

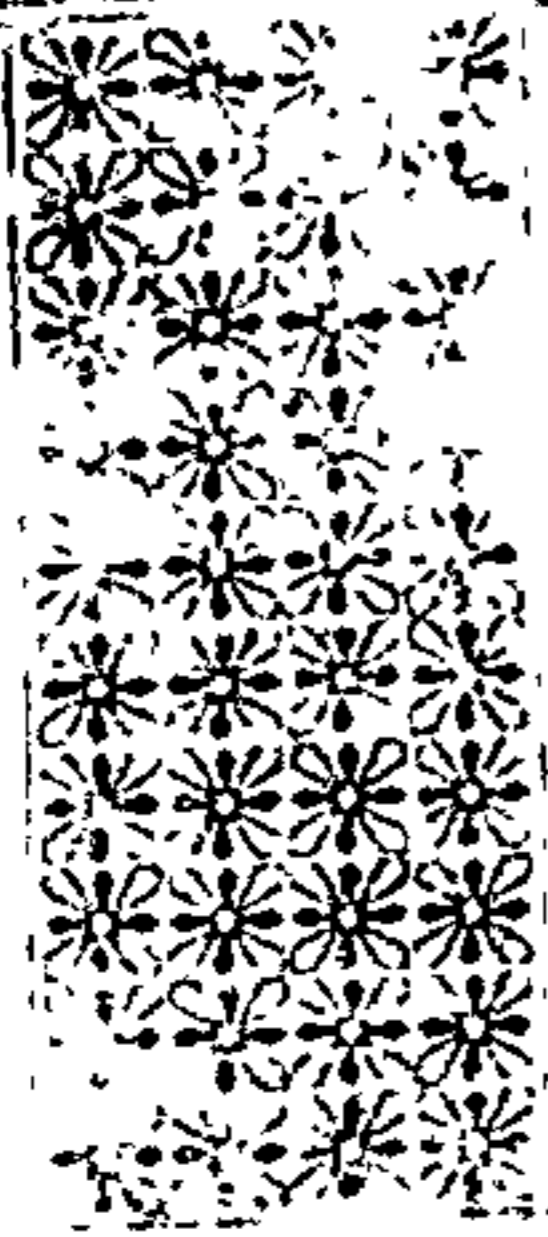


IRBK-0100103

म ग्रं सं वाचनालय शाखा ठाणे

विषय जाटक

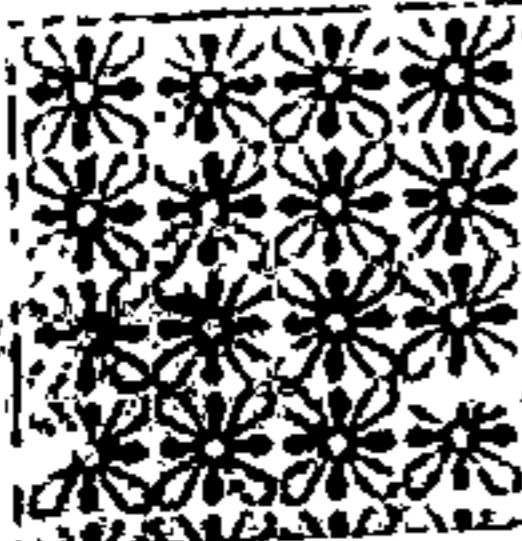
दा क्र १०३



किंमत १ रुपया.



शब्दसंख्या १ ली.



सन १९९२.



IRBK-0100103

IRBK-0100103

हर पिठिंग, मंमईवेगव प्रेस.



वंदेमातरम्.

दा.क्र - १०३.

संगीत बलसिंह-तारा नाटक.



प्रकाशक

=

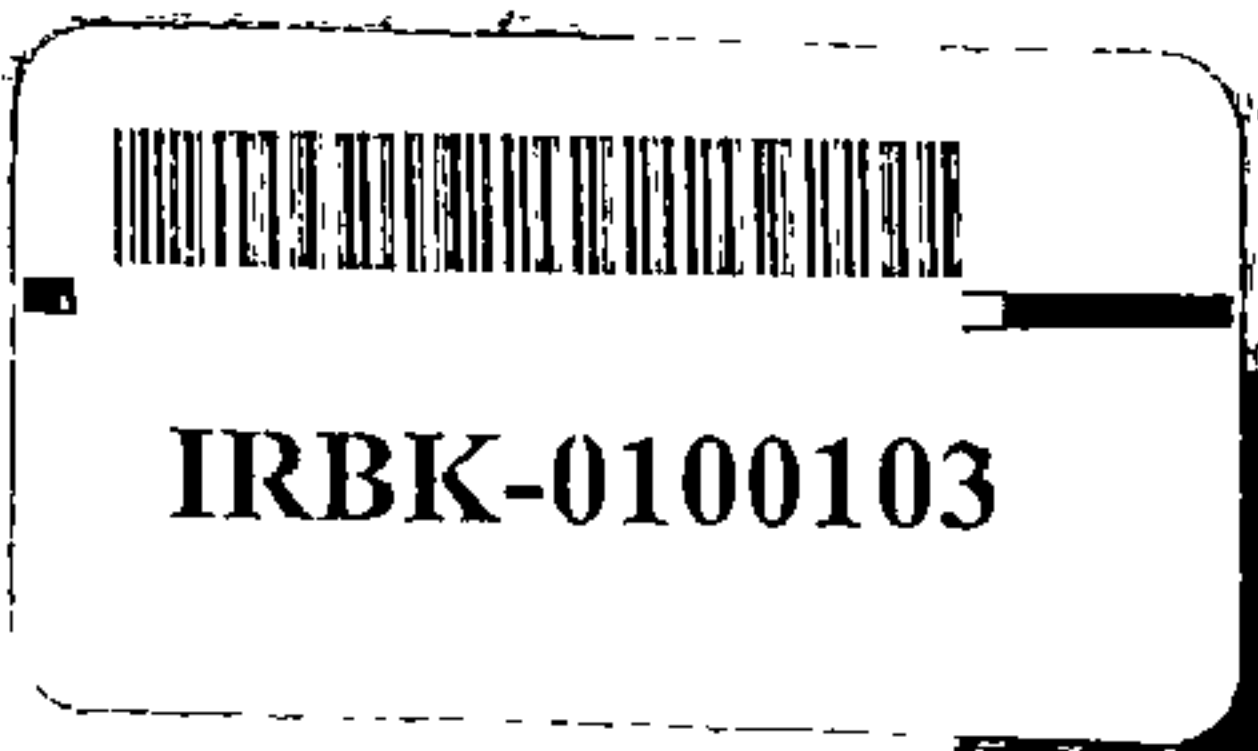
केसरीनाथ दादाभाई धुमे.

मुकाम मुंबई.



आवृत्ति पहिली.

सन १९०९ इसवी.



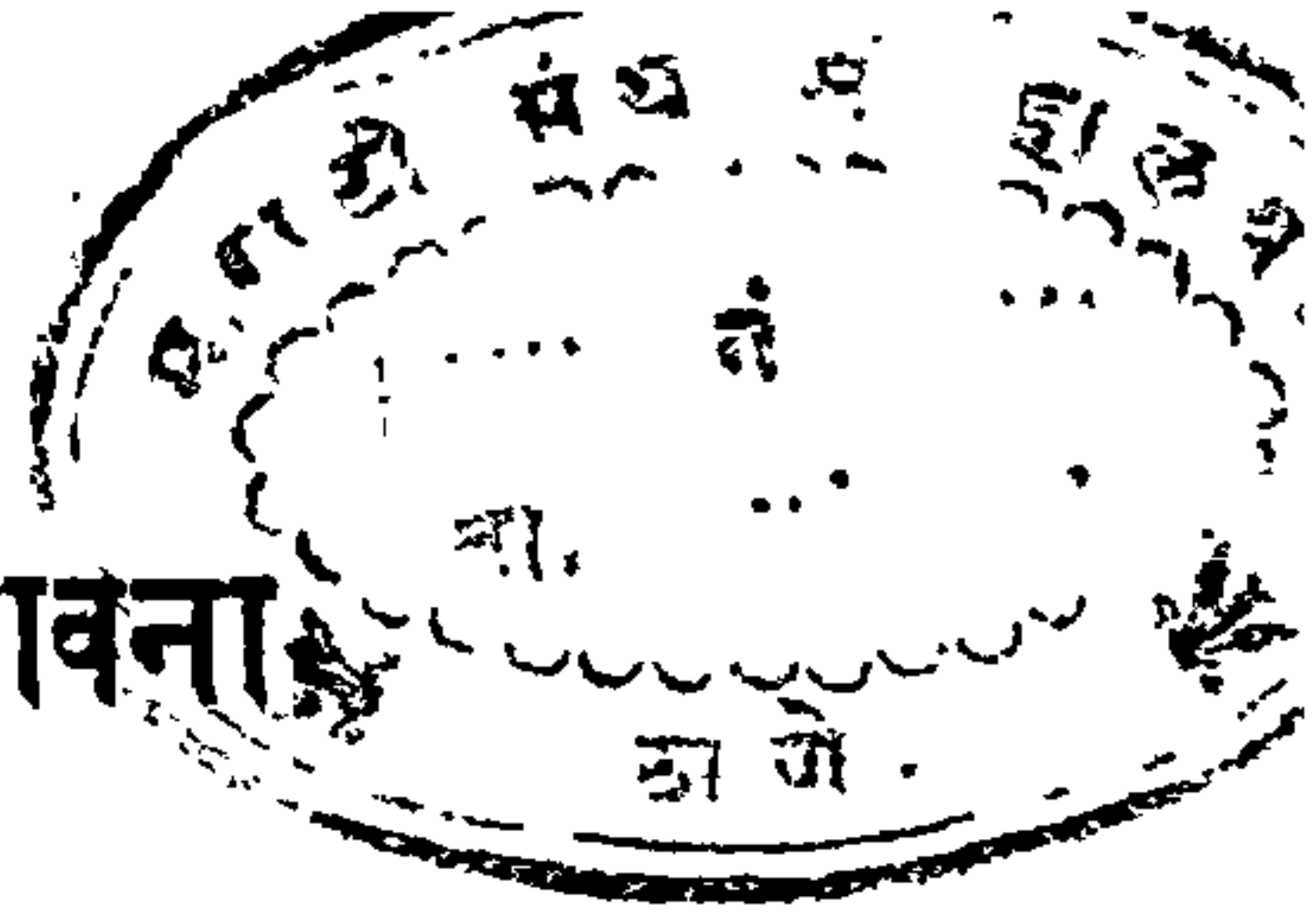
किंमत १ रुपया.

मुंबई येथे

“सु-वर्ण” प्रिंटिंग प्रेसमध्ये छापिले.

मुद्रक हरी शंकर आपटे.

प्रस्तावना



बलसिंह-तारा हे नाटक आज पंधरा वर्षे रंगभूमीवर लोकांस किती प्रिय झाले आहे हे कोणासही नव्याने सांगणे नको. हे समग्र पुस्तकरूपाने छापण्याविषयी आजपर्यंत अनेक गृहस्थांकडून आह्मांस आग्रहाचीं पत्रे व सूचना आल्या; पण कांहीं घरगुती अपरिहार्य अडचणीमुळे हे समग्र छापण्याचा योग आजपर्यंत आला नाही; ईशकृपेने तो सुयोग आज येऊन हे पुस्तक आह्मी लोकांपुढे मांडित आहो तरी त्याचा स्वीकार करून रसिक ग्राहक आह्मांस उदार आश्रय देतील अशी आशा आहे.

केसरीनाथ दादाभाई धुमे.

म. म. ल. ठाणे, कायमालख शास्त्र.

दा. क्र १०३ नां वि

०१२०

सं. १०१

वन्देमातरम्.

संगीत बलसिंह- तारा नाटक.

अंक १ ला. प्र. १ ला.

नांदी.

चाल - तारीं प्रभु तारीं संसारीं.

भावे गुण गावे ॥ करि शिव पूर्ण कामा ॥

संत तरले फार ॥ पंडित वर विचार ॥

साधन करि साधूनि शांतितें ॥

स्तवूनि नमूनि तरे सदां ॥ भावे ॥ १ ॥

राग पूर्वी - ताल - त्रिवट.

सकल जनां रक्षो श्री शंकर ॥ हिमनगजाधव

डमरुत्रिशुलधर ॥ धृ० ॥ रोहिणीश मस्तकीं

विराजे ॥ हिमगिरि वरि करि तपासि खडतर

॥ धड धड धड धड धड धड धड धड जाळिला

स्मर ॥ १ ॥ त्रिपुरासुर मातला अवनिवर ॥

महुनी तपासि तारिले सुर ॥ कड कड कड कड

कड कड कड कड सोडुनि शर ॥ सकल ॥ २ ॥

व्योमकेश मृड कपालपाणी ॥ जो अहर्निशीं

वसे स्मशानीं ॥ भं भं भं भं भं भं भं भं वा-

जवी दर ॥ सकल ॥ आत्मानंदीं मग्न सदा जो

॥ व्यापुनी उरे चराचरीं हर ॥ भावें गावें ध्यावें
त्यातें जोडुनी कर ॥ सकल ॥ ३ ॥

सूत्रधारः— वाहवा ! या प्रमाणें त्या अनाद्यंतप्रभूचा प्रभाव प्रसिद्ध असतां जे अप्रबुद्धि अप्रत्ययानें अंध होत्साते अनन्वित संसारकार्यांत निमग्न होऊन राहतात, त्यानां काय ह्मणावें बरें ? (वि. क.) असो, इतरांच्या कार्यासंबंधानें विचार करीत बसून बोलण्याचा हा काळ नव्हे. ज्याला कळेल त्यानें—

साकी.

चित्त शांति राखोनि प्रभूच्या चरणीं शरण
रिधावें ॥ अनन्य बुद्धिप्रभाव ज्याचा त्यानें
स्वपद बघावें ॥ आत्मा परमात्मा ॥ यांचें ऐक्य
शुद्ध महिमा ॥ १ ॥

(नटी प्रवेश करते.)

नटी (येत येत)

चाल - सुटला पितृदिशेचा वारा.

पतिला देवपिसें लागोनी ॥ संसारावर पडलें
पाणी ॥ गृहकार्य न पाहे बसला साधु बनोनी
॥ तळमळते दारा हें न दिसे ज्या नयनीं ॥ धृ०
॥ हंसती कुटुंबि सारे सदां ॥ खंती न बाळगी
मनिं कदां ॥ स्तुति निंदा सम मानोनी डुलतो
स्वमनीं ॥ हळहळती मातापितरें स्थिति पा-
होनी ॥ १ ॥ देवा अनंत तूं तव नामें ॥ होतो
लाभ न वाक्य रिकामें ॥ परि निंदक निंदा

करिती ती ऐकोनी ॥ खिन्नता वाढते तळमळ
दिवसा रजनीं ॥ २ ॥

सूत्र० — (तिजजवळ जाऊन) सखे, निंदक जे आहेत
त्यांनीं जरी निंदा केली तरी तूं खिन्नता धरूं नको ह्मणजे झालं.
दिंडी.

निंदकाचें गृह जवळ असावें गे ॥
सदां निंदावें तयें थोर रागें ॥
करी क्षालन तो दोष मळाचें कीं ॥
शुद्धता त्याचे संगतिनें लोकीं ॥ १ ॥

नटी — आपलं ह्मणणं कदाचित् खरं असेल. आमचा बा-
यकांचा जीव कोणी व्यर्थ निंदा केलेली ऐकतांच तिळ तिळ
तुटूं लागतो. आपण एक साधू बनून राहिलात. सगळीं माणसं
तशीं होतील तेव्हांना ?

सूत्र० — जाऊंदे ग. या बोलण्यांत कांहीं अर्थ नाही. तूं
आलीस तर ज्यांत ईश्वरस्तवन असेल असं कांहीं गायन कर,
ह्मणजे आपल्या पुढील कार्यास त्यापासून साहाय्य होईल.

नटी — ठीक आहे. जशी आपली आज्ञा —

चाल - जेल खानेकादरोगा.

श्रीरंगा या दीनातें स्वपदिं रमवीं ॥ धृ० ॥
सत्संगति दे सुवाक्य वदनीं, वदवावें सुदये ॥
सच्छास्त्राभ्यासिं मन रिझुनी नत राहो विनये ॥
॥ कामक्रोधादि शत्रूंचें दमन करवीं ॥ श्रीरंगा ॥ १ ॥
॥ धनकनकाचा लोभ नको, तो लाघव दाख-

बुनी॥संसाराचे पाशीं बांधी मतिला क्षोभवुनी॥
जाया पुत्राच्या संगानें स्वसुख बुडवी ॥
श्रीरंगा ॥१॥ शरणांगत तव रक्षक महिमा ऐकु-
नियां कानीं॥ विश्वासोनि भाव ठेविला अनुभव
दावि जनीं ॥ या सत्पथीं लावोनी स्वगुण
वदवी ॥ श्रीरंगा ॥ ३ ॥

सूत्र०— शाबास ! प्रिये, फार चांगलं गायन केलंस. पण
आतां या आवाहित महाजनांचं मनोधरण कसं करावं हीच
मला चिंता आहे.

नटी:— त्या बद्दल चिंता करण्याचं कारण नाहीं. कारण
आपल्या चूर्णवर्मा-रंगवल्लीलेखकानं हल्लीं जें क्षीराब्धिवासी
शेषशायी लेखन केलं आहे, तें या महाजनांस दाखवावं ह्मणजे
यांचें मनोधरण केल्यासारखंच होईल.

सूत्र०— ठीक आहे. चल तर, त्या आदिनारायणाचं दर्शन
प्रथम घेऊं.

नटी:— चलावं. (पडदा उघडतांच) हा पहा तो शेषशायी
आदिनारायण.

सूत्र०— वाहवा —

चाल-भूपति खरें तें वैभव सुद्ध.

सूत्र०— हा शेष पलंगाकृति पसरें या स्थानीं ॥
दशशत मित छत्रें करी फणा उभवोनी धृ०
त्याचरी प्रभूची मूर्ति सुप्त सुखशायनीं ॥
निज आनंदानें स्तब्ध दिसे या नयनीं ॥

नाभीच्या कमलीं चतुरानन राहोनी ॥

जप करी असावे ज्ञान सृष्टिच्या रचनीं ॥

नटी ॥ चाल ॥ श्रीलक्ष्मी चरणापाशीं राहुनी ॥

करि संवाहन सुख राशी पाहुनी ॥ धन्यता

मानि जन्मासी घेउनी ॥ चाल ॥

सूत्र०—हा शेषशयनविभु संत धरोनी ध्यानीं ॥

डोलती सोडुनी संसारावर पाणी ॥ १ ॥

नटी ॥ चाल ॥ शुक सनकादिक या ध्यानीं ला-

गुनी ॥ जाहले धन्य सुखदानीं भाउनी ॥

गंधर्वादिकही गानीं गाउनी ॥ चाल ॥

सूत्र०—निजछंदें तरले सखे सुखें राहोनी ॥

भोगिती स्वर्ग सुख सदां सधा प्राशोनी ॥२॥

नटी:—कां, हा चित्रपट चूर्णवर्म्यानं कसा रंगविला
आहे बरं ?

सूत्र०— या कामांत त्यानें कांहीं कसर केली नाही खरी.

(गडगडाट होतो व शेषाचा देखावा गुप्त होतो)

नटी:—(भयानं) प्राणनाथ, हा भयंकर ध्वनी कसला
झाला बरं ?

सूत्र०— सखे, हा कांहींतरी पिशाच्चाचा खेळ आहे असं
वाटतं. असें ऐकतो कों, पूर्वी क्रोधदर्शन नांवाचा कोणी एक
भांत्रिक होता, तो एकाएकी मरण पावला आणि सांप्रत तो
पिशाच्च होऊन आपणांस कोणी जोडीदार शोधित आहे, त्याचाच

हा शब्द होय. आपल्या कुशिल्व मंडळींनीं हा नाटकारंभ केला आहे; तर चल आपणही आपापले वेष घेण्यासाठीं निघून जाऊं.

साकी.

अंतीं हेतु उरे यास्तव हो पिशाचयोनिप्राप्ती ॥
अघोरपथगामी जे त्यांसी शेवटची संप्राप्ती ॥
आहे ठरलेली ॥ सखये स्मृतिनें वरलेली ॥ १ ॥

ही प्रस्तावना झाली.

(जातात.)

प्रवेश १ ला. जंगल (पिशाच प्रवेश कारितें.)

पिशाचः--

राग-धमार.

अरे मीं भूत स्वयमुद्भूत दुर्धर अद्भुताकृति धडड
धड धड अग्नि पेटे तसा लोकीं भूत ॥ धृ० ॥
सूर्य चंद्रा ग्वालीं उतरिन, सिंधु पर्वत चढवितां
वर, नाहीं मज जड सहज ती कृति कारिन,
पारि मज जोड न मिळे, तोड न मुचे, धाड
घाला घालुनीयां धरिन नरकीं भूत ॥ १ ॥

जिवंत होतो तोंपर्यंत अनेक साधनें करून जाण, मारण
उच्चाटनादि कृति हस्तगत करून घेतल्या व लोकांत आपला,
आपल्या नांवाचा व कृतीचा धाक बसविला. बहुतेक सर्व लो-
कांस त्राहि त्राहि करून सोडलं. पण दुर्दैवानें तितक्यांत माझं
आयुष्य सरलं झणून नाइलाज झाला; नाहीं तर त्या ईश्वरभजन
करणान्या सन्मार्गसिंहासही आपला अनुयायी करून, मग

मेलों असतों. (वि. क.) असो मेलों हणून काय झालं. पि-
शाचरूपानं पुन्हां त्याची खबर घेण्यास तयार झालोंच आहे.
आतां तो ईश्वरभजन करून किती दिवस निभाव धरतो हे
पाहतों. इतके दिवस त्याची बायको, पोरें हीं तरी त्याच्या तं-
त्रानं वागत असत. पण आतां त्याच्या बायकोवर मी आपली
छाया घातली कीं:—

चाल - योग्य हा जिवंत काय.

बोल बोलुनी तयास गांजितांच कामिनी ॥
बालकेंहि भूक भूक बोलति निशीदिनीं ॥
हा नको अतीव दुःख दाविता प्रपंच मी ॥
व्यर्थ जन्मलों वदेल होउनी मनीं श्रमी ॥ १ ॥

नंतर तो त्या बायकोवर व पोरारवर त्रासून गांवाबाहेर नि-
घून येईल. आणि मग दाखविन त्याला माझा प्रभाव कसा
आहेतो ! त्याला मद्य पाजीन, ईश्वर भजनापासून विन्मुख
करीन, राज्य देईन. मला काय कमी आहे ? जें मनांत
आणीन तें करीन. खरोखर पाहिलें तर माझी शक्ति देवा-
दिकांहूनही जास्त आहे. लोकांनीं कोणत्याही देवाचं नांव
न घेतां माझं भजन केलं तर सर्वस्वी मी त्यांचं कल्याण
करीन. आणि हें मी त्यांनां सांगतो. परंतु हे मूर्ख लोक माझी
आराधनाच करीत नाहीत. (इकडे तिकडे फिरून) अरे हे
मर्त्यमानव हो, माझं ऐका, — ऐका — ऐका; नाहीतर तुमचीं
टाळकीं फुटलींच हणून समजा, आणि मारा हाका. चाललों-

बरं मी त्या सन्मार्गसिंहावर झडप घालायला. आतां मी त्याजवर झडप घालून त्याला मद्य पाजून आपला अनुयायी करीन. (ऐकलेंसे करून) काय ह्मणतां ? तो दाखू पिणार नाहीं. अरे तो तृषाक्रांत झाल्यावर पाणी पिण्यास नदीवर गेला ह्मणजे त्याला नदी आटल्याचा भास करीन. आणि मग तो पाण्या-करितां तळमळूं लागला ह्मणजे त्याला दाखू पाजून बाटवीन. नंतर त्याला प्रत्यक्ष दर्शन देईन. आणि त्याला राजा करीन. (ऐकलेंसे करून) काय ह्मणतां ? त्याला राज्य कसं देणार ? तुझ्या हातांत काय आहे ? ऐका कनकावतीचा राजा निपु-त्रिक असून सांप्रत तो आसन्नमरण झाला आहे. त्याच्या स्वप्नांत जाऊन त्याच्या पश्चात तें राज्य त्याला मिळेल असं करीन. तुहीं अज्ञानांनीं माझं काय पाहिलं आहे रे ?

साकी.

बंड बली मी बंड माजविन थंड न पडतां कोठें ॥
पुंडाईचा अग्नि पेटविन सामर्थ्यच मम मोठें ॥
प्रत्यक्षच बघुनि ॥ जाणा येइल तें स्वमनीं ॥

(असें ह्मणून जातो.)

प्रवेश २ रा. अरण्य— सन्मार्गसिंहाची झोपडी.
सन्मार्गः—

चाल — येही बरीमे पायःगम्.

प्रभुपदाब्ज रंगीं रंग, नहो कधि भंग ॥

सन्मार्ग वरि हरि भजे मनारे धरीं सदां सत्संग
॥ धृ० ॥ हा व्यर्थ व्यर्थ संसार, न लाभे सार ॥

परि अंध तसा लोभांत गुंतुनी होत जीव बेजार ॥
 गुरुवाक्याचा आधार, न भासे भार ॥
 कामादिकरिपुंची भीड नको त्यां मार बळानें ठार
 चाल ॥ नारायण जो जगस्वामी ॥ सर्वांच्या
 अंतर्गामीं ॥ पाताल भूवरी व्योमीं ॥ चाल ॥
 सर्वत्र व्याप्त श्रीरंग, न भासे व्यंग ॥ हरि
 वदतां क्षय भय नसे शांतिचा वाजे सुस्वर
 चंग ॥ प्रभु० ॥ १ ॥

भामिनी — (तिरस्कारानें) अहा हा ! काय पण ध्यान
 लागून राहिलं आहे. दिवेच ओवाळवेत.

सन्मा० — (स्वगत.)

चाल — श्रीरामीं मना रतहोई सदा.

पाव विभो कर देई बुडे हा, धांव विभोकर ॥
 ॥ ध्रु० ॥ सुखासुखाचा दाता तूं प्रभु । पालक
 तूं जगचालक तूं हा दीन पहा, कर ॥ १ ॥
 परात्परा त्वां तारियले बहु, कीर्तिजगीं, वदतात
 सुगी, सुनिवर्य महाकर ॥ २ ॥ अघनगहंता तूंच
 महेश्वर, ध्यास तुझा, नदिसेच दुजा, हा वारि
 दहाकर ॥ ३ ॥

भामिनी: — दुसरा दिसत नाहीं तर आपला संसार पहा.
 पोरावाळांच्या पोटांची काळजी वहा. छणजे हीं दीनवाणी झालेलीं
 बापडीं आनंदानं हंसत खेळत तरी राहतील.

तीबदल व सुखदुःखाबदल मी जबाबदार नाहीं. असें असतां तुझी समजूत तशी असेल तर तूं व तुझीं हीं दोन्हीं पोरं आनंद करीत बसा. मला तुमची कोणाचाच गरज नाहीं. मीं कुठेंतरी एकांतांत जाऊन आनंदांत राहीन.

मुलें० — आई, बाबा काय ह्मणतात ग ?

भापि० — बाळानों, आतां काय सांगूं तुहांला ?

मुलें० — ते जें ह्मणत असतील तें सांग.

भापि० — ते ह्मणतात मला तुमची गरज नाहीं.

मुलें० — काय ? आमची त्यानां गरज नाहीं, असं त्यांचं ह्मणणं ? (बापास) बाबा, आई सांगते तें खरें आहे कांही ?

सन्मा० — होय खरें आहे.

तारा० — बाबा:—

राम पिलु ताल पंजाबी

तुह्मींच थोरजनीं, धनी गमे, तुह्मींच ॥ धृ० ॥
जनक जननिचां आश्रय मोठा ॥ तारक सान-
पणीं ॥ धनी गमे ॥१॥ क्षुधित समय हा सोसत
नाहीं ॥ पीडित बाळपणीं ॥ धनी गमे ॥ २ ॥

बल० —

चाल — वसंती वधुनि मेनकेला.

कांही कोपातें वरितां ॥ विनती माझी ऐका स-
दया हे मत्प्रिय ताता ॥ चुकतां धेनु वत्सातें ॥
धाय मोकली पाडस तैसें होइल आह्मांतें ॥ ए-
कली माय काय करिते ॥ आक्रंदोनी प्राण त्य-

जिल हें खास मला गमतें ॥ यास्तव सोडुनि
आह्मांतें ॥ नच जावें परि प्रभुस्मरण हो राहुनि
सदनातें। करणें योग्य हेंच असतां। व्यर्थ कशाला
टाकुनि ज्ञानां सदन आणि कांता ॥ १ ॥

सन्धा०— अरे बाळानों, तुह्मांला क्षुधेची पिडा होत असेल.
मा तें खोटें मार्गत नाही. पण माझ्याजवळ देण्यास कांहीं
नाहीं. यासाठीं सांगतो क्वीं मला विनाकारण त्रास देऊं नका.

भामि०— मला विनाकारण त्रास देऊं नका असं ह्मण-
तांना जिवाला कांहीं वाटत आहे का ? मेल्यानों, तिळाएवढीं
लहान अज्ञान अर्भक तीं. त्यानां वेदांत सांगून काय समजणार
आहे. त्यांच्या पोटाची कांहीं तजवीज करा.

सन्धा०— कायग, तूं तोंडं वेडीं वांकडीं करून माझा उप-
हास करतेस काय ? पण अशानें कोंहीं लाभ होणार नाही.
विचार कर.

भामिनी०— - लाभ आजपर्यंत कधीं झाला आहे तो पुढं
होणार असं मानावं. (स्वगत) आई वापांनीं पोरगीं विहिरींत
लोटायची ती हें दिव्यरत्न पाहून दिली असें ह्मणायला मला
मुळींच भीड वाटत नाही.

सन्धा०— (खेदाने) अरे ! ही बायको आतां आपला
मान मुळींच ठेवणार नाही, असं या भाषणावरून सिद्ध झालं.
तर आतां आपला मार्ग सुधारावा हें बरें. (तीस) ऐकलंसः—

चाल — ही योग्य राहण्या जर्नी.

हा थोर असे संसार तो पार, उतरण्या कांहीं
मज मार्ग गमेना एकेशाविण पाही ॥ धृ० ॥

प्रभुवरा, नित्य मनिं स्मरा, धैर्य तें धरा, देइ वि-
जयातें ॥ श्रीरंग, करुनि भवभंग, तारि दीनातें ॥
॥ चाल ॥ त्याशुनि मोहजालातें मी वनीं ॥ वनिं
जान वास करणयातें निशिदिनीं ॥ निशिदिनीं
प्रभुपदसेवा मन्मनीं ॥ चाल ॥ मन्मनीं, करीं मी
जरी तरी श्रीहरी, देइ मुक्तीतें ॥ सत्य हेच वदले
साधु सदा उक्तीते ॥ १ ॥

या करतां तू आपलीं पोरं आणि घर संभाळून आनंदानं तुला
वाटेल तो व्यवसाय करून रहा. आतां तुझा व माझा कांहीं संबंध
उगला नाही. हें स्पष्ट सांगून मला ईश्वर जो मार्ग दाखवील
तिकडे जाईन — समजलीस ?

भाषी० — (चपापून) अगवाई, उठून कुणीकडे जाणार
किं काय कोण जाणें. जवळ जाऊन पोरं भूक भूक करूं ला-
गलीं तें पाहवेना. ह्मणून सहज दोन शब्द बोललें. त्याचा असा
भयंकर परिणाम करणार कीं काय ? पाहिजे तर मी क्षमा मागतें:—

चाल— नृपसमता रामावरती.

अबलेच्या बोलावरती ॥ कां कोप घेत हा
स्वांतीं ॥ प्रियकरा ॥ हीं मुलें दीन तळमळती ॥
बघवेना वाटे खंती ॥ प्रियकरा ॥ बोललें शब्द
जो वक्तीं ॥ तो भेदक झाला अंतीं ॥ प्रि-
॥ चाल ॥ त्यागितां, कशी सुव्रता, होय ही
वृथा, तुह्यांविण अंतीं ॥ होईल जर्गी अपकीर्ति ॥
प्रियकरा ॥ १ ॥

सन्मा:— तें कांहीं मला समजत नाही. तुमच्या स्वभावाला

जे कांहीं राज्यवैभव पाहिजे ते कांहीं माझ्या संगतीने राहून जन्मजन्मांतरीही मिळणार नाही. त्याप्रमाणं मी जर तुमच्या डोळ्यासमोर राहिलों तर तुहीं सर्व एक व्हाल आणि मला कधीं सहन न होणारा ताप मात्र द्याल, हें आतां मला चांगल्या प्रकारानें कळून आलें आहे. यासाठीं तुमची संगत सोडावी आणि जिथें कुणी त्रास देणारें न भेटतील तिथे अगदीं एकांत स्थान पाहून आनंदानें रहावें असा आतां माझ्या मनाचा पूर्ण निश्चय होऊन राहिला आहे.

चाल- ऐसे धोका देनेवाले.

मुलें— कांहो टाकुनि आह्यां जातां ॥ चुकलों काय असें ताता ॥ कोणाचाहो आश्रय आतां ॥ कोण जगीं हो आह्यां त्राता ॥

भामिनी— क्षमा करावी प्रियकर नाथा ॥ बोलें ना ही कधींहि आतां ॥ सांगतसे या जोडुनि हाता ॥ घरीं राहा प्रार्था भगवंता ॥ सौख्य मनीं मानूं ॥ नाथा हो न कधीं मानूं ॥ कांहो ॥

सन्मार्ग— त्रास नको या संसाराचा कंटाळा आला गे कांते ॥ व्यर्थ नको हा शिण मनाला आराधिन त्या भगवंतातें ॥ संबंध नको आतां मातें, तत्व लघाप्रत सारें जातें ॥

मुलें— हें न योग्यतेस हो, योग्य थोर जे जनीं ॥ ज्ञानपूर्ण जे तयां शांति पाहिजे मनीं ॥ चाल ॥

भामिनी— राग नको तो विघड करुनी ॥ दुःखद् होतो सौख्य हरोनी ॥ हळहळ लावी सुमति

विघडुनी ॥ कैचें मग सुख तुह्यां विजनीं ॥
सोडुनियां कांता ॥ कांहो टाकुनि ॥ ? ॥

सन्मा:— हें कांहीं माझ्या उपयोगाचें नाहीं. (मुलांस)
बाळानों, तुह्मीं आतां आपल्या मातेजवळ जाऊन बसा. तीच
तुमच्या सर्व इच्छा पुरवील. (स्त्रीस) वैसे वरें आपलीं मुलें
संभाळीत. (जातो)

भामि:— अगबाई, खरंच घर सोडून जातात काय ?
(मुलास) बाळानो, इथं बसा वरं. मी त्यांना परत घेऊन
येतें. (जाते)

बल:— आई, मी येतो तुझ्या बरोबर. (जाऊं लागतो.)

तारा:— (त्यासं आखून) बाळा, कुणीकडे धांवत
चाललास ? आई अत्तां परत येईल बावानां घेऊन.

बल:— ताई, बावा कुणीकडे गेले ?

तारा:— ते आपल्या सर्वांवर रुसून गेले आहेत ह्मणून
आई त्यांची समजूत करून घेऊन येण्यासाठीं गेली आहे.

बल:— असं आहे तर आपणही दारांत जाऊन त्यांची
वाट पहात बसूं.

तारा:— तुझ्या मनांत आहे तर चल दरवाज्यांत.

बल:— चल तर मग. माझी ताई कशीपण चांगली आहे
ह्मणूनच मी सांगतो तसें ऐकते.

ताई— चल. (जातात.)

प्रवेश ४ था. जंगल (पिशाच उड्या मारीत येतें)
पिशाच —

चाल— व्यांडची.

आला ! आला ! माझा घाला फक्कड पडला
रंग भरला ॥ खोंचुन टोंचुन जाचुन बोंचून हरहर
करि घरभर फिरला ॥ पोरें जोरें मागति वारे
भाकर देरे चरचरला ॥ आत्मा पेटे आला वाटे
शेवट पोटावर ठरला ॥ पळून ये वनीं, कुटुंब
सोडुनी ॥ मनीं विशंकुनी, रडे क्षणोक्षणीं ॥
हंसेल तो धनी, ह्मणेल या क्षणीं ॥ तथास
पाजुनी, वारुणी रस गरला ॥ आला ॥ १ ॥

आतां आलाच तो माझ्या हातांत, कितीका भजन करिना,
ते सोडविण्यासाठीं वारंवार अशा संकटांत पाडीन कीं, शे-
वटीं त्याला लोभांत गुंतविण्याचं मला मुळींच कठीण पडणार
नाहीं. बरं एकवेळ जो लोभांत सांपडला, तो माझ्या हातांत
सांपडलाच. मग मी त्याला घेरलाच आणि बीर भरलाच समजा.
साळसूदंपणाच्या गमजा आमच्या छायेखालीं आल्यावर स-
गळ्या विसरणार. सन्मार्गसिंह जरी नांवाचा आहे तरी एकवेळ
आमच्या अनुग्रहांत आला ह्मणजे तो जंबूक झालाच. मग
त्याच्या भजनावर पाणी पडणार. त्याची बुद्धि धनवैभवावर लु-
ब्धता धरणार, अनुचितास प्रवर्तणार. ढंगाचीं गोडी मातणार.
जाळ्यता आदरणार, गर्व करणार, कांहीं येत नसले तरी स-
र्वज्ञपणा मिरवणार, आणि शेवटीं अतिशयपणा करूं लागला
ह्मणजे कर्मानुरूप फळ पारखणार हें ठरलेलं आहे, (इतशात
फिरून) पण असं झालं तरी ही जिवंत माणसं बरं झालं अस्त
ह्मणणार नाहींत. तर खरोखरच त्याला राजा करणार. त्याचं

वैभय हां हां हणतां वाढवणार आणि त्याचे सर्व अनुयायी दा-
रुबाज बनवून ते सर्व शेवटीं माझे दरवारीं किंवा जोडीदार
बनतील असं करणार. त्या सर्वासह अंतरीक्षांत मी माझे स्व-
ताचे महाबलवान राज्य स्थापणार. (पुन्हां इ. ति. फिरून)
असो, आतां तो सन्मार्गसिंह मुख्यत्वे आपल्या बायकोवर
व तिच्याच संबंधाने साधारणपणे मुलांवर रागावून त्यांना
सोडून निघून आला आहे. त्याची बुद्धि भ्रंशित करण्यासाठीं
इथंच गुप्तरूपानं उभा राहतों. आणि तो काय बोलतो तें ऐ-
कतों. नंतर जें करणें योग्य दिसेल तें करतों. हा पहा आलाच.
(एका बाजूस उभा राहतो. व सन्मा० येतो)

सन्माः— (प्र. क.)

चाल— राग कालिंगडा, ताल - दादरा.

प्रभुपदाब्ज भृंग तो अशांत हो न या जनीं ॥

स्वसुख पाहतां तयास मान हो जनीं वनीं ॥

व्यर्थ वैभवार्थ भूल हें जरी कळे तरी ॥

मूर्खपणा करुनि फार पूजिशी स्वकामिनी ॥

भाव पूर्ण पाहिजे ईश्वरावरी नरा ॥

चंचलता फुकट सौख्य भोग हें धरी मनीं ॥

राम, राम, राम. पिंजऱ्यांत पडलेला पक्षी सुटला हणजे
त्यास त्या मुक्तपणा पासून जो आनंदानुभव प्राप्त होतो, तोच
या वेळेस मी अनुभवित आहे. या वेळेस मला जें पद्य आठ-
वळं आणि जे मी इकडे येतानां सहज हणत आलों, त्यांतील
स्पष्टार्थ पाहतां जरी मी स्वजन सोडून या एकांत-निर्जन-वनांत
आलों आहे तरी माझ्या शांतीचा भंग झाला नाही, पण उलट

तिला स्थिरता प्राप्त झाली. आणि सुखाच्याही संबधानें पाहतां या निर्जन प्रदेशांत आल्यापासून मी पूर्ण सुखांत आहे असं मला वाटतं. तर या पेक्षां अधिक वैभव तें काय पाहिजे:—

चाल— साध्य नसे मुनिकन्या चाली.

राहुनियां स्वसुखानें, अंतीं साधीन मोक्षार्थ
मीं आनंदानें ॥ धृ० ॥ संसारीं राहोनी आज-
वरी मी ॥ श्रमलो व्यर्थचि ते ये न कामीं ॥
मात्र तपाची ती हानी ॥ अवघें नश्वर लय
नियमानें ॥ राहुनि ॥ १ ॥ कन्या सुताची न यांचा
नवीं या ॥ उद्योगी व्हावें हें न वदेल जाया ॥
नाम नको विस्मराया ॥ स्वसुखें वागावें यम-
नियमानें ॥ राहुनि ॥ २ ॥

असो, हें सर्व ठीक व सोयीचें आहे. माध्यान्हकाळ हो-
ऊन क्षुधा लागेल तर हिरवीं गार झाडें बहुत दिसत आहेत.
गोड लागेल व खाव्हेल तो पाला भक्षण करून वनवासांत या
प्रमाणें निर्ग्रह करतां येईल. तें असो. पण तृषातर फार लागली
आहे. या मार्गानं गेल्यास पुढें अरण्यांत एक नदी आहे हें
मला ठाऊक आहे. त्या नदीच्या तीरीं जाऊन राहण्यास योग्य
असें स्थान पाहून त्या ठिकाणीं आनंदानं रहावं ह्मणजे सर्व
काळ ज्या निवारण झाल्यासाखेंच आहे, चला तर—

साकी.

एकांतीं हरिभजना वांचुन कार्य न उरलें कांहीं ॥
गृहमेधाची हौस नसे तो चालविणें लेंकांहीं ॥
राहुनि सभ्यपणें ॥ कुलकीर्तीस्तव बहु जपणें ॥
(जातो.)

भूतः—(प्र. करून) धर धर धर पकड ! सोडुं नको ,
आला आतां सपाठ्यांतः—

चाल- ब्यांडची.

तूं सोडरे भजन, रहा मगन् मगन् ॥ पिउम दारु
ही करी सदा अमन् चमन् ॥ मजा इजा न यांत
हो सजे प्रती न जम् ॥ झळक् फळक् तिलक्
करील चैन हो न कम ॥ तूं सोडरे ॥ १ ॥

अर वेड्या सन्मार्गसिंहा, सोड सोड तो भजनमार्ग सोड,
आणि माझा उपदेश हीच जोड मानून गोड गोड मदिरा भ
रारा पिऊन सदोदित चैनीत अरण्यांत किती. व काय सुख
आहे तें पहा तरी । या वेळेस तृषा लागली आहे व तूं नदीचा
शोव करीत रानांत चालला आहेस पण तुला आतां पाणी
सांपडेल असं तूं समजतोस काय ! छे छे छे, ती नदी तूं तिथं
जात आहेस तों आटून गेली असा तुला भास होईल आणि
अतिशय तृषा लागून घसा कोरडा पडला ह्मणजे ही ह्या चक-
कीत कुर्पीतील रुचकर, चवदार, छामदार-मजेदार, दारु
तुझ्या घशांत जाईल (जातो.)

सन्मार्गः— (प्र. क. नदी आटलेली पाहून) अरे हा
काय प्रकार आज पाहतों ? मोठ्या आशेनं येथपर्यंत आलों
परंतुः—

चाल-- नदेदेहि वंदे- में पाया लगी.

चमत्कार वाटे वनीं या मला ॥ कशीही नदी
जाहली निर्जला ॥ भरोनी सदां वाहणारी
परी ॥ जलौघाविना शून्यता भ्यासुरी ॥ १ ।

तृषाक्रांत झालों गळा कोरडा ॥ सुचेना जरी
एकला मी तरी ॥ २ ॥

असो, ही नदी जरी कोरडी झालेली दिसत आहे तरी
खालीवर कोठेतरी पाणी असलंच पाहिजे. शोध केल्याशिवाय
निराश होऊन बसतां कामा नये. (इ.ति फिरून.) आतां मात्र
कमाल झाली. कुठही पाण्याचा बिंदु दिसत नाही. हा प्रकार
कोणत्या कारणानं झाला आहे कांहीं कळत नाही. (वर पाहू)
ईश्वरा काय हें ! या अरण्यांतील पशुपक्षी तरी पाण्याशिवाय
कसे जगत असतील. किंवा मी दुर्दैवी, बायको पोरान्चा
त्याग करून या अरण्यांत निघून आलों हणून माझ्या पाय-
गुणानंच या नदींतील पाणी आटून गेलं ! कांहीं कळत नाही.
देवा ! आजपर्यंत तुझ्यावर भाव ठेवून तुझं नाम संकीर्तन
करीत राहिलों पण खरोखर पाहतां आजपर्यंत कांहीं लाभ तर
दृष्टोत्पत्तीस आला नाही. आतां सर्वसंग परित्याग करून
निर्जनअरण्यांत आलों आहे; तर कृपा करून तूं स्वतः दर्शन
दे. नाहीतर एकाद्या पिशाच्चाचं तरी मला दर्शन होईल असं
कर (आकाशांत गडगडाट होतो व भूत ओरडत प्रवेश करते)

भूतः—(प्र. क.)

चाल - श्लोक - चार.

माग माग माग काय पाहिजे तुला नरा ॥

सोड सोड भागलास सौख्य शांति ना जरा ॥

भीड भाड कासयास आस ना पुरे जरी ॥

घे प्रसाद हा जगांत घेईना जया सरी ॥१॥

कायरे, हा मी कोण आहे हे तुला माहीत आहे काय ?
सन्मार्गसिंहा, भिऊनको. आनंदानं पुढे ये आणि जें पाहिजे
असेल तें मागून घे.

सन्मा:— (चकित हो०) अरे ! हे काय विचित्र रूप !
मी अहोरात्र ईश्वरभजन करणारा असं असतां आज या अर-
ण्यांत येतांच एकाएकीं हे काय पाहतों. ईश्वरस्तव करीत
असतं सहज तुझं नाही तरी पिशाच्चांचंतरी दर्शन होऊंदे, असं
बोललों तों खरोखरच पिशाच्च उत्पन्न होऊन पुढं उभं राहिलं.
आतां काय करावं बरं. याच्या प्रसादानें आपलं कल्याण होईल
असं दिसत नाहीं.

भूत:— वेडा आहेस. माझा प्रभाव तुला ठाऊक नाहीं
हणून असं बोलतोस. माझ्या प्रसादानं तुला जें पाहिजे त्याचा
लाभ होईल.

सन्मा:— पण असा भयंकर वैषधारी तूं कोण आहेस ?

भूत:— मी कुणीही असलों तरी त्याचं तुला काय आहे ?
तुला जर आपलं कल्याण करून घेणं असेल तर जें मी सां-
गतों तें तूं आनंदानें मान्य कर.

सन्मा:— मी आजपर्यंत ईश्वरभजन केलं.

भूत:— पण त्यापासून तुला कांहीं लाभ झाला नाहीना ?
मग काय तें भजन करून उपयोग ? माझं ऐक तुला कांहीं
कमी पडणार नाहीं.

सन्मा:— ईश्वरभजनामुळें माझ्या मनाला पूर्ण शांतीचा
लाभ झाला आहे.

भूतः—शांतीचा लाभ झाला तर तळमळतोस काय झगून ?

सन्माः— ह्या अरण्यांतील या नदीचा प्रवाह मोठा होता. बायकापोरांनी त्रासविलं झगून त्यांचा राग करून तृषाक्रांत झालों होतो तरी पाणी पिण्यासाठी या नदीच्या विश्वासावर इथं आलों. पण पाहतों तो ही नदी आटलेली. हिच्या या विस्तीर्णपत्रांतील पाणी एकाएकी नाहीसं कसं झालं ?

भूतः—तूं भजन करणारा पांढऱ्या पायाचा आलास त्यामुळ पाणी आटलं. दुसरं काय ? तुझ्यासारख्या भजन करणाऱ्यांत कोणता सुखा झाला आहे सांग ?

सन्माः—खबरदार, बोलूं नको. हरिभजनाचं महत्व तुला ठाऊक नाही.

भूतः—असं आहे तर बस रडत पाण्यासाठी. बोल जाऊं मी ? गेलों झणजे आपल्या लाभाला अंतरशील. विचार कर. माझं ऐकशील तर असं एक छानदार तुला पेय पाजून कीं, ज्याच्या प्रभावामुळं तुला त्रैलोक्याचं ज्ञान होईल व मीच एक धन्य आहे असा अभिमान जागृत राहील. ऐषआराम प्राप्त करून देणारी संपत्ती कृपादृष्टीने तुजकडे पाहील व तुझ्या मनांतील सर्व दुर्विचाराचा क्षय होईल. बोल कवूल ?

सन्माः—अरे पण पहिल्यानं तूं कोण आहेस हे मला सांग.

भूतः—मी कुणीही असलों तरी तुला त्याबद्दल चौकशी नको. तुला आपलं कल्याण करून घेणं असेल तर मला सांग !

सन्माः—(स्वगत) पाण्यावांचून घसा कोरडा पडला आहे त्याचा विचार कांहीं न सांगतां हा विचित्र व भयंकर

वेषधारी पिशाच आपलं कल्याण करून वे हणतो असं-
त्याच्या हातीं काय आहे ?

भूतः— याच्या हातीं काय आहे ? असं हणून भ्रमांत
पडला आहेस काय ? अरे वेड्या, तुला जर तृषा लागली आहे
तर तिचं निवारण मजपाशीं आहे तें हें, पहा प्रत्यक्ष तुला
दाखवितों. (मद्याची कुपी त्यास दाखवितो.)

सन्माः— या तुझ्या हातांतील पात्राला काय हणतात ?
याचं नांव काय ?

भूतः— याचं नांव प्रभाव, चमत्कार व थोरपणा, तुला
सांगतो ऐक —

चाल — कोई देखाजि यारों मेरा सनम्.

ही सुधाच लोकीं महागुणी ॥ धृ० ॥ सुरासु-
रांतें महोदधीवरी, प्रयासं देउनि येत जनीं ॥
॥ ही ॥ द्विजाति होमादिकांति देती, सुरांस
सोमरसा यजुनी ॥ ही ॥ जया रसाचे कुलींच
हा रस, निघोनि हो जन सौख्यवनीं ॥ ही ॥
या रसास काचपात्रच योग्य. घे. पी. जगांत धन्यहो.

सन्माः— (स्वगत याच्या या सांगण्या वरून याच्या
हातांत हें मद्य आहे यांत अगदीं संशय नाही. आजपर्यंत मद्य
प्राशन न करतां जो मी पवित्र राहिलों आहे तो या वेळीं
तृषार्त झालों हणून अपवित्र मद्य प्राशन करूं कीं काय ?
छे छे, असें तर मजकडून प्राणांती हीन घडो. याचं सांगणं
जरी अन्य प्रकारचं आहे तरी—

चाल - छी छी हे प्रभाव सर्व.

छी छी हे सुराच निंद्य येत कळोनी ॥ व्यर्थ
क्रोण हे पिऊनि अशुचि बने प्राणी ॥ छी ॥
राहोनी अमल जनीं आजही कृती ॥ मरण
जरी प्राप्त तरी नकरि ही स्थिती ॥ भोगितां
न खंति असुख हळ हळ भयदानी ॥ छी ॥१॥

भूतः—कितीरे तूं वेडा आहेस ! आधीं ही सुरा आहे
असं जें मानतोस तें खोटं आहे. पूर्वींचे मोठेमोठे ऋषी जे
सोमरस पिण्यासाठीं मोठमोठे यज्ञ करीत असत ते काय वेडे
होते ? त्या सोमरसासारखाच माझ्याजवळ असलेला तृपाहारक
व आनंदवर्धक हा रस आहे. तूं दुर्दैवी आहेस ह्मणून असल्या
भलभलत्या कल्पना काढीत बसला आहेस. नसेल तुझ्या
दैवीं तर नको पिऊं माझा कांहीं त्यांत तोटा नाही. मर,
तहान लागली ह्मणून बैस पाहिजे तर रडत. (एकीकडे)
आतां असं कामाचं नाही. क्षणभर गुप्त होऊन रहावं. आणि
हा चांगला तृषार्त होऊन तळमळू लागला ह्मणजे परत
येऊन भेटावं आणि पुनः खटपट करावी. (जातो.)

सन्माः—अरे, गेलं वाटतं तें पिशाच्च. बरं झालं. आतां
तृषाशमनार्थ काय उपाय करावा ? (इ. ति. फि.) सूर्याचा
तापही आज दुप्पट होतो असं वाटतं. तृषेमुळं प्राण व्या-
कुळ होत आहेत. देवा, सर्वसंग परित्याग करून एकांत-
वास करण्यासाठीं इथं आलों, पण त्रास कांहीं चुकत नाही.
इथं येतांच तुझ्या दर्शनाची इच्छा करून तूं नाहीतर पिशाच्च
तरी भेटो असं सहज बोललों तों पिशाच्च प्रगट झालं आणि
तृषाशमनार्थ भलतंच कांहीं पेय दाखवूं लागलं यावरून

आजचा हा दिवस काहीं चांगला उदयास आला नाही अस ह्मणावं लागतं. (तृषेनें व्या. हो.) शिव ! शिव ! शिव ! आतां मात्र प्राणांतसमय सन्निध आला खरा. (बसतो) या कडक उन्हांतून फिरण्याचीही सोय नाही. जमीन तरी किती तापली आहे पहा. देवा, तुझा मी कौणता अपराध केला होता ह्मणून तूं मला प्रसंगात पाडलंस ? हाय ! हाय ! आतां मात्र धीर धरवत नाही. चलनवलनही करवत नाही. अगदीं प्राणांतसमय आला खरा. पाणी ! पाणी !

भूतः—(पुढें येऊन) घे वारुणी वारुणी, छानदार जुनी बहुगुणी दडपणी झडपणी मानी छानी शहाणी अशी ही वस्तु बारान्बारा चोवीस वर्षे तप करीत बसला असतास तरी मिळाली नसती. पण यावेळेस मी होऊन तुझ्यावर खुष झालों आहे ह्मणून देतो. वेडा न होतां घे आणि तृषा निवारण झाल्यानंतर तुझ्या मनाला काय वाटेल तें मला सांग.

सन्माः—काय तूं गेला होतास तो पुनः आलास ?

भूतः—अलबत तूं जेव्हां तळमळून हळहळून मुळू मुळू रडूं लागलास तेव्हां तुला सुखी करावं अशी योजना करून आलों आहे तर घे पी. (कुपी उघडतो) पहा कसा सुवासिक, सुरसिक व तृषाहारक रस आहे तो ! व्यर्थ अनमान करून पुढच्या अलभ्य लाभास मुकूं नको.

सन्माः—तृषा लागल्यामुळं व्याकुळ झालों आहे हे खरं आहे तरी तूं जें पेय दाखवितोस तें अपवित्र असेल असा माझ्या मनोदेवतेला संशय येतो.

भूतः—तुझी ती मनोदेवता दीर्घ दर्शितच वाढल्यामुळं

भ्रमिष्ट झाली आहे व भलभलते संशय घेण्यास संवकली आहे. तिचं तूं ऐकूं नकोस.

सन्मा:—तिचं ऐकूं नको तर काय भ्रष्ट होऊं ?

भूत:—भ्रष्ट काय ह्मणून ? श्रेष्ठ हो आणि इष्टकामपूर्तीनं संतुष्ट राहून सर्व लोकांत मिष्टरुची असं नांव मिळवून मोठं वैभव पहा.

सन्मा:— चाल— ले पाणी तूं अबजा.

स०— न मन मम राजी हो भीति धरी ॥

पाप प्रकार सार दे न करी ॥ धृ० ॥

भूत— चपल तव मन तूं संत परी ॥

फुकट बेढ्या शून्याकार अंतवरी ॥

स०— रामराय,

भूत— चूपचूप,

स०— दावि पाय,

भूत— चूपचूप,

स०— कथितीं हा सुजन उपाय ॥

भूत— चूप चूप चूप ॥

भूत— घे हें पी,

स०— छीत् छीत्,

भूत— गोड पी,

स०— छीत् छीत्,

भूत— नशीब्या उदयकरी ॥

स०— छीत् छीत् छीत् ॥ १ ॥

भूत:—अरे बेढ्या तर काय अरण्यांत तूं प्राण सोडणार ! बाबारे अशा वेडेपणांत शिरून सोन्यासारखा जन्म

फुकट घालवूं नको. तूं जे मनांत आणून संशयांत पडला आहेस तसा कांहीं प्रकार यांत नाही. एक वेळ हा रस चाखून याची रुची तर पहा. मग जर तुला वाईट आहे असं वाटलं असेल तर अधिक पिऊं नको. त्याबद्दल मग मी आग्रह करणार नाही.

सन्मा०—असं आहे तर पहिल्यानं तरी कां आग्रह करीत आहेस ?

भूतः—तूं लांबून चाखून आलास, त्रासलेला आहेस, तळमळू लागलास, त्या कारणानं मला तुझी दया आली. कौणावर झाला तरी उपकार करावा असा आमच्या जातीचा धर्म आहे.

सन्माः—याचं बोलणं ऐकलं आणि सांप्रतचा प्रसंग कसा आहे हें मनांत आणलं ह्मणजे हा सांगतो तें एकाचं आणि जें पेय देत आहे तें पिऊन पहावं असं मनांत येतं. आणि त्यासंबंधानं जास्त खोल विचार केला ह्मणजे हें खचित पापकर्म आहे अशी खात्री होऊं लागते.

भूतः—कपाळाची करून घे मग पाहिजे तर खात्री. वेडा मनुष्य. घे फार शहाणपणा करूं नकोस. पी. (कुर्पी देऊन) हं लाव आतां तोंडाला. आणि जन्मास आल्याचें सार्थक करून घे.

सन्माः—यावेळेस मला जर पाणी मिळालं असतं तर हें कधीं न पाहिलेलं पेय प्राशन केलं नसतं. वाय करावं. निरुपाय आहे.

भूतः—उपाय कसला शोधतोस ? आणि विचार कसला करतोस ? पी पी. वेडा होऊं नको.

सन्माः—पिऊं हें आतां ? ही दारु नव्हे ना ?

भूतः—नव्हे नव्हे पी. किती सांगावं तुला.

सन्माः—ठीक आहे तर (कुपी तोंडाला लावून मोकळी केल्यावर) हें घे आपलं पात्र. (शब्द ओढून काढल्यासारखे बोलतो व डोकें धरून थुंकतो.)

भूतः—अरे बापरे, हा तर पक्का दारुबाज. संबंध बाटली पिऊन मोकळा झाला. (उड्या मारीत) झालं झालं झालं माझं काम झालं.

सन्माः—काय हा मला दारुबाज म्हणतो. (वि. क.) तर काय मी ही दारु प्यालों. (छाकट्याप्रमाणं त्याच्या अंगावर जाऊन) कायरे तूं मला फसवलंस ?

भूतः—(त्यास चुकवून) आतां मात्र रंग आहे खुरा. तरी असो. आतां याला स्थीर करून चांगली समज द्यावी आणि खरोखर सुखोपभोगाचा लाभ होईल असं करावं. (जवळ जाऊन) सन्मार्गसिंहा, कसं काय बोल ? आतां तूं चांगला शुद्धिवर आहेसका ?

सन्माः—आहे—आहे मी हुश्यार खूप हुश्यार आहे. पण तूं कोण आहेस खरं सांग ?

भूतः—अरे मी एक भूत आहे. आजपर्यंत जरी तूं माझ्या आधीन नव्हतास तरी आज झालास. आतां तुला मी जसं सांगतो तसं ऐकलं पाहिजे. मी तुझं कल्याण करीन.

सन्माः—माझं कल्याण करशील ? मला संपत्ती देशील ?

भूतः—अरे भितोस कां ? तुला मी राजा करीन. चल माझ्या बरोबर.

सन्माः—तूं मला कुणीकडे घेऊन जाणार ?

भूतः—तुला काय त्याचं. चल हणजे झालं.

चाल — झांडची.

स०— येतों येतों होतों नरवर ॥

भूत— ऐसें कैसें करितों नृपवर ॥

स०— होतां ऐसें सुख बहु या ॥

भूत— चल तर झडकर गा गा या या ॥ धृ० ॥

स०— होतों सदर्नीं त्रासानें बहु पीडित

होतें असुखच या ॥

भूत— सोड नको तो पथ पहिला, प्रियकर

हितकर जाणे या ॥

स०— होतां सुख नव आभारच तव मानूं

अभिनव लाभाया ॥

भूत— नाहीं अवघड या दयाया, पाहें अनुभव

सांगाया ॥

स०— बडबड अवघड नच हें या, ठावें सम-

जुनि दावीया ॥

भूत— बघ चल मम बल, अचपल छल बल,

जन त्रलचि सकल ठावें या ।

(जातात.)

प्रवेश ५ वा. रस्ता. तारा व बलसिंह.

(प्रवेश करितात.)

चाल — कोई सुनो मेरी फिर्याद

तारा— नयनिचें जिरे पाणी ॥ जनकानें त्यजिलें

माय जाय मरुनी ॥ हाय हाय हाय ॥ धृ० ॥

बल— काय जहालें, काय सांगे, ताई तूं रडसी ॥

सात जात परि, मातेचाही, शोध न तूं कथिशी॥
भय वाटे चलगे, माघ पाहूं फिरुनी ॥ या-रा-नीं॥१

तारा— काय करावें, कोठे जावें; दुर्बल
आह्मी बाळ ॥ रक्षक कोणी नसे प्रभो तूं करीं
स्वयें प्रतिपाळ ॥ हतदैवी ठरलों यास्तव ही
हानी ॥ हाय हाय हाय हाय !! ॥ २ ॥

बलः—ताई पुरेग किती रडशील ? पण मला सांग
आपली आई आपल्याला सोडून कुणीकडे गेली.

ताराः—(स्वगत) हाय हाय, आतां या अज्ञान बाल-
काला काय सांगावं आणि याची समजूत मी अज्ञानं पोरीनें
कशी करावी ? (उघड) बाळा, आपली आई कां नाही
देवाच्या घरीं गेली. ती कांहीं आतां लौकर येणार नाहीं.

बलः—ती येणार नाहीं लौकर ? (रडतो) अं अं अं
(तिचा हात धरून) चल आईला शोधायला, ऊठ चल,
आपण तिला आपल्या घरीं आणूं.

ताराः—(शोकानं) हर हर देवा, कसरे आमचं आतां
पालन होईल. या माझ्या भावाला तर अजून मुळींच ज्ञान
नाहीं. आणि मला थोडंसं कळतं त्याचा कांहीं उपयोग नाहीं.
बाळा तुला आतां काय सांगूं:—

चाल — सुलभ सबरे, चलजा.

तारा— नशिव फिरलें, जग अवघड सुंदर
बाळा । प्रतिपालक उरला नाहीं ॥ मायेचा
बाप न आई ॥ नामित जा सकलां ॥ जग अव-
घड ॥ धृ० ॥

बल—(श्लोक) नमन करुनि भावें ईश्वराला
स्तवावें ॥ हरिल सकल चिंता मानसीं हें
रहावें ॥ अकपट करणीला साह्य त्याचेंच घ्यावें ॥
मुनिवर मननांती बोलती हें स्वभावें ॥

तारा— जग वेदांतास न जाणे ॥ लोभानें
दणें घेणें ॥ सुसंगत विरळा ॥ जग अवघड ॥ १ ॥

बलः— असलं जग अवघड आहे तर आपण त्याच्याशीं
संबंध न ठेवतां रानांत जाऊन राहावं किंवा आपल्याला
कुणी ओळखत नाही तिक्डे जाऊन रहावें ह्मणजे आपण
लहान आहों हें पाहून कुणीतरी आपल्यावर दया करतील.

ताराः— खरंचरे बाळा. बाळांच्या तोंडचीं कित्येक वचनें
तुझ्या ध्यानांत राहिलीं आहेत तीं तूं बोलतोस. जिथं आपला
तात व माता आपणांस नाहीशीं झालीं तिथं राहिल्यानें
सुख होईलच असं मानतां येत नाही. चल आपण दुसरा
एकादा चांगलासा गांव पाहूं. त्या गांवांत कोणी आपणांवर
दया करतील, तर आनंदानं राहूं.

बलः— चल तर, नकोच आपल्याला हा गांव. पण तार्ई,
आपली आई आतां केव्हां भेटेल वरं ?

ताराः— बाळा, आतां आपली आई आपल्याला कधीं
भेटणार नाही वरं.

बलः— आई भेटणार नाही ह्मणून सांगतेस तर मग रडूं
नको तर काय करूं ?

ताराः— आतां तूं कितीही रडलास तरी तीं भेटणार
नाहीं तुला, समजलास ?

बलः—कां बरं ? मी लहान आहे ? माझ्यावर तिची माया नाही वाटते ?

ताराः— तिची तुझ्यावर माया होती पण तिचा कांहीं उपाय नाही समजलास ?

बलः—पण तिच्यासाठीं माझ्यानें रडल्याशिवाय रहावत नाहीं.

ताराः— उगी बाला ! असं काय बरं ? तूं येतोसना ? या ठिकाणाहून आपण जाऊं.

बलः—होय तई, चल आपण आईला शोधायला जाऊं.

ताराः—बरं तसंच कां होईना ? चल, देवा ! आतां सन्मार्ग दाखवून दयाशील गृहस्थाची कृपा होईल असं कर—
चाल— कोई हाल मुनीं ताके.

प्रभुवरा करी सुदया ॥ दावी मार्ग वरा ॥ धृ० ॥
अनाथ अज्ञानी शिशुजात ॥ त्राता कोणि
नसे जगतांत ॥ यास्तव सोडुनियां हा प्रांत ॥
जाऊं वनांत सुख व्हाया ॥ १ ॥ भेटवि पालक
जो सच्छील ॥ सत्पथ ममतेनें दावील ॥ इच्छि-
त आनंदें पुरवील ॥ सहजोदार हृदयाचा ॥ २ ॥

(जातात)

प्रवेश दे. वा. जंगल. (कांहीं रामोशी

डोंकीवर ओझीं घेऊन येतात.)

सर्वः— लाबणी

नशिववान बलवान चतुरही कुलि रामोशाची—
चतुरही ० ॥ भाला बंदुक अचुक मारती वा-
परती बरची ॥ १ ॥ कडक नेम जमुनेयां शि-
कारी वरी स्वारी तयांची ॥ शि० ॥ जातां काळ

न सुरत पाहि ती स्वारि हरा घरची ॥ २ ॥
 चमकदार तलवार चमकतां दरवारि जनांची ॥
 चमक० ॥ होती गाळण पळून जातसे आस
 धनावरची ॥ ३ ॥ करून काम धन दाम मिळ-
 वितां काडि लागत वरची ॥ मिळवि० ॥ ऐका
 भंग न मरद गांजवी नांव झराझरची ॥ ४ ॥

१ लाः— हरबा नाईक, वझं डोक्यावर घेऊन चाल-
 तानां तर राव कटाळा आलाया पघा. आन् ह्या, दुपारचा
 वक्त आहे त्यानं तानवी लागलीया.

नाईः—मर्दहो, जरासी कड सोसा. रातीपून शिकार
 घेऊन मारून आन वझी उचलून चालावं लागल्यापाई समद
 जवान थकल्या हेतर खरंच आहे पन ह्यो झराबी आतां जवळ
 आलाया. चला तर झरारा पाय उचलून ततं ग्येलोकीं इसा-
 चाच हाय पघा.

२ राः—भुकार्वा लागल्याती आन ह्मणं झरारा पाय
 उचला तर ते कसं व्हावं ?

३ राः—न व्हावं तर काय लेंका रानांत वसतोयास
 व्हय, असा भागुबाईवानी काय करतुयास ? चल
 जरा मर्दावानी.

नाईकः—गड्येहो, बोलत उभं ज्हाळ तर ह्यो सुर्वेनारायण
 अक्षी तापतोयाच. तर पावलं उचला आतां त्ये ठिकानवी
 नजीक है. ह्ये ते झाड, हिंग या झाडापून डाव्या बाजूकडं
 ग्येलं कीं तीन ईसा कदमावर ल्यो झरा आन् वडाच झाड
 हैच पघा

सर्वः— ठीक आहे तर चला तुम्ही संमद्याच्या ह्योर ?

नाईः— ह्यो चाललो पघा. चला. (झन्याजवळ येतात.)

१ लाः— ध्या गडे हो प्या पानी. भाकन्या बी काढून-
शेनी खा. अन् मंग बसा तंब्राखुच बार भरीत आणि लाव-
न्याची गावनं करीत.

२ राः— अरल्येका ह्ये का सांगाया होवस व्हे ? ज्याचं प्घोट
भुका लागल्याती म्हुन सांगल त्यो डोस्क्यानं झन्यापारीं
चालत जाईल. तूं पघत बस हंजी झालं.

१ लाः— मलार कां बसवतोयास ? अर मर्दा मला बी
भुका लागल्याती.

२ राः— भुका लागल्याती तव्हर भू-भू-का बसलयास ?

१ लाः— अरल्येका भू-भू करनारा कुत्रा हैस तू-तू-तू-तू.

२ राः— कुत्रा हैस त पळ छू-छू-छू.

नाईः— कार उगार्च वाचावाची लावलीया ? भाकन्या
सोडा, पानी प्या, वाचावाचीत का है ? आप आपसांत झग-
डलात फुकटच्या फाकट शिनून शेनी कायनू न वायनू करीत
बसाल तर मशी गांठ है पघा. (भाकरी खात बसतात.)

३ राः— (ढेकरदेतो.) झालातर गड्येहो गारंगार. या
आता गुरगुडी वडा, डफ झाडा अन लावन्या हना.

२ राः— लावन्या हनाया सांगतोस आन् बसलयास कां ?
त्यो डफ काढ, तुनूतुन आन, ढोलकी काढून शेनी फुडे
ठिव अन मग सांग लावन्या हनाया.

३ राः— इतकच. हा पघ काढला डफ अन तुनूतुन.
(ढोलकी तुन्. आणतो.) ध्या वाजवा आन आपल्या वाचं-
नांव गाजवा.

२ राः—यार गड्ये हो, या असं फुडं. अनू काढा जुन्या
जुन्यान् नव्या नव्या अक्शी इषकबाजीच्या लावन्याः—

लावणी

चमकली फांकडी नार, जशी कां बिजली-जशी
कां बि०॥ नखच्यानें पाऊल टाकि बढाई खालीं
जीग जी जी जी जी जी ॥ १ ॥ मारुनि, नैनां-
तुनि, तिराची वळी, -तिराची ओळी ॥ मदीला
करि बेभान ती राजस बाळी जीग जी जी ॥ २ ॥
अपसराच ती विंद्राचि, उतरली खालीं उतर-
ली० ॥ करि घाय, करावं काय, चटक लै जड-
ली जीग जी जी ॥ ३ ॥ हुरहुरी, धरी मन क-
री, जरी ती आलि जरी ती आ० ॥ नवसाला
पावला येव वासना पुरली जीग जी जी जी०

लावणी

ज्वान वायको ह्याताच्याची ॥ आवडती मन-
ची, परि ती रात्रंदिस जाची ॥
वाढविण्याची खटपट त्याची ॥ ढेर खुराकाची,
दावि तिज मायावर घरची ॥
इस्त्रांती मानुन नेत्रांची ॥ रोज दागिन्यांची,
करी भरपाई तिच्या बाची ॥
परी होयती जोडी पराची ॥ खोड वृद्धपणची,
जळे मन अविश्वास जाची ॥ १ ॥

नाईः—वाहवा खूप लावन्या गाताया. गडेहो, आज मना-
जोगती शिकार गवसलिया जनुतवा तुमची मनं रंगल्याती
न्हव कां ?

१ लाः—ह्ये का पुसाया होव व्हय नाईक. आज समदं गडी चैनीत असनारच.

नाईः—ही जी जोड गवसलिया ती त्या चणकार्ड्या कौलान निघालों त्यापायीं ह्ये ध्यानांत असुंया; नाहीतर इसराल अन् गौत्यात याल.

१ लाः—तसं कसं व्हईल ? चंडकाईला इसरल्यावर रामो-शाची भरलीच मुदत.

ताराः—(प्र. क.) गांव सोडून भावाला घेऊन या रानांत आलें पण ऊन फार लागत असल्यामुळे दोघेही तृषाक्रांत झालों. त्या अर्भकाच्यानं तर पाऊलसुद्धां उचलवत नाहीं ह्मणून त्या विचाऱ्याला एका झाडाखालीं वसवून मी पाण्याचा शोध करीत इथपर्यंत आलें. पण पाण्याचा कांहीं सुगावा अजूनही लागत नाही. देवा, आमच्यावर तूं इतका क्रोध करीत आहेसं याचं कारणं काय असावं बरं ? (वि. क.) कांहीं असो. मला पाण्याचा शोध केला पाहिजे हें खरं आहे. (रामोशापाशीं) अगवाई, हे कोण लोक ए-कत्र जमून बसले आहेत ? यांच्याकडे सहज पाहिलं तरी भय वाटतं आहे. यांचा डोळा चुकवून निघून जाईन ह्मटलं, तर तेंही आतां साधेलसं वाटत नाहीं. ज्यापेक्षां हे या वडाच्या सावलींत बसले आहेत त्यापेक्षां आसपास कुठं तरी पाणी आहे यांत संशय नाहीं. त्यांच्या जवळ विचारल्या-वांचून गत्यंतर नाहीं. असं आहे तर जावं नि विचारावं, मग काय होणार असेल तें होवोः— (रामोशास) बाबांनों,

या रानांत जर कुठं पाण्याचं ठिकाण तुहांस माहीत असलं तर कृपा करून मला सांगा. उन्हांतून फिरत आल्याकारणानं मला फार तहान लागली आहे. पाणी दाखवाल तर माझ्यावर फार उपकार होतील. (रामोशी एकमेकांकडे पहातात.) बाबांनो, असं एकमेकांकडे काय पाहतां ! मला पाणी सांगताना !

नाईः—तुला पाणी प्यायचं हाय, तान लागलीया ?

ताराः—होय, तहान लागली आहे झणून पाणी प्यायचं आहे, दाखवाल तर बरं होईल ?

नाईः—(झरा दाखवून) त्येवघ त्या झय्यावर जा मंजी पानी गवसल.

ताराः— ठीक आहे. (जाऊं लागते)

नाईः— कसरे गड्येहो, ही बी येक शिकारच है बरं ? लई तरास कराया नग. येका गड्यानं जावं आन तिला धरून आनाव. कौन जानार ?

१ राः— तुमी संमद गडी वसुनशेनी गममत पघा. मी एकलाच जातो अन् तिला धरून आनतो पघा. त्यामंदी काय है.

१ लाः— त्यो एकलाच कां म्हून तिच्यापाशीं जानार ? मीचीं जाइन.

३ राः— आन् दोन गडी ग्येल्यावर म्या तिसय्यानं तरी कां ज्हावं ?

नाईः— ती बायकु दिसती फटाकडी. ती चला आपुन बी जाऊनशेनी का है ते पघावं. (सर्व तिच्या जवळ जमतात.)

पद—चाल — सुनोसदा येह बारी.

तारा— अधम हे तुफानी रानी ॥ मज संकट ये भासोनी ॥ करूं कसें उभे वेढोनी, भय अंतर भारी मानी ॥ जल मिळे परी ही हानी ॥ शुभ पंथ न येत दिसोनी ॥ चाल ॥

१ ला— तूं कोण कुणाची पोरी ॥

२ रा—हुडकशी काय दोनूपारीं ॥

३ रा—तुज नांव मला सांग नारी ॥

ताराः—अति दुर्बळ आह्मी बाळ ॥ फिरे बहु काळ ॥ न हो सांभाळ ॥ जनीं राहोनी ॥ वनवास कपाळीं ह्मणुनी ॥ भयभीत तुह्मां पाहोनी ॥ चलसिंहाची मी भगिनी ॥ १ ॥

नाईः— (सर्वास) चलारे गड्ये हो मागं. तिच्यापाशीं तुह्मासनी घ्येन्या जोग काईवि न्हाई. असं तिच्या बोलन्यावरून दिसतया. न्हाई तर न्हाई. गड्येहो हीही कारभारीन बरी है. तुमी आमच्या मंदी आतां गडबड करूं नका. मी तिला बायकु करतु बघा. कांग ? पघतियास कां या पठ्यकड जरा. पघ पघ ये अशी (धरूं लागतो.)

ताराः— (झिडकारून)

पद—चाल— दूर दूर ओनारी नाकारी

तारा— दूर दूर, परम अधम विषम उगम, दूर दूर ॥ दूर ॥ ध्रु० ॥ न वद पातकी शब्द हे असे ॥ वर वरावया योग्य ही नसे ॥ चाल ॥

नार्ईक— नशिब समज, धरुन गरज, नमि-
तसे तुज हा मलंग ॥ हात धरी ॥ काम करी ॥
सबल नाथकाची नारि मार जोर ॥ १ ॥

३ राः—एकताका राव. ही न्हाई तुमास्नी राजी. वरं
हिला लुटुनशेनी काई ध्येवं तर लेवी काई न्हाई तवां सांगतो
अशी तोड करा मंजी जरासा तरी फायदा व्हईलच व्हईल.
वंगाळवाणी गडबड कराल तर काई न्हाई.

नार्ईः—कायर सांगतुयास ?

३ राः—राव हिला अशीच धरुन घेऊन चला आन
कुनालावी इका, मंजी पैकाच पैका ढेर पडुनशान जाईल.
आन फायदा वी व्हईल.

१ लाः—वाहवा वाहवा, तोड तर लई पसंत निघालिया,
पघा गड्ये हो. आतां इकत ध्याया गिरार्ईक मातुर आल
पाईजे. (कुंठिण व भय्या प्र. क,)

कुंठिः—भय्याजी, एखादी तरी मनासारखी पोरगी सा-
पडेल व हातीं लागेल ह्णून आपण किती दिवस तरी फि-
रतीं आहों पण अजून काम होत नाहीं. काय वरं करावं ?
फिरायचा तर कंटाळा आला आहे मनाला.

परः—अरे बाई साहेब, ऐसा सोच कायकू कर रहेहो ?
वक्त आवेगा तब झट हातमे आवेगी. जरा सहल तो करो
दुनियाकी.

कुंठिः—आग लावा तुमच्या त्या सहलिला ? मला हें फि-
रणं नकोसं झालं आहे. तुम्हाला काय त्याचं कांहींच नाहीं.

परः—फिरते फिरते थक गये हो तो कहीं दोचार दिन आराम करो. क्या हरकत है ? फेर चलो आगे.

कुंठिः—काय हो इथं पाणी तरी आहे कां जवळ कोठें ?

परः— पानी बी इस जंगलमे नजदीक है. चलो. (रामोशापाशीं) वो कोई आदमी पानीके आसरेसेही खडे हो रहे है, वहा जातेही पानी मिलेगा ?

कुंठिः—असं आहे तर चला. त्या पाण्याजवळ लोक आहेत तेही ठीकच आहे.

परः— (रामोशास) रामराम हे भया रामराम.

सर्वः—रामराम दादा रामराम या अस या.

परः— अरे हमतो आयेहो. है लेकिन तुम कोन हो.

नाइः— आमी न्हय ! हावो असंच शेतकी करनार गरीब ! पन तुह्मासंग दुसरं कोन है.

परः—हमारे साथ तो बहोत आदमीका जमाव है लेकिन तुमारे पास जो यह लडकी खडी है सो कौन है. किसकी है ? कहो तो ?

नाइः—ही पोरगी न्हय ? हाय आमातलीच.

३ राः—अरं सांग की लेंका इकायची है असं.

परः—क्या कहते हो. इस लडकीकु बेचते हो. सच बोलो हम लेंगे.

३ राः—तुम लेंवेंगे तो आमी बी देवेंगे. घ्येयाला तर ये. गाठीला है का काई.

परः—अरे क्या कमती हैं ? अभी लेनेकी तजबीज करते हैं. जरा खडे रहो. (कुंठिणीस) सुनते हो बाईसाहेब, अपना काम इस जंगलमेही होनेका मोक्का आया है.

कुंठिणीसः—भय्याजी, काय आहे हो ? ते लोक काय त्या पोरीला विकताहेत ? खरोखरीच विकीत असतील तर काय किंमत घेणार ते विचारा. पोरगी नाका डोळ्यानं चांगली आहे.

परः—वे बेचेंगे सच और वह अपनेकु मिलेंगी यह बी सच तुम जरा ठैरो. हम अब सब बातका खुलासा करके आते है. (त्यास) कहोरे भाई, इस लडकी क्या मोल लेते हो. बोलो. लेकिन पहिले तुमारे मे सबका उपरी कौन है सो कहो, उसने हमारे बाईसाहेबके पास आकर सब कौलकरार कर देना.

३ राः—(नाईकास) चला व्हापुढं आन सांगा चांगल पांच हजार रुपये मंजी दगदग मिटूनशेनी जाईल.

नाईः—कायव तुमास्नी या पोरीची गरज है न्हव !

परः—गरज है इसके वास्ते तो पुछते हैना ? चलो तुम चलो. बाईके पास और कहो अदना इरादा क्या हैसो.

कुंठिणीसः—(रामोशास) तुहीं त्या पोरीला विकणार ! मग बोला काय किंमत घेणार ती ? असं संकोच धरून कां उभे राहतां ? बोला.

नाईः—ही पोरगी जर तुमास्नी घेयाची असली तर बराबर पांच हजार रुपये पडत्याल, पघा पत्करतया?

परः—अरे बापरे ! क्या जुलूमकी बात ? अरे भाई कुच धरमसे तो बोलो.

नाइः—समदा धरम मला समजतोया, त्यांत कमती न्हाई व्हनार. व्होवी तर घ्या.

कुंटीः—(परदेशास) महाराज त्यानां ह्मणावं, पोरगी अजून लहान व नवशिकी आहे, तर पहिल्यानं कांही दिवस आह्मांला फायदा होणार नाहीं; सगळा खर्च अंगावर चालवावा लागेल हें मनांत आणून किंमत सांगतानां कांहीं विचार करा.

परः—नही बाईसाहेब, वह सब जंगली लोक मालुम होते हैं. उनका हट छुटनेका नही. भारी किंमत होगी तो मत लो.

कुंटीः—न घेऊन कसं करावं आणखी किती दिवस फिरत रहावं. चला ह्मणावं त्यांनां गांवांत सावकाराकडे आणि घ्या आपली रकम मोजून.

परः—बहोत अच्छा (रामो०) सुनारे भाई चलो इस लडकीकू लेके हमारे साथ नजदीकके गामने आपना ऐवज गिनलो.

नाइः—(रामो०) कसरे गड्यहो चलायचं गांवांत !

३ राः—चला काय हरकत है.

परः—(कुंट०) ओ लोक आपने साथ आते है चलो कामहुवा.

रामोः—(तारेस) चलग आमच्या संग गांवांत न्हाई व्हव करशील अन कायनून बायनू जर रडगानं गात वसलीस तर रडच खाशील.

ताराः—

बाल— अरे मुवे छोड मोरी,

कसें फिरे दैव पहा अंतरे सुबंधु तो ॥ धृ० ॥
ताटातुटी होय ऐशा प्रसंगी ॥ एकटा बाल
वनी राहिला अनाथ तो ॥ १ ॥ पावे प्रभो
त्यास रक्षी स्वयें तूं ! । प्रार्थना मान्य करी हेतु
नसे अन्य तो ॥ २ ॥

(जाते.)

बलः— (प्रवेश करून)

बाल—नृपाल कोप शांतवीन

जाय जी बहीण ती नये कशी ॥ धृ० ॥ शोधुनि
वन भागत अन, सांपडे न कां ॥ त्रास हो देवा
हा पडे फशीं ॥ १ ॥ तात पळत, माय मरत,
सांडली स्वसा ॥ एकला पाहें ताप दिननिशीं ॥

पहिला अंक समाप्त.



अंक २ रा.

प्रवेश १ ला.

(तदनंतर भृपस्मरणानें शोक करीत
आलेला कंचुकी येतो.)

कंचुकी—(बाहेर येत असतां पूर्ण शोकानें)

पद—जाते कीं मम शकुंतला, ही चाल.

गेला गेला त्यजोनि आह्मां तो नरपति गेला ।

दुर्दैवानें नेला अवचित घालुनियां घाला ॥

प्रजापाल तो पाळी प्रेमें स्वसुता सम सकलां ।

लोभ अपार न उणें पडों दे रंजक गुण वहिला ॥

अवचित येतां मरण त्याचा चटका हृदयाला ।

लागुनि जळतें आतां सांगूं हें मी कोणाला ॥

कोप कसा त्वां केला देवा पूर्ण दैन्य विकला ।

आली त्याविण या देशाला शोक मनीं भरला ॥

हर हर हर ! भगवंता, तो पूर्ण न्यायी आणि प्रजा-
वत्सल होता ह्मणूनच तुला आवडला काय ? होय, हेंच
स्वरें. पण त्याच्या वियोगानें आमच्या सारखे त्याचे आ-
श्रित शोक करीत बसतील, हें तुला कसें कळलें नाहीं ?
त्याला न नेतां आमच्यांतील कोणास घेऊन जातास
तर तुला काय कठीण पडत होतें ? (काहीं थांबून व

विचार करीत इकडे तिकडे फिरून) कसा चमत्कार आहे पहा; मरणकाल सन्निध आला झणायाला त्याचा वृद्धापकाल झाला होता असेही नाही. मग त्याचे आयुष्य कमी न करितां आमच्यासारख्या दरिद्र्याच्या आयुर्मानांत उणीव झाली असती, तर काय चंद्र सूर्यास खळें पडणार होतें ? दहांचें रक्षण करणारा नाहीसा झाल्यापेक्षां दहाही जरी नाहीसे झाले असते तरी कांहीं कमी पडलें नसतें. त्यांच्या ठिकाणीं दुसरे तयार झालेच असते. एक तो गेल्यामुळें ही कनकावती नगरी शोकाक्रांत झाली आहे. (कांहीं थांबून) आमचे महाराज किती सुविचारी होते पहा; आपल्या पाठीमागें राज्यास कोणी योग्य वारस नाही; त्यामुळें प्रजाजन आपसांत कलहांत पडतील; एकमेकांत रक्तपात करून घेतील; तर तसें न व्हावें झणून त्यांनींच आपल्या मागें राज्यावर कोणास बसवावें ? या प्रश्नाचा निर्विवाद निकाल करून ठेवला होता. त्याप्रमाणें राज्यांतील चार शिष्ट महाजन व प्रधान इत्यादिकांनीं राज्यकर्ता शोधून काढला आहे व त्याला सिंहासनावरही बसविलें आहे. (कांहीं थांबून) असा जर प्रकार झालेला आहे; तर आतां आम्ही हा शोक कोणासाठीं करावा ? (पुनः कांहीं थांबून) आपल्या साठीं. एक पुरातन वृद्धोक्ति आहे कीं, हजार इंद्र होऊन गेले तरी इंद्राणी एकच !

तशांतलाच हा प्रकार आहे. आमच्यावर खरोखर दया करणारे महाराज गेले, त्यांच्या जागीं दुसऱ्यांची स्थापना झाली. तरी आम्ही कंचुकी बनून राहिलो आहो ते कायमच. आमच्यासाठीं झुणायला हे मात्र पाहणे राहिले आहे खरे—कीं आतां हे आमच्यासारख्यावर दया करितात कीं आपल्याच झोकांत राहतात. (पुनः कांहीं थांबून इकडे तिकडे फिरून) कसाही प्रकार झाला तरी आपण साधारणपणे सार्वजनिक हितावर दृष्टि ठेऊन भगवंताची प्रार्थना करावी कीं—

पद—अर्जुन तर सन्यासी होउनि, यां चालीवर-
दीन सुजन ते प्रेमें राखुनि वागो नीति बलें ।
प्रजा हितावरी ठेवो मानस समतेनें वहिलें ॥
पूर्वापर कार्ये न विघडवो आहे जें पहिलें ।
ते राखोनी सुकीर्तिवर्धन करो अपात्र छलें ॥

चाल—॥ हे होतां मानस तोषाप्रत पावलें ।

जें इच्छितसों तें सहजपणें गावलें ॥

मानूं कीं तेतिसकोटि देव पावले ॥ चाल ॥

नूतन नखर कीर्ति भराभर वाढवुनी सगळे ।

सेवक तोषित ठेविल तरि मन शांतगुणें रिझलें ॥ १ ॥

असो. महाराजांचें प्राणोत्क्रमण होण्याचे आधीं जी रात्र गेली, त्या रात्रीं महाराजांस दृष्टांत झाला कीं, तुझ्यामागे गादीवर बसविण्यास योग्य असा पुरुष

एक सन्मार्गसिंह या नांवाचा, प्रातःकालीं सर्वांच्या आधीं नगर प्रवेश करील. त्याच्या मार्ग प्रतीक्षेस्तव आपल्या प्रधानादिकांस आज्ञा करून ठेव आणि मग ब्रह्मानंदीं लीन हो. त्याप्रमाणें महाराजांनीं सांगून ठेवले होते व प्रधानादिक सर्व त्याची मार्गप्रतीक्षा करीतच बसले होते. झणून तो दृष्टीस पडतांच सर्वांनीं त्याला आणून राज्यासनावर स्थापन केलें. आतां तो सन्मार्गसिंह आहे झणून त्या मार्गानें चालण्यांत आपली एक निष्ठा दाखवितो किंवा सन्मार्गीं लागणारांस सिंहाप्रमाणें भय दाखवितो तें पाहणें राहिलें आहे. तें पाहण्यासाठीं आतां राजसदनींच जावें झणजे कायतें सहज समजून येईल. (असें बोलून जातां जातां)

साकी.

सन्मार्गीं सिंहापरि जाउनि वागतसे न्यायानें ।
कीं सन्मार्गीं भयवर्धक तो होतो अन्यायानें ॥
दावीं हें आतां ॥ देवा तूं आह्मां त्राता ॥ १ ॥
(असें बोलून निघून जातो.)

प्रवेश २ रा.

(भूत प्रवेश करितें.)

वाहवा रे वा वाहवा, हो पूर्ण माझे काम ॥ कन-
कावतींत राजा, सन्मार्गसिंह नाम ॥ त्या काय
क्रम, उदरांत रम, सुरा हरीत गम ॥ हा पल्ला इतरां

नये, मज ना भयें, मदिरेचि सर्वें, जडतांच नवे,
दिसतात दिवे, खात्रींत ये न यम ॥ १ ॥

(निघून जातें.)

प्रवेश ३ रा.

(तदनंतर सन्मार्गसिंह राजवेषानें दरबारांत बसला आहे, प्रधान सेनापति इत्यादिक सर्व मानकरी आनंदानें बसले आहेत तो पडदा उघडतो.)

सन्मार्गसिंह—(आनंदित चित्तानें आत्मगत)

पद—घरजानेदे या चालीवर (राग कानडा.)

मम नशिवथोर नृप बनलों । पराक्रम न परि पूर्व-
कर्मबल भोगवि भोग बदललों ॥ धृ० ॥ ईश
न तुष्ट भूत बलावरी, वैभव मिळतां सजलों ।
मार्ग खरा जग समजत तो दे त्रास, त्यांत बहु
शिणलों ॥ १ ॥

असो आतां स्त्री पुत्रादिकांचा जर शोध लागेल तर कोणतेही दुःख उरले नाहीं असें मोठ्या आनंदानें माना वयास कांहीं प्रत्यवाय नाहीं. त्यासंबंधानेंही करावी तशी योग्य व्यवस्था करून बसलों आहे.

सर्व दरबारी मंडळी—

पद—एकाशगम मेरी कविता हीचाल.

नरपाल वैभवार्थ—भोग भोगुनी सदां । पाळोनियां
प्रजा स्वराज्य आपुलें वदा ॥ धृ० ॥ तो ईश तुष्ट

जाहल्याविना अशी कदा । सायास करो सांपडे न
राज्य-संपदा ॥ न्यायास हात देउनी खलांस
आपदा । भोगावयास लावितांच होय जग
फिदा ॥ १ ॥

सन्मार्गसिंह—मंत्रिजनहो ! तुमच्या इच्छे प्रमाणें
वागण्यांत माझ्याकडून अंतर होणार नाहीं; त्याबद्दल स-
र्वांनीं मिळून मला सूचना केलीच पाहिजे असें नाहीं.
कारण—

पद—जात स्त्रियांची कपटी मोठी, ही चाल.
जाणतसें मी व्यवहाराशीं । मान्य जगीं हा तेजो-
राशी ॥ धृ० ॥ सुरकार्याथीं सुरसें गाती । ज्यास
मला तो देत करासी ॥ १ ॥ श्रुतिशास्त्रीं निपुणता
असे ती । अनज्विताच्या वारि भरासी ॥ २ ॥
स्वस्थ रहा पाहूनि सुखानें । राजि न होतां अ-
विचारासी ॥ ३ ॥

प्रधान—श्रुति शास्त्र बलाबल पाहून जो भूप राज्य
कारभार चालवितो तो अपवादास कारण झाला असें
आज पर्यंत कांहीं ऐकिलें नाहीं. आमचें दैव थोर लक्षण
महाजनमान्यनीतीनें प्रजापालन करणारा सर्वमान्य भूपति
आह्लांस लाभला.

राजगुरु—मंत्रिजनांच्या संतोषवृत्तीचा लाभ करून
घेईल, असा राजा मिळाल्यामुळे सर्वांस आनंद तर

आहेच. पण एकवेळ या सर्व मुत्सद्दी मंडळीच्या मनांत आहे ह्मणून महाराजांनी आपल्या पूर्वाश्रमसंबंधाने जो कांहीं प्रकार असेल तो कथन करावा.

सन्मार्गसिंह— इतकेंचनां कायतें ? एका तरः—

पद—होतो द्वारकाभुवनीं ही चाल.

होतीं बालकें सुगुणीं । भार्याही सदा वशिनी ॥

ईशध्यानीं वसेरमुनो परी असुखी, अधन या जनीं

॥ हो० ॥ धृ० ॥ श्रान्तपणें वसतां क्षणभरि । घरक-

रणिस अवघड बहु परि ॥ वच भडभड बोलत

भयकरि, श्रम मन धरि अतिशय शिणुनी ॥ हो० ॥

राजगुरु—वाहवा ! वाहवा ! ! पूर्वाश्रमीं ईश्वर-भक्ति केल्याचें फळ राज्यप्राप्ति हें उघडच आहे. बरें आतां तीं आपलीं बालकें आणि आपली पत्नी जेथें असेल तेथून आणविण्यास कांहीं चिंता नाहीं. आपण तीं सर्व मनुष्ये कोणत्या ठिकाणीं आहेत तेवढें मात्र सांगावें.

सन्मार्गसिंह—त्यांचा अमुक एकाच ठिकाणीं शोध लागेल असा नियम नाहीं ह्मणून त्यासंबंधाने सर्भंत येण्याच्या आधीं मी साधारण व्यवस्था करून आलों आहे.

प्रधान—महाराज या राज्यांत पूर्वीच्या राज्यकर्त्यांच्या इच्छेप्रमाणें दान धर्म आणि देवस्थानांच्या व्यवस्था

चाललेल्या आहेत त्या अव्याहत चालतीलच तरी आतां आपण आपल्या इच्छेप्रमाणें विशेष कांहीं सांगावया- सारखें असेल तर सांगावें ह्मणजे त्याप्रमाणें व्यवस्थाकरूं.

सन्मार्गसिंह—त्याबद्दल यावेळीस कांहीं सांगण्या सारखें नाही. मात्र—

साक जोगी.

देवस्थानें दानधर्म जे चालू असतिल ते ते ॥

चालावे स्या खंड नसावा उत्तेजन सकलांतें ।

द्यावें, शुभपंथीं ॥ व्हावें सुखी सर्व संतीं ॥ १ ॥

प्रधान—ठीक आहे. सर्व प्रकार पूर्ववत् चालतील. (याप्रमाणें बोलत बसले आहेत तो द्वारपालाचा शब्द होतो तो ऐकून राजास) महाराज द्वारपाल वारंवार शब्द करित आहे, आज्ञा असेल तर जाऊन शोध करून येतो.

सन्मार्गसिंह—ठीक आहे. लौकर जा आणि शोध करून या.

प्रधान—(आंत जातो व ताबडतोब बाहेर येऊन राजास) महाराज आपल्या शिकारी वनभूमीचा रक्षक शिपाई अरण्यांत फिरतांना सापडलेले एक बालक आपणांस दाखविण्यासाठीं घेऊन आला आहे. जर आज्ञा असेल तर त्याला आंत घेऊन येतो.

सन्मार्ग सिंह—आणा त्या बालकास आंत आणा.
मला पाहिलेंच पाहिजे.

प्रधान— (जातो आणि एक शिपाई व बालक
बलसिंह यांसह परत येतो.) महाराज, हा तो शिपाई
व हा बालक.

सन्मार्गसिंह— (बालकास पाहतांच ओळखून)
आपल्याशीं.

पद—सायंकालीं नृप, ही चाल.

हा तो माझा सुत वनवासी । फार दमे घे श्रम
देहासी ॥ धू० ॥ दारिद्र्यानें तेज न ज्याला । रानीं
हिंडुनी भारी दमला ॥ दशा खरोखर शिणवी
वपुला । परि आतां सुख देतो यासी ॥ १ ॥

असो आपण याला ओळखलें आहे, तरी हा आप-
ल्याला ओळखतो कीं नाहीं हें पहावें. यानें जरी मला
न ओळखलें तरी त्यांत त्याचा कांहीं दोष नाहीं. त्यानें
आपला बाप दरिद्री, अकिंचन पाहिलेला, त्यानें जर
तो एकाएकीं राज्यासनावर जाऊन बसलेला पाहिला,
तर त्यास कसें ओळखावें ? असो. आतां आपण
त्याला प्रश्न करावे लक्षणजे आपोआप सर्व कळून येतच
आहे. (उघड) बालका, तूं कोण आहेस ? तुझें नांव
काय ? तुझी आई, बाप, बहीण, भाऊ कोणी आहेत

कीं नाहीत ? आणि असतील तर तीं सर्व कोठें आहेत ? सांग बरें.

बलसिंह—पद—वसंतीं बघुनि मेनकेला, ही चाल.
पित्यानें भजनरंग केला । गाडुनि हरिला भवभय-
संकट शकट दूर नेला ॥ परी निर्धनता बहु त्याला ।
संकटिं पाडी त्यांतच आह्मीं मार्गों अशनाला ॥
वदे कटु शब्दे स्त्री त्याला । धन न मिळे संसार
कराया ताप बहुत झाला ॥ तदा तो घर सोडुनि
गेलाला । त्याच्या शोकें माता रडतां पोंचे स्वर्गाला ॥

सन्मार्गसिंह—(ऐकून किंचित् शोक मिश्रित
खेदानें) अरेरे ! बाळा, तुझी माता मरण पावली आं ?
(कांहीं थांबून) बरें, मग पुढें काय झालें ?

बा० बलसिंह—

पद—पांडु नृपति जनक जया, ही चाल.
हीनाश्रय दोन मुलें ॥ कसें फिरावें नकळे ॥
आश्रय कोठोनि मिळे ॥ अद्य जग महा ॥ १ ॥
बहीण मज बोध करो ॥ फिरोंजनीं दीन परी ॥
अंतरली तीही दुरी ॥ दैव छल असा ॥ २ ॥

सन्मार्गसिंह—दैवाचा छल तर खराच पण बहीण
जी अंतरली असें झणतोस, तर ती तुला एकट्यालाच
सोडून कोणीकडे गेली ?

बा० बलसिंह—ती मोठी मायाळू आहे. झणून

मुद्दाम किंवा कंटाळून मला सोडून गेली असावी, असें कांहीं माझ्यानें लक्षणवत नाहीं. तरी—

दिंडी.

तृषा पीडित मी जाहलें बघून ॥ जाय उदकास्तव
बापडी निघून ॥ वनीं चुकली कीं धरुनि नेत
कोणी ॥ कळेना मातें होय दीनवाणी ॥ १ ॥

सन्मार्गसिंह—गांव सोडून तुहीं वनांत कां आलां
होतां ?

बा० बलसिंह—गांवांत आमच्यावर कोणीच दया
करीना लक्षण वनांत आलों. पण त्या दुष्ट वनांनें
माझी बहीणही मला अंतरविली. (रडतो.)

सन्मार्गसिंह—(गहिंवरून) बाळा, रडूं नको.
आतां तुला कधींही दुःख होणार नाहीं; (मायेनें उठून
व त्याच्या जवळ जाऊन) वत्सा, ये ये, तूं माझाच पुत्र
आहेस (असें बोलून त्यास हृदया जवळ धरतो—आ-
लिंगन देतो आणि सर्व सभाजनांस)

पद—तुज दिलें दुःख मी० ही चाल.

तनय ह्य दैवहत होता ॥ परि आला माझ्या
हाता ॥ उघडलें भाग्य मम आतां ॥ कुलतंतु
वाढ घे पुरता ॥ युवराज पदवि या देतां ॥ ध-
न्यता भास हो चित्ता ॥ चाल ॥ न्या याला वेगें

सजवा, प्रेमें रिझवा, पोषाख नवा द्या नृपपो-
ता ॥ सोडवा सर्वही चिंता ॥ तनय हा दैव ह० ॥ १ ॥

प्रधानजी, आपण स्वतः कोशागारांत जा आणि युवराजास शोभेल अशी व्यवस्था करून याला सभेंत घेऊन या.

प्रधान—आज्ञा महाराज. (असें बोलून बलसिंह-
हासह निघून जातो.)

सन्मार्गसिंह—सौख्य होऊं लागलें ह्मणजे एक सारखें अधिकाधिक होऊं लागतें.

भूत—(प्रवेश करून) अरे आपलें आराध्य दैवत सुखावर सुख देतें असें कां ह्मणत नाहीस ? ज्यानें तुला राज्यासनावर बसविलें, त्याला विसरलास काय ?

सन्मार्गसिंह—अरे, तूं येथेंही आहेस काय ?

भूत—आहें तर ? तूं जेथें असशील तेथें मी आ-
हेंच असें समज. कारण कीं तूं माझा भक्त, तुला सो-
डून कोणीकडे जावें ?

सन्मार्गसिंह—बरे, पण आतां तुझें काय ह्मणणें आहे ?

भूत—तुझा पुत्र येथें येऊन तुला भेटला आहेनां ? त्याला सुख व्हावें अशी जर तुझी इच्छा असेल; तर त्यालाही आपल्या वर्गीत घे आपल्या व्रताची दीक्षा दे. समजलासनां ? तो आला ह्मणजे उपदेश करून त्याज-
कडून मद्यपान करीव.

सन्मार्गसिंह—अरे पण तें अद्याप कोमल अर्भक आहे. त्याला तुझी ती अति उग्र सुरा कशी पाजावी ? सोसली तर पाहिजे.

भूत—त्याला उग्र सुरा कशाला पाजावी ? हें घे फिकट मद्य, घे आणि हें पाज त्याला.

सन्मार्गसिंह—ठीक आहे. जा तूं. तो बाहेर आला म्हणजे मी त्याला उपदेश करीन.

(याप्रमाणें बोलत आहेत तों प्रधान बालकास सजवून आणतो. भूत जाते.)

प्रधान—(बालकासह येऊन) महाराज, हा आपला पुत्र, फार गुणवान् आहे. तर आतां याला आनंदानें अंकावर घेऊन या राज्यासनास शोभवावें.

बालक बलसिंह—(बाहेर येतांच पित्यास नमून)

पद—गुरुजि तुमच्या प्रीतीस, ही चाल.

नमित तात पायांसी बाल सदा ॥ धृ० ॥ देव

दयाघन करुणाजलार्ते ॥ वर्षोनी ने आपदा ॥

नमित० ॥ १ ॥ अंतर अतिशय पडले होते ॥

तेज वियोग गदा ॥ नमि० ॥ २ ॥ झालों स-

नाथ अनाथ न यावरी ॥ नाठवि पूर्वपदा ॥

नमित० ॥ ३ ॥

सन्मार्गसिंह—शाबास ! आतां पूर्वपद न आठवितां आनंदांत राहशील तरच माझा पुत्र खरा. तुझी

माता जर या प्रसंगीं येऊन मला भेटली असती तर सुखी झाली असती. तुझ्या बहिणीचा शोध लावण्याचा प्रयत्न चालू आहेच. असो. (प्रधानादिकांकडे पाहून) अहोमंत्रिजनहो,—

पद—नाहिं सुभद्रा, ही चाल.

पाहें सुख मी या तनयाच्या लाभें धन्य जनीं ॥
 संपत्तीसह संतति मिळतां डोलतसें स्वमनीं ॥ धृ० ॥
 भार्या गेली शोक नसे तो आयुष्यच सरलें ॥
 कन्या भेटो अन्य न इच्छित आतां मम उरलें ॥
 असो न त्याचा पैच मनाला पानकर्म उरलें ॥
 जा मधु आणा करा तयारी पिऊं सर्व मिळुनी ॥
 ॥ पा० ॥ १ ॥

(असें ऐकतांच दोन सेवक भरलेलीं दोन मद्यपात्रें
 आणून ठेवतात.)

राजगुरु—महाराज, आतां आह्मांला आपल्या आश्रमीं जाण्याची आज्ञा असावी.

सन्मार्गसिंह—कां बरें ? तुह्मांला नको तर स्वस्थ बसून मौज पाहण्यास काय चिंता आहे ? बसा हो !

राजगुरु—बसतो पण मग आमचें नांव कोणी काढूं नये. कबूल असेल तर बसतो.

सन्मार्गसिंह—अहो बसा, कोणी तुमचें नांव काढीत नाहीं. असें बोलून सर्वांच्या आधीं मद्यपितो व

स्वतः पिऊन एकेक पात्र एकेकाच्या हातांत नेऊन देतो. अब करो साहेब महाराजके नामको सलामती गजर और खूपशराब पिओ. सर्व—(मद्यपात्रें हातांत घेऊन)—

पद—छोरि बामनकी, ही चाल.

मधु मान्य जनीं ॥ सुरा सुरांनीं मंथन करुनी
निर्मियली ह्मणुनी ॥ धृ० ॥ देवहि अमृत कडू
समजुनी सुरा वांछिती स्वमनीं ॥ दैवशालि नर
मधुपानावर जात सदा रिझुनी ॥ मधु० ॥ १ ॥ चढे
शक्ति बल असो सुदुर्बल वदे धैर्य धरुनी ॥ म-
हिमा वाढे सुरा प्रसंगें तो न चढे वदनीं ॥ मधु०
॥ २ ॥ शौर्य धैर्य धरि करि रिपुमर्दन सुरामत्त
वनुनी ॥ इतर पेय बलहत या लोकीं प्यावि
सुरा वशिनी ॥ मधु० ॥ ३ ॥

मस्कच्या—अरे पिओ साहेबों, मेरे भाईयों झटपट पीते रहो और प्याले खाली करते रहो तो बडा रंग है.
(गातो)

पद—तक तक देखी, ही चाल.

झटपट पिओ मधुरिया छान् ॥ हिल मिल यारों-
कों दिल बहिलाओ ॥ झ० ॥ एक तो प्याला
भर खुला नयन वा; दुजा पिवे मरदवा जान् ॥
तिजा प्याला पिवे चढे गगनवा, यह ज्यादुयारों
सुगरया छान् ॥ झ० ॥ १ ॥

सर्व—(यथेच्छ मद्यपान करतात व एकमेकांच्यः अंगावर पडून ढकलाढकल करतात..)

सेनापति—गुरुजी, तुह्नीं असे फिके कां बसतां ?
द्व्या एक दोन पूर्णपात्रें.

मस्कच्या—हो—हो ! गुरुजी, हें दीक्षितांच्या मठां-
तून तीर्थ आणलें आहे. सहज दोन पूर्णपात्रें चढवि-
ण्यास कांहीं प्रत्यवाय नाही. (यांच्या पुढें ग्लास
नेऊन) ली जियो मेहेरवान बुछे बुद्रुक ! कायकूं फिके
बैठते हो ?

गुरुजी—राजा, हें पहा बरें. मी जात होतो तेव्हां
मला अडविलेंस आणि आतां हा असा प्रसंग आला.
आतां याचें जर तूंच निवारण करशील तर ठीक आहे.

सन्मार्गसिंह—अरे, कोणी गुरुजींचें नांव काढूं
नका बरें ! आपसांत चालूं द्या.

मस्कच्या—आप मेहेरवान् ऐसा फरमान् करते
हो ! तो हम् नाइलाज है !

सन्मार्गसिंह—(पुत्राच्या पुढील पानपात्र जसेंच्या
तसेंच भरलेलें पाहून) अरे तूं अजून असाच स्वस्थ
बसला आहेस. पी पी, पहातोस काय ?

बा० बलसिंह—तात आपण सर्व दरबारी मंडळी-
सह जें करीत आहां तें ठीक आहे. या संबंदांत आ-
पण होऊन मला आग्रह करूं नये. मला त्याची मुळींच
रुची नाही.

सन्मार्गसिंह—वेडा आहेस. तुला रुचि नाही
लपूनच थोडे पिऊन काय मौज आहे ती पहा. याची
रुची फार चांगली आहे. आहीं इतके लोक जे आनं-
दाने पीत बसलों आहों ते काय वेडे आहों ?

बा० बलसिंह—यांत काय संशय ?

सन्मार्गसिंह—अरे बेट्या तूच वेडा आहेस—

पद—गुणभरिधुनमोरि, ही चाल.

बहु गुण मधु पान करीरे ॥ चतुर पण भरुन
झडत सहज शिण-गुण मधु० ॥ धू० ॥ स्वार्थ
पहा परमार्थ निंघ जग सारें अर्थावरि भाळे ॥
विचार मोठा ज्यांत न तोटा थाट माट परभारे ॥
बहुगुण० ॥ १ ॥

बा० बलसिंह—बाबा, काय हे आपले विचार !
पहिल्यानें या मद्याच्या संबधाने आपण किती तिरस्कार
करीत होतां ? त्याची थोडी तरी आठवण करा. आप-
णच आह्मांस कोणत्या प्रकारें उपदेश करीत होतां
आणि आज हें काय विपरीत सांगणें !

पद—जबके कलंदर बनबन फिरकर, ही चाल.

प्रथम विचारी मग अविचारी ज्ञान न ज्या त्या
हें साजे ॥ शुभाशुभाचा विचार नाहीं ऐसे कां
होउनि राजे ॥ मधु विघडवि कुल शील शुभ
सुमती ॥ मधु वि० ॥ भोळा भाव मला न भावो

ही मति, विदित सुमन मम धरि सुगति ॥

मधु विघडवि० ॥ १ ॥

राजगुरु—(बालकाचें भाषण ऐकून आनंदानें)
शाबास वत्सा, शाबास ! अशा सात्विक विचारानेंच
राहशील, तर चिरकाल व अखंड हें राज्य तूंच कर-
शील असा माझा तुला पूर्ण आशीर्वाद आहे !

सन्मार्गसिंह—(गुरुचें बोलणें ऐकून) प्रधानजी,
या थेरड्याची जीभ लांभ होत चालली नाही ?

प्रधान—खरें आहे महाराज.

राजगुरु—अरे जीभच काय ? आतां मीही लां-
बच होतो. मला माझ्या नांवलौकिकाची फार गरज
आहे. (असें बोलून निघून जातो.)

सन्मार्गसिंह—बालका, जेव्हां मी पूर्वाश्रमीं होतो,
तेव्हां कोणीही माझी अवज्ञा केली तरी ती चालत
असे. त्याचें त्या वेळीं माझ्या मनाला विशेषतः विषम
वाटत नवतें. परंतु सांप्रत असा विचार आहे कीं, जो
माझी अवज्ञा करील तो माझा कोणी प्रीतीतील सेवक
असो, किंवा पुत्र असो, त्यास माझ्या अवज्ञावात-
प्रदीप्त कोपानलांत आहुती रूपानें पडावें लागणार आहे.
या गोष्टीचा विचार कर आणि मग मी जें सांगतो तें
न करण्याबद्दल तक्रार कर.

वा० बलसिंह—तात, खरोखर जें कर्म लोक निंदि-

त, पूर्वापार सदाचाराचे विरुद्ध आणि जें केल्यांस परमात्मा कोपाविष्ट होईल हें ठरलेलें असल्या कारणानें शिष्टजनांनीं ज्यास कधींही इष्ट मानलें नाहीं; अशा त्या भ्रष्ट मद्यपानकर्मनिषेधाबद्दल आपण मला शिक्षा करणार ?

सन्मार्गसिंह—कोणतेही कर्म असो; जें मी होऊन तुला कर हणून सांगतो तें तुला अत्यंत पवित्र मानलेंच पाहिजे. यासाठीं मुखांतून नकाराचा ध्वनिही न काढतां सांगतो त्याप्रमाणें जें पानपात्र रुचिकरपेयानें भरून तुझ्यापुढें ठेवलें आहे, तें आनंदानें प्राशन कर.

बा० बलसिंह—तात महाराज, ईश्वराच्या अवकृपेस्तव जरी मी तुमच्या क्रोधाशीत आज्याहुती प्रमाणें पडलों व दग्ध झालों, तरी आपण जें त्रैलोक्यनिंदित असें मद्यपान कर्म करावयाला सांगत आहां तें करणार नाहीं.

सन्मार्गसिंह—(क्रोधाविर्भावानें) कायरे ? तूं अजूनही माझी अवज्ञा करतोस काय ? ठीक आहे; अरेरे मूर्ख काट्याः—

पद—जालं अजब एक, ही चाल.

तूतें नसुनि ज्ञान ॥ बोलों बघसि छान ॥

पावे विलय मान ॥ ये कोप पुरता ॥ धृ० ॥

कैचा सुत न वन्य ॥ आज्ञा करि अमान्य ॥ तो
 हो कधिं न धन्य ॥ भूभार पुरता ॥ तूं० ॥ १ ॥
 जा भोग असुखास ॥ कारागृह निवास ॥ इ-
 वींच तव खास ॥ नेमीत धाता ॥ तूं० ॥ २ ॥
 माया करुनि काय ॥ वाढे जरि अपाय ॥ त्या
 हाच सदुपाय ॥ निर्मीनियंता ॥ तूं० ॥ ३ ॥

सेवकहो, जा-याला नेऊन कारागृहांत ठेवा. अवज्ञा
 करणारा पुत्र कांहीं कामाचा नाही. (असें ऐकतांच
 दोन सेवक बालकास धरून नेतात.)

प्रवेश ३ रा.

(तदनंतर एकटाच सन्मार्गसिंह विचार करीत बाहेर येतो.)

सन्मार्गसिंह—कसा चमत्कार आहे पहा. त्या
 अज्ञान पोराच्या देखत घरीं आह्मीं सात्विकपणानें
 वागून मद्यपानाचा तिरस्कार करीत होतो; तेंच त्या
 बेट्याच्या मनावर दृढ होऊन बसलें आहे. पण त्या
 अज्ञान पोराला असें समजेना कीं, आह्मीं पिशाच्च दीक्षा
 घेऊन मद्यपान करूं लागलों त्यामुळे हें राज्यवैभव आह्मां-
 ला लाभलें आहे. आतां हें चिरकाल आपल्यास लाभावें
 असें जर आह्मीं इच्छित असलों तर आह्मांला सदोदित
 मद्यपान केलेंच पाहिजे. त्याच प्रमाणें आमचें असें जें
 कोणी असेल, त्यानेंही ती दीक्षा घेतलीच पाहिजे.
 (इकडे तिकडे फिरून) बरें पण अजून आमचें
 साक्षकर्तें भूत आह्मांस भेटत नाही हें कसें ?

भूत—(प्रवेश करतां करतां) तुला भेटत नाहीं
असें तर कधींच होणार नाहीं. तूं आठवण काढलीस
कीं मी तयारच आहे असें समज. बोल, तुझें काय
क्षणें आहे ?

सन्मार्गसिंह—क्षणें काय ? तें पोर दारू पीत
नाहीं, त्याला काय उपाय करावा ? त्यानें सर्व दरबारी
लोकांसमक्ष माझी अवज्ञा केल्याकारणानें त्यास कारागृ-
हांत पाठवून दिलें आहे. पण तो आपला हट्ट सोडील
असें वाटत नाहीं.

भूत—चल, आतां आपण दोघे मिळून तुरुंगांत
जाऊं. त्याला तूं जरा प्रेमानें हृदयाजवळ धरून उपदेश
कर, क्षणजे ऐकेल तो. तो जेव्हां एकवेळ तरी मद्यपान
करील तेव्हां माझा जोर त्याच्या मनावर चालेल. यासा-
ठीं सांगतो कीं, एक वेळ कसेंतरी करून तूं त्याला
मद्य पाज. मग मी पाहीन.

सन्मार्ग सिंह—ठीक आहे. चल. पण तेथें गेल्या-
वर एक वेळ तूं त्याला आपला देखावा दाखीव, क्षणजे
कदाचित् तो घाबरेल व पिण्यास तयार होईल.

भूत—छे छे छे. तसें होणार नाहीं. तो जो पर्यंत
कांहीं विकारांत पडला नाहीं, तो पर्यंत माझ्यानें त्याच्या
पुढें येववणार नाहीं. त्यादिवशीं तूं मद्यपान करण्याचे
आधीं तुला दिसलों याचें कारण असें कीं तूं क्रोधवश

होऊन घरांतून बाहेर निघाला होतास, सणून मला तुझें भय नवतें.

सन्मार्गसिंह—असें काय ? पण यावरून असें सिद्ध झालें कीं, तुमची भूतयोनि तरी एके प्रकारें निर्बल कोटींतच गणली पाहिजे.

भूत—जाऊंदे. त्या चौकशींत तुला कांहीं लाभ होईल असें नाहीं. आमची जाती कशीही असली तरी तुला माझ्यापासून लाभ आहेनां ? झालेंतर, तूं माझी निंदा करूं नयेस. चल आतां, आपल्या मुलास मद्य-पानाबद्दल उपदेश कर.

सन्मार्ग सिंह—ठीक आहे, चलच तर आतां.

(दोघे निघून जातात.)

प्रवेश ४ था.

(तदनंतर कारागारांत रहावें लागल्यामुळें शोक करीत असलेला बालक बलसिंह येतो.)

बा० बलसिंह—(शोक विव्हल होऊन)

पद—जोडुनि करही दासी, हीचाल.

प्रतिकुल दैवें कारागारीं॥ पाडियलें ये शोक शिरा-
वरी ॥ धृ० ॥ मादक मदिरा प्राशावयाचा ॥ आग्रह
जनकें कीजे कां तरी ॥ १ ॥ वनवासी जरि होतो
तरी तें ॥ होतें समाधान या हृदयांतरीं ॥ २ ॥

आशा न उरली कांहीं मनीं या ॥ धांव विभो हा
दास करीं धरी ॥ ३ ॥

भगवंता, मुलांनीं सच्छील निपजावें, त्यांस मादक
व्यसनांचा नाद लागूं नये ह्मणून जनक जननीचा प्रयत्न
चालू असतो; पण माझा प्रत्यक्ष पिता सर्व लोकांच्या
समक्ष मला मद्यपान करण्याबद्दल उपदेश व आग्रह
करितो आणि तें मी कबूल न केल्याकारणानें मला या
कारागृहांत आणून ठेवतो; यावरून तुझी माया मोठी
विलक्षण आहे असें जर या अपबुद्ध बालकानें न सम-
जावें तर काय करावें बरें? भगवंता, असा प्रकार जरी
आहे, तरी मी सन्मार्गाचा त्याग करून असन्मार्गांत
पाऊल कधींही ठेवणार नाहीं. प्रत्यक्ष जनकानें उपदेश
केला ह्मणून काय झालें? अपवित्रपणाची बुद्धि उत्पन्न
करणारें मद्य कांहीं झालें तरी मी पिणार नाहीं त्याबद्दल
उपदेशकरणारा मग पिता असो कीं कुणी असो.

पद—(गुले गुलजार नाजोनाराई, ही चाल.

पुरा प्रन्हाद सोडी जनकासी, करि हरिस्मरण
अविनाशि ॥ धृ० ॥ कष्ट जरी दे तरी न सोडी
भाव धरी स्मरणीं पुरता ॥ नाम मुखीं घे प्रेम
धरुनियां वरी भजन पंथा ॥ तरीनि जाय
अंतीं मोक्षासी करि हरि० ॥ १ ॥ हिरण्यकश्यपु
वैर करोनी, वैभवसह तनुला मुकला ॥ नकळे गेला

कोठें तो मग नामशेष उरला ॥ अनन्वित काम
सदा दे अयशासी करि हरि० ॥ २ ॥

असो. दैवीं आहे तर हा कारागृहवास भोगला
पाहिजे हेंच खरें आहे; त्या संबधानें रडत बसण्यांत
काय अर्थ आहे ? खरोखर जर विचार केला, तर
पित्याची भेट व्हावी आणि राज्यवैभव भोग भोगावयास
मिळावे असें मी इच्छिलें नवतें, असें असतां राज्य
पदारूढ झालेला पिता दृष्टीस पडला, त्यासंबंधानें आनं-
द मानावा तर तोच स्वतः मला मद्यपान कर ह्मणून
उपदेश करतो. यावरून सांप्रत दैवयोग उलटा आहे.

(याप्रमाणें बोलत आहे तो भूतासह सन्मार्गसिंह
तेथें येतो.)

सन्मार्गसिंह—बालका, तुझ्या दैवाचा योग सांप्रत
चांगला आलेला असतां केवळ माझी अवज्ञा केल्या
कारणानें तूं या दुःखांत पडला आहेस. आतां तुला जर
सुखोपभोगाची इच्छा असेल तर मी सांगतो तें ऐक.
माझी आज्ञा मान्य करावी हा तुझा सनातन धर्म आहे.

बा० बलसिंह—सनातन धर्म आहे खरा; पण आ-
पण जर सद्धर्मानें वागण्याबद्दल आज्ञा कराल तर ती
मात्र मान्य करण्याचा माझा धर्म आहे. मी नाहीं
ह्मणत नाहीं.

सन्मार्गसिंह—तूं जो सद्धर्म समजतोस, त्यापासून
तत्काल सुख होत नाहीं.

बा० बलसिंह—आपली तरी अशी विपरीत बुद्धि फिरलेली मी आजच पाहतों. जोंपर्यंत घरीं होतां, तों पर्यंत आपणही मद्यप्राशनाचा तिरस्कारच करीत होतां. तो सन्मार्ग सोडून या राज्यवैभवावर आल्यापासूनच आपण तरी ही बुद्धि ठेवली आहे. पण अशानें तो परमात्मा कधींही संतोषित होणार नाहीं.

सन्मार्गसिंह—तूं जो परमात्मा समजतोस, तो व्यर्थ भ्रम आहे. खरोखर जर पाहूं लागलास तर त्याचें अस्तित्व प्रत्ययास येणार नाहीं. कारण—

पद—चमकतांची भासते, हीचाल.

व्यर्थ लोकीं देव दैवी लेखही नकळे तरी ॥ मा-
निती त्या भ्रांत वेडे अंध जे हृदयांतरीं ॥ धृ० ॥
देव कोणा भेटला ऐसें न कोणी पाहिलें ॥ यत्न
मोठा तो फळें देतो न त्याची ये सरी ॥
॥ व्य० ॥ १ ॥ मद्यपी शौर्यांत राहे भय न
वाटे त्या कधीं ॥ धैर्य वाढे कर्म तें सुख दे जगीं
बहुतांपरी ॥ व्य० ॥ २ ॥ याच साठीं मद्यपी
युवराज्य भोगी हो मुला ॥ ऐक नलगे हट्ट हा
अज्ञान सोडीं लौकरी ॥ व्य० ॥ ३ ॥

बा० बलसिंह—वाहवा, आपण ईश्वराचें अस्तित्वही कबूल करीत नाहीं ? तर धन्य आहे आपल्या या विचारांची. महाराज कांहीं तरी विचार करा, ईश्वर नाहीं असें होईल तरी कसें ? ज्यानें हें चराचर जग

उत्पन्न केलें, ज्याच्या रूपेणें जगाचें पालन होत आहे व ज्याला कोप आला तर सर्व क्षय होण्यास क्षणही लागणार नाही. तो नाही असें लक्षणवेळ तरी कसें ?

सन्मार्गसिंह—अरे, त्याचा जर कांहीं प्रत्यय येत नाही, तर कांबरे लक्षणवणार नाही ? तूं जर तो आहे असें लक्षणतोस, तर कोठें आहे ?

बा० बलसिंह—तो कोणत्या ठिकाणीं नाही असें आपणांस वाटतें ? मी तर निश्चयानें असें लक्षणतो कीं, वो परमात्मा देव सर्वत्र आहे. त्याच्या व्याप्ति शिवाय कोणतीही वस्तु नाही.

सन्मार्गसिंह—तो सर्वत्र आहे असें जर लक्षणतोस, तर तूं जो या कारागृहांत पडला आहेस, यांतही तो आहेच असें समजतोस ?

बा० बलसिंह—यांत काय संशय ? येथेंही तो आहेच आहे.

सन्मार्गसिंह—बोल तर हा जो खांब दिसत आहे, यांतही तो आहे ?

बा० बलसिंह—होय, या समोरच्या खांबांतही तो आहे.

सन्मार्गसिंह—असें आहे तर पहा त्याला मी लक्षा-प्रहार करतो. (असें बोलून रागानें त्या खांबाजवळ धांवत जातो व त्यावर लक्षा प्रहार करतो इतक्यांत त्या खांबांतून एक सर्प बाहेर येतो व त्या सन्मार्गसिंह-

हास दंश करतो. त्यामुळे व्याकुळ होऊन व भुईवर पडून) अरेरे ! सर्पाने दंश केला ! मेलो !! मेलो !!!

बा०बलसिंह—(त्याचे जवळ जाऊन) अरेरे ! हा काय विपरीत प्रकार झाला ? (मोठ्याने ओरडून) धांवा हो धांवा कोणी तरी, माझ्या पित्यास सर्पाने दंश केला !

[बालकाचे ओरडणे ऐकतांच प्रधानादिक दरबारी लोक धांवत येतात व मूर्छित पडलेल्या सन्मार्गसिंहास अनेक प्रकारचे उपचार करू लागतात.]

बा०बलसिंह—

पद—आफसोसके आखोंसे, ही चाल.

हाय हाय प्रभो कैसें, विपरीत हो तरी॥कुविचार
या पित्याच्या, जिवाची करी चोरी ॥धृ०॥जग-
दीश्वरा तूं राहसी, जग व्यापुनी सारें॥हाय हाय
हाय हाय ॥ आली खरी प्रतीती, निमाला तुझा
वैरी ॥ हाय० ॥ १ ॥ प्रभु सर्परूपें येसि तूं, परि
दोष या मारीं ॥ हाय० वैरी तसा सुत हा,
पित्यासी स्वयें मारी ॥ हाय० ॥ २ ॥

प्रधान—(सर्व मुत्सद्दी मंडळीस) महाराजांत कांहीं राम दिसत नाहीं. कोणी जाऊन आपल्या वैद्यराजांस तरी बोलावून घेऊन या.

वैद्यराज—(घाईने येऊन) काय झालें असें एकाएकीं व्हावयास ? (नाडी हातांत धरून) राम राम राम ! कांहीं आशा करणें नको.

राजगुरु—(प्रवेश करून) काय हो हा प्रकार झाला तरी कसा ?

प्रधान—महाराज कारागृहांत आले आहेत असें समजतांच ते बाळ महाराजांकडेच गेले असावे असें समजून आलीं सर्व जमून येत होती; तों बाळ महाराजांचा दुःस्वशब्द ऐकला आणि सर्व धांवत आलों तों हे तळमळताहेत व दंश झाला आहे.

राजगुरु—(बालकास) बाल महाराज, हा प्रकार काय व कसा झाला सांगा बरे ?

बा.० बलसिंह—मी ईश्वर सर्वत्र आहे व तो या स्तंभांतही आहे असें सांगतांच यांनीं “मी त्याला लत्ताप्रहार करतो,” असें बोलून खांबावर लाथ मारतांच स्तंभाखालून एक विषारी कृष्णसर्प निघाला व त्यानें यांस दंश केला !

सन्मार्गसिंह—हा ! हा ! हा ! मेलों !! भगवंता, सुरापी होऊन तुझे वैर केलें आणि इहपरत्रास मुकलों ! मंत्रिजन हो, आतां या माझ्या पुत्रास राज्यासनीं बसवून तुझीं आपलें राज्य चालवा ! हा न्याय व धर्म मार्गांतून कधीं चळणार नाहीं. आतां माझ्यानें बोलवत नाहीं, मेलों मी ! राम ! राम ! राम ! (मरतो.)

प्रधान—झालें. संपला अवतार ! सिंहासनावर दुसरा राजा बसकिल्याशिवाय राजाचें शव उचलतां येत नाहीं. तेव्हां काय विचार करावा गुरुजी ! सांगा.

राजगुरु—विचार कसला करीत बसलां आहां ? हा सुशील राजपुत्र सिंहासनावर बसविण्यास योग्य आहे. याच्याच मस्तकीं राजछत्र धरून करा तयारी.

प्रधान—ठीक आहे. या तर सर्व, लावा हात. (सर्व मिळून बलसिंहास राजाचा मुगुट घालतात व आनंदाने ईश्वरस्तव करूं लागतात)

पद—हजार शुक है खुदा, ही चाल.

जगांत न्याय दावितो दयाळु देव तो ॥ सुशील शांति सौख्य लाभ पूर्ण पावतो ॥ अखेर दुष्टबुद्धि दुर्गतीस पावतो ॥ सुबुद्ध दैववान तोच राज्य लाभतो ॥ चाल ॥ जो धर्माचा पथ निंदी-तो या लोकांतिल नंदी ॥ त्या निंदी हें जन नरकीं तो जातो ॥ जो सद्धर्मातें पाहे-त्या सारेंही सुख आहे ॥ छाया ईश्वर त्यावर तोषें करितो ॥ १ ॥

(जवनिकापतन होतें)

भूत—(आनंदाने नाचत येऊन) झाला ! लाभ झाला !! मला जोडीदार मिळाला !!! हा सन्मार्गसिंह मी जिवंत असतां माझा द्वेष करीत होता. ह्मणून त्याची आशा कायम राहिल व तो मरण पावेल असा प्रयत्न केला. आतां मी आनंदाने आपल्या जाग्यावर जाऊन तो येण्याची वाट पहात बसतो.

(असें बोलून जातो व पडदा पडतो.)

[दुसरा अंक समाप्त.]

अंक ३ रा.

(तदनंतर चौघे तरुण सहज सहल करीत
असल्या प्रमाणें प्रवेश करितात.)

१ ला—कसेरे गडे हो आपल्याला तर या शु-
ष्काशुष्की हिंडत राहण्याचा कंटाळा आला.

२ रा—अरे शुष्काशुष्की कां लणतोस ? हवा
खाण्यांतही एका प्रकारें इष्की आहे.

३ रा—खरेंच, पण हवा खाऊन तिच्यावर दगड-
चावण्याची फष्की फांकली पाहिजे.

४ था—(एकीकडे आत्मगत) कशी ही मंडळी
विद्वत्तेवर दावा करणारी आहे पहा—शुष्काशुष्की, इष्की
आणि कांहीं जोडायाला आठवेना तर लणे फष्की
फांकली पाहिजे. (उघड) अरे मित्र हो, असे अगदीं
निष्क्रिय न होतां खुष्कीच्या मार्गानें चालाल तर कांहीं
सगळी शुष्काशुष्कीच आहे असे वाटणार नाहीं. कशी
झाली तरी ही आनंदवली नगरी आहे.

१ ला—आनंदवली स्वरी पण गुरुकिल्ली माहित
असली तर गल्लीकुशींत कांहीं सोय झाल्यास मिळ-
विली असें मानतां येईल. नाहीं तर हांका हांकच,

२ रा—एकेकाची अशी झाक असून हांका हांकच लणतोस ?

३ रा—अरे बाबा ज्याची झांक त्याच्या लुणावे चुरमुरे फांक नाहीं तर मार आपल्या बापाला हांक; आणि लुणावे आपल्या लेकाला झक मारायला स्वर्ग-लोकांतून पैका टाक.

४ था—हे राहूंदारे आतां. मी असें विचारतो कीं, आतां असेच वाचावाची करीत राहणार कीं कोठें तरी कान पवित्र होतील आणि पान खाण्याची सोय होईल अशा ठिकाणीं चलणार ? बोला; विनाकारण वेळ गमावूं नका.

१ ला—अरे वाहवारे वाहवा ! आज तुलाच कोठें तरी पान खायाला जावेसें वाटूं लागलें आहे काय ? चलाच तर गडे हो, आज कांहीं तरी सुचिन्ह आहे. ज्यापेक्षां हे साधु पुरुष असें बोलताहेत, त्यापेक्षां कांहीं लाभ आहे खचित.

२ रा—लाभ खचित आहे तर चला, कोण नको लणतो ? पण कोणाकडे चलतां ?

३ रा—अरे मित्रहो, काल एक मनुष्य असें सांगत होता कीं आपल्या त्या राजाई कुंटिणीनें बरेच दिवस फिरून एक माषुक पात्र आणलें आहे; तर चला

आज तिकडेच जाऊं आणि जी बातमी ऐकतो ती खरी आहे की खोटी आहे तें एकवेळ पाहूं.

४ था—खरोखर नवीनच असले तर पाहिले पाहिजे, चला.

१ ला—चलाच तर, चला चला क्षणत उभे राहूं नका, पाय उचला. (असे बोलून सर्व निघून जातात.)

(तदनंतर कुंटीण व तारा ह्या दोघी येतात.)

कुंटीण—एकलेस, तुझे असे हे नेम आणि धर्म माझ्या घरांत राहून कांहीं चालायचे नाहीत. मी एक धंदा करणारी बायको आहे. माझ्या जवळचा पैका देऊन मुद्दाम जें मी तुला घेतलं आहे; तें तुझ्या अशा लाडक्या गोष्टी ऐकण्याकरितां असें कोणत्याही दिवशीं तूं मनांत आणूं नयेस. समजलीस. या संबंधानें मला परक्या माणसांच्या समोर बोलावें लागेल असें करूं नको. (या प्रमाणें तिचें बोलणें होत आहे तों चौघे तरुण येऊन तारेकडे पहात उभे राहतात.) तूंही त्यांच्याकडे पहातच काय उभी राहिलीस ? त्यांना या-बसा क्षण सांग.

तारा—रोजचे येणारे आहेत, त्यांना रोज रोज काय सांगायचं ? कांहीं नवे असले तरी जुन्यांच्या संगतीनं असतात आणि पाहतात त्या प्रमाणें बसतात.

कुंटीण—वाहवाग ! मोठी शहाणीच आहेस तूं !

पण सांगून ठेवते, हे तुझं शहाणपण माझ्या घरांत राहून चालणार नाहीं. तुझ्यासाठीं पांच हजारांची रक्कम खर्चून तुला आणले आणि मुद्दाम खर्च करून तुला नाच-गाणं शिकविलें तें कशासाठीं ? हे जर तुझ्या मनाला न समजेल तर मोठा चमत्कार आहे असं लक्षावं लागेल.

तारा—असं आहे तर मीही तुलांला साफ सांगते कीं, केवळ नृत्य गायनावर जी तुमची फेड होईल ती तुलीं करून घ्यावी; त्या शिवाय दुसरं कोणतंही बदकर्म मी करणार नाहीं आणि त्यासंबंधानं तुलांसही मजवर जुलूम करण्याचा विचार पडेल.

कुंटीण—बरं आहे. तो विचार पडेल तेव्हां मी करीन. जी मंडळी आली आहे, ती तर बसवून घे आणि त्यांचं काय लक्षणं आहे याची चौकशी कर.

तारा—ती चौकशी करण्याचंही मला साधणार नाहीं, या साठीं तीही आपणच करावी.

कुंटीण—(तिच्यावर दांत ओंठ चाऊन आपल्याशीं) असं काय ? नको करूं तूं चौकशी. ही मंडळी गेल्यावर घेईन तुझा समाचार. (उघड चौघांस) या किंही असे बैठकीवर ! असं उभं काय समजून रहावं माणसांनीं ? (एकेकास बैठकीवर बसविते.) बोला, आतां. काय विचार आहे ? (पहिल्यास) काय हो ? इतके

दिवस कोणीकडे दडी दिली होतीत सांगा तरी ? काय बाई माणसांनीं एक सारखं वाट पहात रहावं ?

१ ला—कांबरे ? आमच्या सार्ठीं वाट पहात रहावं, असं कांहीं आर्हीं सांगून गेलों नवतों. त्यांतून मंडळी आहे; मंडळी बरोबर फिरूं लागलं लणजे किती दिवस जातील याचा कांहीं नेम सांगतां येणार नाहीं. तें असो. पण आज आर्हीं कां आलों आहों हें तुमच्या ध्यानांत आलें आहे काय !

कुंटीण—नाहीं बाई. सांगितल्याशिवाय कसं कळावं ?

२ रा—कळायचं काय ? कांहीं तरी नव्या नवाळी कडून ऐकायला मिळावें, इतकेंच.

३ रा—असें कां करतां ? स्पष्ट सांगा कीं, आज आर्हीं तुर्हीं आणलेल्या नव्या पात्राच्या तोंडचें गाणें ऐकण्याचा बेत करून आलों आहों.

कुंटीण—इतकेंच नां काय तें ? गाईल ती. (तारेस) बेटा, तुझ्या सांजिंघाला आंतून हांक मारून आण आणि या मंडळीला दोन चिजा लणून दाखीव बरे.

तारा—ठीक आहे. (असें बोलून आंत जातां जातां चवथ्या तरुणाकडे पाहून आपल्याशीं) देवा, हे जे चौथे गृहस्थ आज इथं येऊन बसले आहेत यांचे कडे पाहून माझ्या मनाची स्थिति अशी कां बरं होते ?

पद—बदकारी जारी करने, ही चाल.

मन वेधे भारी हरखोनी राहे मुख पाहे ॥ धृ० ॥

स्तिमित नयन हे जडले अडले ॥ प्रियकर वरि

चपल हे, लवलाहे ॥ १ ॥ अनुभव न कधीं जरि

या हृदया ॥ हुरहुरी धरी अतिशयें, भय वाहे ॥ २ ॥

असो. आतां बाईनं सांगितल्या प्रमाणं साजिंधांनां
हांक मारून आणावं आणि गाण्याची सुरवात करावी,
क्षणजे आनंदानें पहात बसायाला व प्रसंगीं आपल्या
मनांतील आशयही कळवायाला सांपडेल (असें बोलून
त्याजकडे पहात पहात निघून जाते.)

४ था—(तारेचें पाहणें चालणें इत्यादि प्रकारांवर
मोहित होऊन)

पद—बघुनि उपवना विरहाग्नीची, ही चाल.

ही मृगनयना गुण संपन्ना, आहे गजगामिनी ॥

सिंहाची कटी सुरंग गोरा, मोहक अति भामिनी

॥ १ ॥ नाजुक ठेवण जेथिल तेथें, पाहुनियां नय-

नीं ॥ मोहित हो मन, लगटे जाउन, राहतसे खि-

ळुनी ॥ २ ॥ चाल ॥ बोलेल कधीं मज सर्वे उभी

राहुनी ॥ धालेल मना सारखी सदां चाहुनी ॥

तेव्हांच जन्म फल खरें मिळालें जनीं ॥ कठिण

खचित हें परगृहिं आहे, उघड येत दिसुनी ॥ परि

परमेश्वर, रूपा करिल तर, गोडच हो निशिदिनीं ॥

८० संगीत बलसिंह—तारा नाटक.

तारा—(सार्जिधांसह येऊन कुंटीणीस) हे सार्जिदे आले आहेत.

कुंटीण—(सारंगी वाल्यास) वस्ताद, काय हें ? मंडळी येऊन बसली तरी तुमचा ठिकाण नसावा, हें चांगलंचनां ?

सारंगीवाला—नही जी, अभी सूर लगाता हूं. (तबलजीस) छोडोजी तबला. क्या देखते हो. आज ताराजीका गाना तो सुनो. (सूर जुळवितात.)

कुंटीण—गा आतां बेटा. मंडळीचीं मनं कशीं खुष करून सोड.

तारा—गातें मी. खुष करण्याचं कांहीं माझ्या हातीं नाहीं. तें जें होईल तें खरें. माझं गाण्याचं काम. (गाते)

पद—या वेला गुंतली, ही चाल.

ही आशा गुंतली ॥ नेत्र अडोनी जडलेष मुळीं
॥ ही आ० ॥ नाजुक तो शशि रम्य तसे हे ॥
प्रिय होती या स्थलीं ॥ खरोखर प्रिय० ॥ १ ॥
थोर कुळांतिल थाट निराळा ॥ दिसतो या निर्मळीं
॥ खरोखर ही आ० ॥ २ ॥ सभ्य पंथाचा मो-
हक बाणा ॥ जन मानी वर कुळी ॥ ३ ॥

३ रा—अरे पण कोणावर ही आशा गुंतली ?

१ ला—(चवथ्याकडे हात करून) बहुत करून

या स्वारीवर मेहेरबानी चालली आहे. तेव्हां तेथेंच गुंतली आशा असें समजा.

२ रा—गुंतू घारे. कोठें तरी जडली लणजे झालें. गडबड करूं नका. एका. (तारेस) हं, चालूं घा दुसरी एखादी अशीच चीज.

तारा—दुसरी चीज अशीच येत असेल तर नां ?

४ था—तुमच्या मनास वाटेल तें लण्णा हो; यांचें कोणाचें ऐकूं नका.

तारा—ठीक आहे. एका तर—(गाते.)

पद—जो या नगरा भूषण, ही चाल.

राधा हरिला प्रिय हो जरी ॥ तरि ही खोड्या तो बहु करी ॥ नवनीतासह दधि पय चोरी ॥ पचवी साव तसा ॥ १ ॥ गोपी मार्गातरिं अडवूनी ॥ दादच मागे गळ घेऊनी ॥ बोले न बोलवे जें जनीं ॥ चावट खट मोठा ॥ २ ॥ मारी माय यशोदा परी ॥ गवसेनाच कधीं ही करीं ॥ जावें गोकुळ सोडुनि दूरी ॥ हरिच्या या धार्के ॥ ३ ॥

३ रा—छी-छी-छी-छी. हें अगदींच बेचव लागलें बुवा ! असलें कांहीं कामाचें नाहीं. गाना ऐसा गाव की सबकी एक पलखमें उडे च्यांव् म्यांव् ! अपने गाने मे राधा और हरि काय कूं ? अपने लोकोकूं तो इष्कवातीका शोक है. वह शोक बढ जावे ऐसा कुच गाव.

तारा—मला बाई जसं गायला येतं तसं मी गाऊन दाखवीत आहे. मंडळीची आवड निवड करून त्याप्रमाणं गाण्याचं ज्ञान माझ्यांत मुळींच नाही.

४ था—ठीक आहे. तुलांला येत असेल तसेंच गा हो.

१ ला—हो—हो—तुलीं कसेंही गायलें तरी या रावसाहेबांला आवडेलच तर गा जसें येत असेल किंवा तब्यत लागेल तसें. चालूं घा.

तारा—ठीक आहे तर. (गाते)

पद—गुरु दत्तदिगंबर बनमो, ही चाल.

हर हर शंकर सांब शिवा ॥ विश्रांती दे या जीवा ॥ धृ० ॥ जटाजूट शोभवि ती गंगा चंद्रकोरही झळके ॥ चिताभस्म सर्वांगीं लावी त्रिशूल हस्तिं पहावा ॥ हर ह० ॥ १ ॥ बाण रावणादिक गण तवगुण गाती प्रेमें करुनी ॥ भक्त सखा तूं भोळा अतिशय कर देसी सद्भावा ॥ हर ह० ॥ २ ॥ सुरासुर स्तुत अन्य न दैवत भव भय दवडिल ऐसें ॥ कवि वदती कीं विजयेच्छू जो त्यानें पशुपति गावा ॥ ह० ॥ ३ ॥

४ था—वाहवा वाहवा ! (तिच्या पुढें असलेल्या तबकांत रुपये टाकतो)

३ रा—हे रडगाणे कांहीं आपल्याला आवडत नाही. तरी आलों आहों लणून तसेंच जातां येत नाही; यासाठीं ही शक्त्यनुरूप विदागी. (असें बोलून तब-

कांत कांहीं रुपगे टाकून व उठून इतरांस) चळारे जें घावेंसें वाटत असेल तें पटापट घा आणि उठा. या भजनीगाण्यांत कांहीं मजा नाही. (असें ऐकतांच पहिला व दुसरा थोडे थोडे रुपये तबकांत टाकून उठतात)

१ ला—(चवथ्यास) काय हो ? तुझीं बसणार कीं काय ? पाहिजेतर बसा.

४ था—आपण तर कांहीं वेळपर्यंत तरी बसणार खचित. तुझाला जर घाई असेल तर जा बापडे. आपल्याला तर हेंच गाणें आवडतें बुवा.

२ रा—व ३ रा—ठीक आहे, बसा तर खुशाल लाल घोंटीत. (तिघे जातात.)

कुंटीण—तारे, कांग त्या तिघांना घालविलंस ?

तारा—त्यांना आवडेना, लणून तेच गेले. मी कशाला घालवूं त्यांना ?

कुंटीण—हें सांगतांनां तुला कांहीं लाज वाटते कीं नाही ? अवदसे तुझ्या साठीं खर्च केलेली रक्कम असें करशील तर कशी भरून येईल ?

तारा—तुझीं जो खर्च केला तो मला विचारून केला होता कीं काय ? ही एक पिडाच आहे माझ्या पाठीमागें!

कुंटीण—भवान्ये, उलटे सुलटे जबाब देशील तर पेकटांत लाथ खाशील, तूं काय समजली आहेस. आपल्या सुखादुःखाचा विचार करून रहा आणि वाग.

आतां त्या शेजारणी ठकू बाईनं हांक मारली आहे, या साठीं तिकडे जाऊन येतें आणि मग पाहतें तुझा काय तमाशा आहे तो. (असें बोलून जातां जातां) तों पर्यंत बैस पाठीला चांगलं तेल लाऊन. (जाते.)

तारा—(कुंटिणीच्या बोलण्यामुळे विषाद पावून) देवा, आतां पुढं कोणता प्रसंग येणार हें कांहीं कळत नाहीं. बोलून चालून अनन्वित कर्माच्या माहेर घराचा आश्रय धरून राहिलें आहे, मग दुर्घट प्रसंग येतील ह्मणून किती ऋयायचं आहे. (चवथ्या तरुणास उद्देशून) हें ऐकून केवळ भूतदयाच मात्र मनांत वागवील व या अनाथ निराश्रित दासीला आश्रय देऊन सनाथ करील असा कोणी कुलीन व भाग्यवान तरुण पुतळा देवानं निर्माणच केला नाही काय ? किंवा केला असून तो मला अजून लाभत नाही ?

४ था—(ऐकून व तिच्या भाषणाचाच ओघ धरून) तो लाभत नाही असें ह्मणण्यापेक्षां आपण अजून लाभून घेतला नाही, असें मनांत आणलें तर चालेल.

तारा—(आपल्याशीं) आतां असा संकोच धरून इष्ट कार्यास कालावधि लावीत बसण्यास कांहीं खरोखर वेळ नाही. तर मना, संकोच सोड; जरासा धीटपणा धर आणि ती महामाया परत आली नाही तों जें बोलावंसं वाटत असेल तें बोलण्याचा उपक्रम कर. मार्गें मार्गें

करशील तर अगदींच लाभ होणार नाही. (असें बोलून तरुणाच्या शेजारी जाऊन अत्यंत विनयाने) महाराज, या दासीवर दया करून हिला दुःखांतून व दुर्घट प्रसंगांतून मुक्त करण्याचं सामर्थ्य आपणांजवळ असेल तर या कुंठिणीच्या जाचांतून हिला सोडवावं आणि आपल्या घरांतील दासीवर्गीत नेऊन मला ठेवावं, इतकीच माझी प्रार्थना आहे.

४ था—सुंदरी, तू या दुष्ट कुंठिणीच्या हातीं कशी सांपडलीस ?

तारा—मला चोरांनीं धरून, मजपाशीं त्यांना लुटण्यासारखं कांहीं लाभेना म्हणून त्यांनीं या कुंठिणीपासून पांच हजार रुपये घेऊन मला विकलं आहे. पण तेव्हां मी दहा अकरा वर्षांची होतें. म्हणून आज दोन तीन वर्स दोन हजार रुपये खर्च करून हिनं मला नाच गाण्याची तालीम देवविली. हिच्या घरीं रहावं आणि आपल्या कुलशीलास कालिमा आणणारं कर्म करीत असावं, त्यापेक्षां जीव द्यावा हें बरं असं मला वाटत आहे. या प्रसंगीं इतकंच ऐकून आपण मजवर दया कराल तर दुसऱ्या एकाद्या शांतप्रसंगीं मी आपल्या जन्मकर्माची दुःखपरिणामी कहाणी आपणांजवळ सांगेन.

४ था—ठीक आहे. ती कुंठिणी आली क्षणजे तुझ्याबद्दल जरी तिनें दहा हजार पर्यंत मागितले तरी मी ते भरीन आणि तुला तिच्यापासून सोडवीन.

तारा—ठीक आहे तर मी आपल्या बरोबर या घरांतून आले हणजे एकांतीं मी आपलं सर्व वर्तमान आपणांजवळ सांगेन.

कुंटीण—(येऊन) ए पोरट्ये तारे, ये अशी माझ्या पुढं पाहूं.

४ था—(कुंटीणीस) बाई, तुहीं अशा विनाकारण संताप करून घेऊं नका. या तुमच्या तारेच्या संबंधानें तुमचा काय खर्च झाला आहे तो एक वेळ मला सांगा बरें ?

कुंटीण—आजपर्यंत माझा हिच्यासाठीं बरोबर दहा हजार रुपये खर्च झाला आहे, हे रुपये जर आज मला कोणी देत असेल, तर मोठ्या आनंदानं मी हिला त्याच्या हवाळीं करीन. त्यानं मग हिचं कांहीं केलं तरी माझं बोलणं नाहीं.

४ था—असें आहे तर चला माझ्या बरोबर तिला घेऊन. दहा हजार रुपये मोजून तुमच्या पदरांत घालतो. व तिला मी आपल्या ताब्यांत घेतो.

कुंटीण—ठीक आहे, चलाच तर. (सर्व निघून जातात)

(रामदयाळ सावकार आपल्या सेवकासह येतो.)

रामदयाळ—इतके दिवस जरी कित्येक लोक त्याच्या बदफैलाबद्दलच्या कागाळ्या मला सांगत असत, तरी त्या मी खऱ्या मानीत नव्हतो. कारण,

त्याच्या आज्ञाधारक वृत्तीत फरक पडलेला मला दिसला नाही पण आतां जेव्हां प्रत्यक्ष त्या दोघांस एकत्र एकांतीं बसून हित गुजाच्या गोष्टी करित असतां पाहिलें तेव्हां चांगली खात्री झाली. अद्यापि जरी तो माझी अवज्ञा करित नाहीं हें खरें आहे तरी आतां मी त्याला आपल्या घरांत बाळगणार नाहीं. जिच्या कुलशीलाचा पत्ता सांगतां येत नाहीं, ती कितीही सुशील व सुस्वरूप असली तरी तिचें पाणिग्रहण करणें क्षणजे कुळाला बद्दा लाऊन घेणें आहे. असा जो बद्दा लावून घेणारा पुत्र, तो सुपुत्र आहे असें जरी दिसलें तरी तें खरें नव्हे; कुपुत्रच तो. खरोखर पाहतां त्याचें मुखावलोकन करणेंही चांगलें नव्हे; पण जी ताकीद करणें ती स्वतःच करावी असा माझा मनोदय आहे. यासाठीं तूं आतां तिच्याच बिन्हाडीं जा आणि मी बोलाविलें आहे असें सांगून त्याला येथपर्यंत घेऊन ये.

सेवक—जी. आपण बसावें या ठिकाणीं. हा मी त्यांना बरोबर घेऊन आलोंच असें समजा.

रा०—ठीक आहे जा तर लौकर परत ये. (सेवक जातो व तारानाथासह परत येतो)

सेवक—हे आपले बाबा साहेब बसले आहेत पहा आणि काय क्षणतात तें विचारा.

तारा०—(बापास नमून) बाबा साहेब या बालकास काय आज्ञा आहे ?

रा०—तू माझ्या पश्चात्, माझ्या अनुमताशिवाय माझ्या निर्मल कुलांस, माझ्या लौकिकांस, माझ्या नांवास कलंक लागेल असें कोणतें कृत्य केले आहेस हें खऱ्या प्रकारानें सांगशील ? बोल. फाजील विनय दाखविण्याकरितां खालीं पहात उभा राहूं नको. अशा कृतीनं लाभ होईल असें मानशील तर पस्तावशील.

तारा०—महाराज जें कांहीं मी केले आहे तें खऱ्या प्रकारानें पाहतां आपल्या आज्ञेप्रमाणेंच केले आहे आपण मजपाशीं पंचवीस हजार रुपये देऊन सांगितले होते कीं “ या रकमेच्या साहाय्यानें तुला पाहिजे तर आपल्या मनासारखा कांहीं व्यापार कर अथवा जर तुला एखादी कुलीन सुंदर विनयवती वधु आढळेली तर आपलें लग्न करून घे आणि गृहस्थाश्रमी होऊन मला भेटायला ये” तर आपल्या त्या आज्ञेप्रमाणें एक अत्यंत विनयवती सुशील चतुर व कुलीन तरुणी संकटांत पडलेली आढळतांच दहा पंधरा हजार रुपये खर्च करून तिला वरले आणि तिची योग्य व्यवस्थाही लावून दिली. आतां ती दूर देशीं राहणारी असल्याकारणानें तिच्या कुलाच्या संबंधानें कोणाला विशेष माहिती नाही हें खरें आहे.

रा०—मूर्खा तोंड वर करून तू जो हें वर्तमान सांगतोस तें पूर्ण अविचारानें भरलेलें आहे असा तुझ्या मनाला बोध कसा होत नाही ? बोलून चालून जी प्र-

सिद्ध कुंटीणीच्या घराचा आश्रय करून राहिलेली व नृत्य गायनांत निपुण होऊन राहिलेली ती कुलीनानें वरण्यास योग्य राहिली असेल असें कसें मानलेंस ? तरी असो. जें घडून आलें तें कांहीं परतत नाहीं या साठीं सांगतों कीं तुला जर आत्ता कुंटुंबी जनांची संगती प्रिय असेल तर तिचा संबंध अगदीं सोडून दे आणि घरीं येऊन रहा. नाहीं तर आई बाप भाऊ बहीणी आप्त स्वजन इत्यादिकांचा व आपला संबंध अगदीं तुटला असें मानून परत हें कृष्णवदन दाखविण्यास घराकडे येऊ नकोस. ही ताकीद तुला अगदीं शेवटची केली आहे तिच्या संगतींत राहून घरांत वापरण्याचा हेतु धरून जर रडगाण गात राहशील तर कांहीं लाभ होणार नाहीं.

तारा०—ठीक आहे. आपण जर इतक्या स्पष्टपणानें सांगत आहां तर मी आपलाच पुत्र माझ्यांतही ईश्वररूपेनें कांहीं पौरुष व पराक्रम वास करीत आहे. त्याचप्रमाणें एक वेळ जें वचन दिलें तें सत्य करून दाखविण्यासाठीं कांहीं दिवस जरी दुःख भोगावें लागलें तरी तें आनंदानें पत्करीन पण जे एकवेळ वचन दिलें आहे तें सत्य करून दाखवीन. आतां आपणास जर तिचा अनुभव असता तर आपल्याच्यानें मला असें सांगवले नसतें. असो आतां या बालकावर वडिलांची कृपादृष्टि असावी इतकीच प्रार्थना करून निरोप मागतों (नमतो.)

रा०—जा जा विनाकारण बहगना करून त्या मला ऐकवूं नकोस. आज एक पोरगा नाहीसा झाला असें आजपासून मी मानीन आणि तो परमात्मा ज्याप्रमाणें ठेवील त्याप्रमाणें आनंद मानून राहीन.

ता०ना—ठीक आहे परमेश्वर आपणास अक्षय आनंदांत ठेवो. मी जातो (जातो)

रा०—गेला? ठीक झालं? (सेवकास) पाहिलासकसा उद्दाम आहे तो? मी इतकें बोललों तरी त्याला द्रव आला काय ? या वरूनच त्याला तिचा पूर्ण नाद लागला आहे आणि तो लौकर सुटेल असें वाटत नाहीं. असो नशीब त्याचे ! आपला तरी काय उपाय आहे ? चला घरीं. (असें बोलून दोघे जातात.)

(तदनंतर आनंदानें एकटीच विचार करीत बसलेली तारा येते.)

तारा—

पद—वडीमें जिसदम नहो कमानी ही चाल.
सुदैव रंगे न ज्यास सीमा । सदाचरण ये अखेर
कामा ॥ धृ० ॥ प्रिया प्रिया ही कुलीन रामा ॥
सुखांत वसतां न घे विरामा ॥ १ ॥ उदार तो प्रिय
खरा जगीं या ॥ अपारधी बल सुरम्य काया ॥ २ ॥
करोनियां गृह बसे मनीं या ॥ परी न गवसे कधीं
रिकामा ॥ ३ ॥

स्वारीला अकस्मात् वडिलांकडून बोलावणं आलं; ह्मणून चालू असलेली गोष्ट तशीच अर्धी टाकून लगबगीनं स्वारी निघून गेली; ती अद्यापि परत येत नाही, हें काय आहे तें कांहीं कळत नाही. देवा, कांहीं असो स्वारी जशी गेली आहे तशी आनंदानं परत येवो आणि या नेत्रांचं सार्धक होवो; एवढीच काय ती इच्छा आहे. (दुःखित होऊन बसते.)

ता०ना०—(खिन्न वदनानें बाहेर येऊन) आतां त्या सर्वस्वी स्वाधीन झालेल्या अबलेस काय सांगावें ? आणि तिची समजूत तरी कशी करावी ? खरोखर विचार केला तर आतां या गांवांत राहणें कांहीं शोभादायक होणार नाही. बरें, कांहींतरी उद्योगाची योजना करून स्वदेशत्याग करावा आणि जावें तरः—

पद—पदिंचे रुण झुण पैजण वाजति, ही चाल.

मन हें गुणगण पाहुनि गुंतत शशिवदनेपाशीं ॥

नहो शांत मन चंचलताही सुटत पडुनि पाशीं ॥

॥धृ० ॥ मधुर वचन दिननिशीं वदे ती ॥ सेवा

गुण पाहतां विनयवती ॥ रत्नसदृश वंशीं ॥१॥

असोः कांहीं असलें तरी जाण्यासाठीं तिची कशी तरी समजूत करणें भाग आहे. (स्मरल्यासारखें करून) अहा हा ! तिचा एकेक सद्गुण आठवला ह्मणजे या माझ्या मनाला वारंवार जसें कांहीं आनंदाचें भरते

तो कृपा करून मला सांगावा. अशानं माणसाच्या मनाला भलताच कांहीं तरी संशय उत्पन्न होतो व तो जाच मात्र करित राहतो यासाठीं तरी सांगा—

पद—बहुत छळियलें, ही चाल.

अशुभ निपजलें ॥ प्रिया काय विधिवलें ॥ धृ० ॥
द्वैत जरी दिलें तोषें, नयलेशें मायापार्शें ॥ संजळों
संसार कराया ॥ या सुखाची अवगुणी, करित
हानि वाग्वलें ॥ १ ॥

ता०ना०—सखे, तुला आतां काय सांगावें बरें ?

पद—क्या सोहाए रंगे जो ही चाल.

गे वियोगें सुखांत पडे भंग ॥ जनक वदेरे न योग्य
तव ढंग ॥ धृ० ॥ जा घर सोडुनि दूर विदेशीं ॥
न दावि मुख मज नकोच तव संग ॥ १ ॥ कुलास
लाविसि कलंक अद्भुत ॥ तुझ्या गुणें मम जगांत
बदरंग ॥ २ ॥ सुपुत्र नससी खरोखरिच तूं ॥
क्षणांत करशिल कुबेरही खंक ॥ ३ ॥

असा प्रकार झाला, ह्मणून तुला मोठ्या कष्टानें सांगतो कीं, वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणें आतां मला हें शहर सोडून कोणीकडे तरी जाणें भाग आहे.

तारां—ठीक आहे; चलावं. मी ही आपली सेवा करण्याकरितां आपणां बरोबर येणार.

ता०ना०—तुला बरोबर घेऊन जाणें योग्य दिस-

णार नहीं आणि सुखावहही होणार नाहीं; यासाठीं तुला सांगतो कीं,—

पद—जिन सुख पत्नीयां गुडियां खेलियां, ही चाल.
 व्रत नियमानें असणें सजणें हेंच तुझे व्रत तूं
 पाळीं॥धृ०॥ख्यातशील तव रक्षिल तुजला, पूर्ण
 चतुर तूं गुण शाली॥शांत रहा, सन्मार्ग पहा, तुज
 काय कथावें यावेळीं ॥१॥ योग्य सोय मज लागे
 तोंवरि वाट पहा, मनि धीर धरी॥शोक न करि,
 मन ईशचरण जन विविध वदे माजवी कळी॥२॥

तारा—प्रियकरा, हें असें कसं सांगणं ? आप-
 णांवांचून मला एकेक क्षण युगाप्रमाणं भासूं लागेल. या
 जगांत या अनाथ व दीन अबलेचा त्राता दुसरा कोण
 आहे बरं ? एक आपला आधार सुद्धा आहे, असं नि-
 श्चयानं मानून राहणाऱ्या या दासीनं या ठिकाणीं काय
 आहे असं समजून रहावं बरं ? प्राणनाथ—

पद.

तव विरहें बहु त्रास ॥ प्रियकरा ॥ होइल दुःसह
 खास ॥ धृ० ॥ मीन जळाविण राहिल जैसा ॥
 तैसी गति नाथा होईल मजला ॥ तळमळ तळमळ
 मद्देहाला ॥ न्यावें संगें या दासीला ॥ योग्य असे
 ही तव सेवेला ॥ न रुचे मज सुखवास ॥ खरोखर ॥

ता० ना०—विरह व्यथा तुज जाळील भारी ॥

सत्य असे परी हे शशीवदने ॥ मानसीं चिंता
किमपी न करणें ॥ परमेशांतें हृदयीं स्मरणें ॥
पातिव्रत्या त्वां आचरणें ॥ ठेविं मम वचनीं तूं
विश्वास ॥ सखे० ॥ प्रियकरा ॥ २ ॥

तारा—प्रिया, कृपा करून या दासीला सेवा
करण्यासाठीं बरोबर न्याल तरच ही सुखी होईल. हे चरण
दृष्टीस पडत असले लक्षणजे प्रवासांत कितीही दुःखें हो-
वोत तीं सर्व सुखरूपानेंच समान होतील.

ता०ना०—छे छे हें तुझं बोलणं योग्य नाहीं.
माझ्याजवळ जें कांहीं आहे त्या रकमेनें तुझी एक
वर्षाची व्यवस्था करून जातो आणि एका वर्षांत कोठें
तरी योग्य व्यवस्था लावतो आणि मग तुला घेऊन जा-
ईन, काळजी करूं नको. जर तूं पतिव्रता आहेस तर हट्ट
न करतां माझें ऐक.

ता०—असं बोलल्यावर कोणती स्त्री अधिक बो-
लणार आहे ? असो जाणारच तर ज्या वस्तूकडे पाहून
माझं समाधान होईल अशा कांहीं खुणेच्या वस्तू तरी
देऊन जावं लक्षणजे त्या वस्तूकडे तरी पाहून मी आपले
विरहाचे दिवस कंठीन.

ता०ना०—ठीक आहे. चल अंतःपुरांत, तुला
तशा कांहीं वस्तु देतो आणि मग आनंदानें तुझा निरोप
घेतो. चल—(तिजसहवर्तमान उठतो.)

तारा—(आकाशाकडे पाहून) आई जगदंबे, विं-
ध्यवासिनी, जगजननी—

पद—रही अकेलि मेरिजान, ही चाल.

रक्षि सदा पतिराय ॥ भवानी ॥ प्रार्थित वंदुनि
पाय ॥ भवा०॥धृ०॥ अभय विजय दे जये सदा
स्मरवुनियां सद्दुपाय ॥ आश्रय लावी श्रम हरी
दावुनियां दृढ ठाय ॥ भ० ॥ १ ॥

ता०ना०—(मागील पदाचा अंत्रा.)

अमलमना ही ममांगना मजविण आश्रयहीन ॥
छाया इजवरि तूं करी जगताची तूं माय ॥
भवानी ॥ रक्षि सदां सति काय ॥ २ ॥

(असें बोलून दोघें निघून जातात.)

अंक ४ था.

(तदनंतर बालराजा बलसिंह आपल्या मंत्रिमंडळा-
सह दरबारांत बसला आहे व गुणावगुणांबद्दल सहज
भाषण चालले आहे, तो पडदा उघडतो.)

रा०बलसिंह—मंत्रिवर्य हो, तुलां सर्व वयोवृद्धांहून
माझा अनुभव अधिक आहे असं बोलणं हें आपलं अ-
ज्ञान व्यक्त करणं होय. तर तसें न घडो, अशी जरी
इच्छा आहे; तरीः—

साकी—जोगी,

सौंदर्याचा लेश नको जन रूप न पाहे कांहीं ॥
कला कुशलता शील सदोदित मानांवे लोकांहीं ॥
चाले रीति अशी॥मिळवी मान सगुणराशी॥१॥

प्रधान—वाहवा ! हें भाषण ऐकून अज्ञान व्यक्त
केलं असं कोण म्हणेल ?

राजगुरु—एकंदर गुणावगुणाच्या संबधानें पाहतां
सद्गुण जेथें असतील तेथें शोभणारच व ज्यापाशीं अ-
सतील त्यास शोभविणार, हें निर्विवाद होय. कसें
न्यायाधीश ?

न्यायाधीश—आपलें भाषण सत्य आहे, पण कि-
त्येक कला व गुण असे आहेत कीं, ते विशेष स्थळां
विशेष शोभा देणारे होतात, जसेंः—

दिंडी

सुस्वरूपें स्त्रीजनीं लाभ होतो ॥ परी वेश्या स्त्री
रूपलाभ घे तो ॥ मिळेना इतरां जर्गीं उलट रीति ॥
रूप गरतीची विघडवितें नीती ॥ १ ॥

रा० बलसिंह—नीति व अनीति संबंधानें विचार
करून वागणें हें मानसिक सुदृढपणावर अवलंबून आहे
असें मी समजतो.

प्रधान—हेंच खरें आहे महाराज. आपले विचार
निर्विवाद आहेत.

सेनापति—कोणी कांहीं लणो. मी तर असें स-
मजतो कीं नृत्य व गायन ह्या कला स्त्रीजातीला जि-
तकी शोभा देतात, तितकी शोभा इतर कोणासही देत
नाहींत. गाणें एकावयाचें तर तें स्त्रीचेंच एकावें.
तसेंच नृत्य.

राजगुरु—अहो, पण पातिव्रत्य गुण स्त्रियांस वि-
शेष शोभविणारा आहे. नृत्यगानकुशल स्त्रीस पाति-
व्रत्य संभाळणें कठीण पडेल व जड जाईल.

रा० बलसिंह—मानसिक विचार कायम करून मग
त्याप्रमाणें वागावयाचें, अशी ज्या मनुष्यांला संवय
आहे त्याला कोणताही प्रकार कठीण वाटणार नाही.
मग ती स्त्री असो किंवा पुरुष असो. त्या संबधाचा
विचार करण्याचें कारणच नाही.

प्रधान—हेही खरेंच आहे. पण यांत एक मोठा विलक्षण प्रश्न उत्पन्न होतो; तो असा कीं, जी स्त्री नृत्यगायनांत निपुण आहे; ती पतिव्रता असेल कीं नाही?

रा०बलसिंह—खरेंच, हा एक चमत्कारिक प्रश्न आहे खरा. तर बोला, गुरु महाराज, प्रधानजी विचारातात त्या प्रमाणें नृत्य गायनांत प्रवीण असूनही पतिव्रता अशी या जगांत एक तरी तरुणी सापडेल कीं नाही ?

राजगुरु—सगळ्या जगाची जबाबदारी माथीं घेऊन उत्तर देणें कठीण आहे, तरी आहीं आपल्या बुद्धिप्रमाणें असें झणतो कीं, नृत्य गायनांत निपुण असून पतिव्रता स्त्री मिळणें या जगांत कठीण आहे.

एक सर०—हेच खरें आहे. आहीं या जगांत पतिव्रता स्त्री मिळणें कठीण. त्यांत जी नृत्य गायन कलेंत निपुण, तीच पतिव्रता अशी सांपडणें हें फारच कठीण आहे. मी तर आजपर्यंत या जगव्यवहारांत राहून जे अनुभव संपादन केले आहेत त्यावरून निश्चयात्मक सांगतो कीं, आहीं तरुण स्त्री असून ती पतिव्रता सापडणें हें संशयास्पद; त्यांतही महाराज झणतात तशी असून पतिव्रता झणजे मोठाच भ्रम ! प्रत्येक तरुणी आपापल्या पतीच्या दृष्टीनें पतिव्रता आहे, हें मात्र खरें आणि यावरच प्रत्येकानें आपापल्या मनाचें समाधान करून घेत असावें तरच सुख आहे.

ता०ना०—हे बोलणें फारच साहसाचें आहे. जगांत एकही तरुणी पतिव्रता नाही किंवा नव्हती असें लक्षणें लक्षणजे प्रत्येकांनें आपापल्या माता, बहिणी इत्यादिकां विषयीं संशयांत राहणें ठरेल. सर्व जगाची हाभि घेऊन दोषास्पद भाषण करणारानें थोडा तरी विचार करून मग बोललें पाहिजे. प्रत्यक्ष राजसभेत बसून असें अन्यायप्रचुर भाषण करणें हा एके प्रकारें अपराध होय !

ए०स०—कबूल ! अपराध खरा; पण तो केव्हां ? आमचें हें बोलणें जेव्हां कोणी तरी समर्पक व सप्रमाण खोडून काढील तेव्हां.

ता०ना०—आपलें बोलणें ऐकून सर्व निवांतच बसतील असें आपलें मत आहे कीं काय ? अहो, तुमचें हें बोलणें ऐकून घेऊन उत्तर न देतां बसणें लक्षणजे प्रत्येकांनें व्यभिचारजन्यत्व कबूल करून मुकाट्यानें बसणें होईल. तर बोला; पहिल्यानें तुझींच सांगा. तुमच्या घरांतील सर्व तरुण स्त्रियांच्या संबधानें आजपर्यंत तुझीं याच संशयांधःकारांत पडून राहिलां आहां काय ?

ए०स०—आमच्या घरच्या संबधानें तुझीं आह्मांला निदान याप्रसंगीं तरी कांहीं विचारूं नये. तुह्मांला आपल्या भाषणाच्या समर्थनास्तव जें कांहीं बोलावयाचें असेल तें मात्र आनंदानें पाहिजे तर कांहीं प्रतिज्ञा क-

रून बोलावें. ज्या प्रतिज्ञा होतील त्या यथास्थित प्रकारानें पूर्ण करविण्यास महाराज समर्थ आहेत.

रा०बल०—आतां असा शुष्क संवाद न वाढवितां प्रत्येक भाषण करणारानें आपल्या आपल्या मुख्य मुद्यावर यावें आणि मग जें बोलणें तें पाहिजे तर आपापल्या शक्त्यनुरूप प्रतिज्ञा करून बोलावें. त्या प्रतिज्ञेप्रमाणें वागविण्याचें काम आम्हां आपल्या जबाबदारीवर ठेवतो. तर बोला, पहिल्यानें जगांत पतिव्रता स्त्री सांपडणें कठीण ह्मणणाराचें काय बोलणें आहे ? बोला.

ए०स०—बोलायाचें काय ? मी खात्रीनें असें ह्मणतो कीं, रूपवती असून तरुण अशी स्त्री या जगांत सांप्रतकालीं पतिव्रता सांपडणें कठीण आहे. असें असतां जर कोणी तशी स्त्री दाखवील व ही पतिव्रता आहे असें सप्रमाण सिद्ध करील, तर त्या स्त्रीच्या पतिव्रत्या संबंधानें मी स्वतः प्रयत्न करून तिची परीक्षा घेईन आणि त्यांत हरलों तर महाराज जी शिक्षा सांगतील ती भोगण्यास मी कबूल आहे.

ता०ना०—असें आहे तर आतां सांगतोच, माझी विवाहित धर्मपत्नी रूपवती, तरुणी आणि नृत्यगायन कलेंत निपुण आहे. कोणी कशीही प्रतिज्ञा करून जरी गेला, तरी तिचें पतिव्रत्य त्याच्यानें. हरण करवणार नाहीं, अशी माझ्या मनाची पूर्ण खात्री आहे. तर

ज्याची इच्छा असेल त्याने जाऊन तिचे पातिव्रत्य हरण करून यावे. त्या कर्मात जय संपादन करून आल्या-बद्दल तो जर या सर्व सभाजनांसह महाराजांच्या मनाची खात्री करून देईल; तर महाराज मला जी शिक्षा सांगतील ती मी धैर्याने भोगीन व आजपर्यंत खोट्या समजांत राहून आयुष्य फुकट घालविले, लहणून पश्चात्तापरूपी प्रायश्चित्त करीत राहीन.

रा०ब०—शाबास ! याला लहणावे खात्रीचे बोलणे. (सरदारास) बोला आतां; विजयवर्मन, बोलण्याप्रमाणे करणी करून दाखविण्याचे सामर्थ्य आहे तुमच्यांत ? इतके झाल्यावर आतां तुमच्याने माघार घेवणार नाही, हे जरी स्पष्ट दिसत आहे, तरी विशेष दृढता व्हावी यासाठीं विचारतो.

स०विज०—बोलण्या प्रमाणे चालण्याची शक्ति याच्यांत असेल कीं नाही; या संबधाने महाराजांनीं मुळींच संशयांत राहूं नये. आतां हे नवीनच महाराजांच्या चरणांचा आश्रय धरून राहिलेले सरदार तारानाथ सभेत बसले आहेत; यांजकडून महाराजांनीं त्यांच्या स्त्रीचे वास्तव्य स्थान सांगवावे आणि कृपा करून तिकडे जाण्याबद्दल मला निरोप व्हावा, इतकीच काय ती प्रार्थना आहे. यांच्या स्त्रीचे पातिव्रत्य हरण करून जर न आलों तर महाराजांच्या मनास वाटेल

ती शिक्षा करण्यास महाराज समर्थ आहेत व ती भोगण्यास मीही राजी आहे.

रा०ब०—फार उत्तम आहे. बोला, (सावकार पुत्रास) तारानाथ आपण आपल्या पतिव्रता व तरुण स्त्रीचे नांव आणि वास्तव्यस्थान आह्यां सर्वासमक्ष या विजयवर्मजीला सांगा आणि ते तिकडून परत येत तों पर्यंत आपल्या सुशील स्त्रीचे मानसिक स्थैर्य व पतिव्रत्य कायम राहण्याबद्दल आनंदाने ईश्वरस्मरण करीत रहा. या प्रकरणाचा निकाल लागे तों पर्यंत तुमच्यावर नेमलेल्या सर्व सरकारी कामगिन्या माफ केल्या आहेत.

सर०साव०पुत्र—(नमून) ठीक आहे. जशी महाराजांची आज्ञा. मी आनंदवल्ली या नांवाच्या प्रसिद्ध नगरींत राहणारा आहे हें तर प्रसिद्धच आहे. माझी स्त्री ही सांप्रत त्याच नगरींत राहणारी झाली आहे. तिचे नांव तारा. ती नृत्यगायन कलांत निपुण असल्याबद्दल त्या साऱ्या नगरीला ठाऊक आहे. जा; पाहिजे तर शोध करा आणि तुमच्या मनाची निराशा होई तों पावेतो पाहिजे तितके प्रयत्न करा.

सर०विज०—ठीक आहे. बसा आतां हरि हरि ह्मणत आनंदाने. मी आपल्या प्रतिज्ञे प्रमाणे काम करून आल्यावर मग आनंदाची व तुमची चुकामुक होईल. (राजास नमून) महाराज, आतां मला आज्ञा

असावी. बोललों आहे त्याप्रमाणे तिच्या पातिव्रत्यरूप अभेद्य दुर्गाचे एकाक्षणांत तुकडे करून या तारानाथाचे वेडेचार पाहण्यासाठी येतो. अशी कामे आजपर्यंत या पंचीने कित्ती केली आहेत त्याची गणती नाही.

रा०ब०—कोणतेही कृत्य करण्याच्या आधी वलगना करण्यांत कांहीं अर्थ नाही व तसें बेचव बोलणे शोभतही नाही. कसें प्रधानजी ?

मधान—खरे आहे. विजय वर्मन्, आतां अधिक बोलूं नका. तुह्मी प्रतिज्ञा केली आहे, त्या प्रतिज्ञेप्रमाणे वागून दाखवा. चला, आतां वेळ लावूं नका.

सर०विग०—(राजास नमून व सर्वांकडे पाहून.) आतां मी महाराजांस अत्यंत विनयाने नमून सर्वांचा निरोप घेतो. इतक्या निकरावर येऊन हे तारानाथ आपल्या हाताने आपला नाश करून घेत आहेत.

प्रधान—(तिरस्काराने) चला चला आतां. त्यांच्या लाभहानीच्या संबधाने आतां तुह्मांला विचार करा-याला नको.

सर०विज०—ठीक आहे. चाललोंच हा—पहा. (असें बोलून जातो.)

रा०ब०—सभाजन हो, खरोखर जर विचार केला, तर आजच्या या सभेत सार्वजनिक संतोष उत्पन्न होणारी गोष्ट झाली असें लक्षणतां येणार नाही. तारानाथाची स्त्री जर खरोखर एकनिष्ठ पतिव्रता असेल; तर

त्या बापडीचा विनाकारण छळ करण्याचा प्रयत्न केल्याबद्दल दोष मात्र आपणां सर्वांच्या मस्तकीं येणार आहे. पण जर ती खरोखर पतिव्रता नसेल, तर तिचा दोष उघडकीस आणल्याचें श्रेयही येणार हें जरी ठरल्यासारखें आहे, तरी तो गौणपक्ष. एकाद्याची प्रकृति अशी नाजूक असते कीं, ती ज्या बाजूकडे वळविण्याचा प्रयत्न करावा, त्या बाजूकडे वळते. तसा प्रकार जर असला, तर पातकास उत्तेजन देणारांत आपली गणना होईल. तोही प्रकार कांहीं चांगला नाही. असो. प्रधानजी, आतां कांहीं विशेष काम उरलें नसेल तर सभा विसर्जन करा.

(या प्रमाणें बोलताहेत तों जवनिकापतन होतें.)

[तदनंतर विचारांत निमग्न झालेला सरदार विजयवर्मा प्रवेश करितो.]

विज०—काय करावें ? कनकावती सोडून या आनंदवल्लीस येऊन आज दोन दिवस झाले. जेथें राहिलों आहे; तेथें तारेचा शोध लागला; पण तीं सर्व मनुष्ये तिला एखाद्या देवीप्रमाणें मान देतात. तिच्या वागणुकींत दोष ठेवण्यास अगदीं जागा नाही असें सांगतात; तर तिच्यापर्यंत आपला प्रवेश कसा व्हावा ? कोणी तरी आपल्याला तिच्यापर्यंत नेऊन पोचवील तर आपण त्याचे ते श्रम कांहीं फुकट घेणार नाही. त्या-

बदल तो जें मागेल तें त्याला देऊ. पण तसा मनुष्यही अजून दृष्टीस पडत नाहीं. या कामांतले दलाल कोठें दिसून येत नाहीत हा तरी एक चमत्कारच आहे ल-णावयाचा ! आज एकानें एका करीमखांचें नांव सांगितलें आहे व याच मार्गांत त्याचें घर आहे असें त्यानें सांगितलें आहे. पण तोही अजून कोठें दिसत नाहीं. तेव्हां काय करावें ? फिरावें तरी किती ? (या प्रमाणें बोलून इकडे तिकडे फिरतो, तों आपल्याशीं विचार करीत असलेला करीमखां येतो.)

करीमखां०—क्या करना ? ऐसा बख्त आया है के आज चार दीनमें कोई सेठ साहुकारकी मुलाकत होनी मुष्कील पडी है. पल्लूं मे देखना तो खडम् खड-खड ! एक अधेलेकी कोडीभी हाथ लगती नहीं. घरकी औरत तो बैठने नहीं देती. उधर बच्चोंके तरफ देखना तो वह बेटिके बाप हरदम काट काटके खानेका बख्त लाते हैं. इसके वास्ते बाहेर आया तो दस पांच औरतें यजीखां साहेब ! यजोखां साहेब !! कर के जी निकाल लेनेका मोका मालूम करती है. उन्के वास्ते रोजके नये नये सेठ और सावकार कहाँसे पैदा करना ? चलो, (इकडे तिकडे फिरून) आजके सहलमें क्या होता है सो देखना. कोई सखीका लाल मिलेगा तो बेडा पार हो जायगा.

स०विज०—(करीमखांस पाहून) हा कोण बरे फिरत आहे ? बहुत करून हाच तो असावा. (कांहीं थांबून) हो, हाच तो. हा शुभ सूचक उजवा डोळा लवत आहे, या वरून आजचा व्यापार लाभदायक होईल असें वाटते. तर आतां पुढें व्हावें आणि चौकशी करावी (पुढें होऊन व करीमखांस समोर गांठून) सलाम हो मियां साहेब, सलाम !

करीमखां—सलाम—सलाम—अलेकम सलाम! क्यंक् साहेब, क्या इरादा है ?

विज०—इरादा क्या कहूं ? जो आप मेहेरबानी करोगे तो अपने ताकदके मुवाफिक काम काज कहेना ऐसा दिलमें आया है.

करी०—अजी साहेब, सेठ साहेब, मेहेरबान कद-रदान, कहो तो सही; कौनसी चीजके उप्पर आपकी दिललगी हुयी है ? और कौनसे रंडीने आपका दिल घेर लिया है. किसीकी मुलाकात लेने चाहते हो ?

विज०—(आपल्याशीं) शाबास ! मी ज्याच्या भेटीची इच्छा करीत होतो, तोच हा आहे यांत संशय नाही. आतां तिच्या विषयीं याजपाशीं चौकशी केली तर कांहीं सुगावा लागेल खरा. (उघड) खां साहेब, इस गांवकी सब खूपसुरत औरत आपके ध्यानमें है ? कहो तो.

करी०—हां-हां—, सब औरत हमारे निगामे है। खुप सूरत औरत हमार जैसेके नजरमें नही रहेगी तो फेर किसके ख्याल मे रहनेकी आप समजते हो ? आप पूछो, बस. इंदरके अखाडेकी परीभी होवे तो सेठ-जीके सामने हाजर करूं गा. औरतोंके बाबदमें पूछो मत. बस, नाम कहो.

विज०—इस शहरमें कोई तारा नामकी औरत बडी खुपसूर और गाने नाचने वाली है ऐसा सुना है. उस औरतको आप पछानते हो ? कोई कहेगा तो उसकूं बुला लाओगे ? कहो और उस बाबतमे आपक्या चाहते हो सोही कहो.

करी०—तारा-तारा-तारा ! (आकाशाकडे प-हात) गाने नाचने वाली, और बडी खुपसूरत औरत तारा. (कांहीं वेळ विचार करून) हां वह रंडी तारा ! है- तारा नामकी एक-रंडी है सच. लेकिन वह हातमें आनेका काम बडा मुष्कीलका है. वह तो एक मर्दसे निष्का करके गोषेमे जा बैठी है. उसीके सिवाय दूसरे औरतका नाम कहो, तो ला देवेंगे. वह नही मिल-नेकी साहेब.

विज०—वह नही मिलनेकी तो तुमारा कसब काय का ? इंदरके आखाडेकी परी ला देनेकूं तयार होनेवाले एक गांवके रंडीके बाबदमें ऐसी तेढी बात

सुनाने लगे तो फेर सब काम खतम हुवा ऐसा मानना चाहिये.

करी०—कैसाबी समजो साहेब. आपजो तारा कहते हो, वो तो मिलनेकी मुष्कील है. वह कुच बजारकी रंडी नहीं. अपने मर्दके साथ गोषा पकडके रहने वाली औरत कैसी हाथमें आवेगी? हमारा यलम हुवा तो बी उस ताराके सामने हार खानेकू एक पलख बी नही लगनेका, दुसरीका नाम कहो तो झटपट ला देवेंगे.

विज०—दुसरीका नाम मतलोजी. चाहिये तो वह तारा. वह कैसी मिलेगी उसका रस्ता ध्यानमें होयगा तो कहो और अपने मेहनतका दाम लो.

करी०—दामका नाम बताते हो, और तारासे काम रखते हो; सोतो बारा बरसमेबी नही होनेका, ऐसा समजो. दुसरी औरत कहोजी, तारा क्या है?

विज०—ताराके सिवाय दूसरी औरत हम चाहते नही. वह मिलनेकी रहा जो मालूम होवेगी तो कहो.

करी०—वह तो मिलनेकी नही. अब्बल वह तारा जिस रंडीके घरमें रहीथी उसीकी मुलाकत चाहते होंगे तो चलो हमारे साथ.

विज०—बहोत अच्छा. चलो अब्बल उसीकी मुलाकत लेवेंगे. (दोघे जातात.)

(तदनंतर आपल्या एका पालक कन्येसह कुंटीण प्रवेश करिते.)

कुंटीण—(मुलीस) चंद्रे, ये बाई अशी माझ्या जवळ. कधीं एक वेळ वयांत येशील आणि माझा धंदा सुरू होईल असं मलां झालं आहे. ती विचारी तारा जरी एक मार्गी होती; तरी तिच्या पासून तोंटां नव्हता. तिच्या गाण्या. नाचण्यावरच फिदा होऊन शेट सावकार लोक पैका देत असत. तिच्या मोबदल्यांत एकदम चांगली मोठी रक्कम येण्याची वेळ आली, तेव्हां विचार करावयाचा तो केला नाहीं. एका क्षणांत शाश्वत हानि करून घेतली.

मु०चंद्री—बाई, आतां थोडक्याच दिवसांत मी होईन मोठी. काळजी कां करितां ? कोणी तरी शेट सावकार आज येणार हें मी सांगून ठेवें. तो जिवं नांव सांगेल तिला बोलावून आणलीत कीं पैकाच पैका, काय कमी आहे ?

कुंटीण—तोंडानं बोलण्यांत हुशार आहेस एवढं मात्र खरं आहे.

चंद्री—कोणी जर आजच्या दिवसांत आलं नाहीं! तर असं बोला मग हवंतर. त्याच्या आधींच काय सणून ? (याप्रमाणें बोलताहेत तों विजयवर्मा व करी-मखां येतात.)

करी०—(विजयवर्म्यांस) चलो आघाडी साहेब वह बैठी है सोही वह है ठेरो, मै आघाडी जाकर सब तर्तूद लगाताहूं. (पुठें जाऊन) ओ जन्ना बाई, ओ बुद्धी, सुनती है या नही? अरी जरा निगातो दे. बुद्धी बनरही है तोबी सालीका आदा क्या है देखो !

कुंटीण—(करीमखांस) कांरे मेल्या येताक्षणीं तोंड सोडलं आहेस ? (विजयवर्म्यांकडे पाहून) यावं महाराज; असं उभं काय ह्णून रहावं ? बसावं त्या लोडाजवळ. हें आपलं गरीबाचं घर आहे.

विज०—गरीबाचें घर आहे तर आह्मीं ही कांहीं मोठे राजे रजवाडे आहोंत असें नाहीं. आणखीं असें आहे कीं, गरज लागली ह्णजे कितीही श्रीमंत असो, त्याला गरीबाच्या घरीं यावं लागतें. तशाच कांहीं कारणानें आह्मीं तरी तुमच्याकडे आलों आहों.

कुंटीण—असं आहे तर ठीक आहे. सांगा कोणतं काम आहे तें ? कोणती सुंदरी तुमच्या मनांत भरली आहे ? तिचें नांव, गांव ठिकाण कांहीं माहित आहे ? कीं फक्त तिला पाहिलेल्या ठिकाणच्या खुणाच माहित आहेत ?

विज०—बाई, तुह्मीं आपले सगळे प्रश्न एकदम केलेत हें तरी एकेप्रकारें चांगलें झालें असें मला ह्णवें लागतें. आतां मी ज्या सुंदर तरुणीच्या संबधानें

तुमच्याकडे आलों आहे, तिची प्राप्ति जर करून घाल, तर तुहीं जें मागाल तें तुहांला देऊन खुष करीन. तिचें नांव, गांव, सर्व कांहीं मला ठाऊक आहे. तरी अजून ती माझ्या दृष्टीस पडलेली नाही.

कुंटीण—चिंता नाही. नांव ठाऊक आहे नां? तेंच सांगा आणि पोटाला द्या, लणजे ज्या वेळीं सांगाल त्या वेळीं ती तुमच्या सेवेला हजर आहे.

विज०—अहो, थांबा जरा. तिचें नांव ऐकलेंत लणजे तुमचें हें बोलणें जागच्याजागीं थंड होऊन राहिल.

कुंटीण—तुहीं मला कोण समजतां महाराज? ही नांवाची जमना आगलावी आहे बरं. हा धंदा आज बारान् बारा चोवीस वर्सें करते आहे. माझा पराक्रम तुहीं अजून काय पाहिला आहे?

विज०—तुमचा पराक्रम जर मोठा आहे आणि हा धंदा चोवीस वर्षे करून यांतील अनुभव जर पूर्णपणें मिळविला आहे; तर तुमच्याच या गावांत एक तारा या नांवाची तरुणी आहे, ती पहिल्यानें तुमच्या घरीं होती, लणून सांगतो कीं, तिलाच घेऊन या बरें. दुसऱ्या आणाल त्यांची गोष्ट राहूं द्या.

कुंटीण—ही मात्र मोठीच गोष्ट सांगितलीत खरी. अहो महाराज, जरी ती तिच्या लहानपणांत माझ्या

घरीं होती; तरी आतां तिच्यावर माझा हक्क नाहीं. एकानें तिच्याबद्दल भरपूर रक्कम भरली आणि तिला मजपासून नेऊन तिच्याबरोबर लग्न लावले. तेव्हां पासून ती एकनिष्ठ पतिव्रता बनली आहे. तुझाला काय सांगूं ? मला तर आतां तिचें दर्शन ही घेणें कामाचं नाहीं.

विज०—झालें. मी जें लक्षणत होतो; तेंच निदर्शनास आणलेंत. अहो उठा; प्रयत्न करा; नाहीं काय लक्षणां ? तुझाला जें पाहिजे तें मागा. कमी करूं नका. लहानपणीं जी तुमच्या जवळ होती, ती तुमच्यानें आणवेना ? मग तुमचें कसब तें काय ?

कुंटीण—तिच्या संबधानं पाहतां आमच्या या कसबाला आगच लावली पाहिजे हें खरें आहे. तुहीं दुसऱ्या एखादीचं नांव सांगा आणि तिला आणून हजर करतें कीं नाहीं तें पहा. भलतीचेंच नांव सांगाल तर तिला कसं आणतां यावं बरं ? त्या तारेजवळ आजपर्यंत कोणाचें ही शहाणपण चाललें नाहीं व पुढें चालणार नाहीं. तुहीं दुसरी एखादी मागा हो. तारेचाच नाद धरून काय बसलां आहां ! तीच एवढी काय चांगली काढलीत ?

विज०—खरा प्रकार काय आहे तो आतां तुझाला सांगूं का ? तो ऐकलात लक्षणजे मी तारेचाच नाद धरून कां बसलों आहें तें तुमच्या ध्यानांत येईल.

कुंटीण—हो. सांगा काय प्रकार आहे तो ! ऐकू-
या तरी एक वेळ.

विज०—त्या तारेचा पति हल्लीं कनकावतींतील
बालराजा बलसिंहाचे आश्रयास जाऊन राहिला आहे.
त्या दरबारांत अजून त्याची चांगली मान्यता आहे.
आह्मी ही त्याच बालमहाराजाचे आश्रित एक सर-
दार आहों. तो तारेचा पति व आह्मी सदोदित त्या
राजाचे दरबारांत बसणारे आहों. एके दिवशीं त्या स-
भेंत मंडळी सहज बोलत असतां जी तरुण स्त्री नृत्य-
गायनांत निपुण आहे, ती पतिव्रता असू शकेल कीं
नाहीं ? त्या वेळीं आमचें व त्या सभेंतील बहुतेक मं-
डळीचें बोलणें असें पडलें कीं; तशी स्त्री पतिव्रता सां-
पडणार नाही. पण हें बोलणें तारेच्या त्या पतीला प-
संत पडलें नाही, त्यानें सांगितलें कीं, माझी स्त्री तारा
ही नृत्य गायनांत निपुण असूनही पतिव्रता आहे.
तिचें पातिव्रत्य कधींही मलीन होणार नाही अशी
माझी पूर्ण खात्री आहे. तसें असतां जर कोणी प्रति-
ज्ञेनें जाऊन तिचें पातिव्रत्य मळघून घेतों असें झणेल,
तर माझा समज आजपर्यंत खोटा होता व त्या खो-
ट्याची खात्री सांगून मी दुसऱ्याला त्रास दिला, या
बद्दल महाराज जी शिक्षा सांगतील ती मोठ्या आनं-
दानें भोगीन. या प्रमाणें त्याचें बोलणें ऐकल्यावर मी-

ही तिचें पातिव्रत्य मळवून येण्याबद्दल प्रतिज्ञा करून येथें आलों आहे. तर कसेंही करा, जें पाहिजे तें मागा आणि एक वेळ तिची व आमची भेट होईल असें करा. नाहीं ह्मणू नका.

कुंटीण—त्या तारेच्याच संबधानें जर तुझीं प्रतिज्ञा करून आलां असलां, तर खात्रीनें सांगतें कीं, ती कांहीं तुझाला लाभणार नाहीं. त्या बाबतींत मी अगदीं फसलों आहे; असें समजून मुकाट्यानें चालते व्हा.

विज०—ती मिळाली नाहीं ह्मणून मी येथून मुकाट्यानें चालता होईन; पण तेथें जातांच आमचे महाराज शिक्षा सांगून ती भोगण्यासाठीं पाठवून देतील तेव्हां कसें करूं ? ह्मणून सांगतो कीं, कांहीं तरी करा आणि मी कांहीं वेळ तरी तिच्या जवळ राहून आलों, अशी तिच्या नवऱ्याची मला खात्री करून देतां येईल असें कांहीं तरी साधन करून द्या. मी तुमचे उपकार ठेवणार नाहीं.

कुंटीण—तसें साधन तरी मला कसं साधून देतां येईल ? मोठ्या अडचणीची व कठीण कामगिरी ही. खरोखर सांगतें कीं, हें काम माझ्या हातून होणार नाहीं.

विज०—असें सांगूं नका. शांतपणानें घटकाभर बसून विचार करा, आणि ज्या वस्तु पाहतांच तिच्या पतीची खात्री होईल अशा एक दोन तरी वस्तु पैदा क-

रून आणा. त्याबद्दल कितीही खर्च झाला तरी मार्गे पुढे पाहू नका. तो खर्च मी भरून देईन आणि त्या-शिवाय तुमच्या श्रमाबद्दल जें माझ्या मनाला वाटेल तें आनंदानें देईन.

कुंटीण—तुमचा फारच आग्रह आहे, तर आतां सांगतें असें करा. आजच्या प्रमाणंच उद्यां सकाळीं माझ्या घरीं या. त्या तारेची एक दासी माझ्या चांगली ओळखीची आहे; तिला आज रात्री बोलावून आणीन आणि तिच्या नवऱ्यानें तिला आपल्या प्रीतीच्या व अहोरात्र जवळ बाळगण्यासारख्या खुणेच्या ह्मणून ज्या कांहीं वस्तु दिल्या असतील त्या जर तिच्या हाती लागण्यासारख्या असल्या तर विचारून पाहीन.

वि०—विचारून पाहीन ह्मणूं नका; तशा ज्या जिजिनसा तिच्या प्रयत्नानें हातीं येतील त्या तुम्हीं आपल्याजवळ घेऊन ठेवा. तूर्त खर्चायला हे घ्या. तिलाही त्या बद्दल कांहीं द्यावे लागेल तर द्या आणि आपल्या कामाचे धोरण ठेवा. आतां मी कांहीं तुम्हाला अधिक सांगत नाहीं. सर्व प्रकार तुमच्या ध्यानांत आहेच तेव्हां हयगय होईल अशा विषयीं काळजी बाळगण्याचं कांहीं कारण नाहीं.

कुंटीण—चंद्रा जाग बाई त्या चमकीच्या घरीं आणि तिला मी बोलावलं आहे असं सांगून आपल्या बरोबर घेऊन ये.

चं०—तिला मी आपल्या बरोबर घेऊन येऊं ?
पण ती जर घरांत नसली आणि मला भेटलीच
नाहीं तर ?

कुंटीण०—अवदसा जायच्या आधींच तक्रार क-
रते आहे पहा. अग पोटजाळे ती जर तुला भेटली
नाहीं तर तिच्या त्या थेंड्यां हातारीला माझा निरोप
सांग आणि ती कोठें गेली असेल तेथून घरीं येतांच
मी बोलावेलं आहे असं सांगून मजकडे पाठवून घायला
सांग. आणि तूं परत ये समजलीस.

चं०—असं आहे तर ठीक आहे ही मी निघालेंच
पहा. आणि जर ती मला भेटली तर तिला बरोबर घे-
ऊन आलेंच समजा (जाते)

कुंटीण—एकेक जो येतो तो निराळ्याच तऱ्हेचा.
मेल्यांचा एकाशीं एकाचा मेळ घालीन झणावं तर तें
कांहीं साधायचं नाहीं. असो आतां ती चमकी आली
झणजे तारेकडचा समाचार काय आहे तो तिला
विचारीन आणि कांहीं लाग साधला तर पाहीन. ति-
च्या नवऱ्याची खात्री होण्यासारखी कांहींतरी जिन्नस
मिळविली पाहिजे खरी तरच हा मेला चांगला फोडा-
यला सांपडेल (चंद्री व चमकी येतात.)

चं०—त्या बघ बाई तुझीच वाट पहात बसल्या आहेत.

च०—कशाला हो बाई मला मुद्दाम बोलावणं
पाठवलंत ?

कुंटीण—अग सहज फार दिवस झाले तूं दृष्टीस पडेनास तेव्हां झटलं आतां मुद्दाम बोलावणं पाठविल्या-शिवाय कांहीं त्या पोरीची भेट होत नाहीं. असो बोलावणं पाठविल्या प्रमाणं आलीस त्यामुळे मनाला संतोष वाटला. तुझी मालकीण तारा आतांशीं बरी आहेना ? तिच्यावर तरी माझा पोटच्या पोरीसारखा लोभ आहे पण काय उपयोग ? आमचा धंदा पडला हा असा. हा कांहीं तिच्या मनाला आवडत नाहीं आणि त्यामुळेच ती माझ्या घरीं येत नाहीं व माझी भेट ही घेत नाहीं.

च०—त्या मोठ्या आनंदात आहेत; तरी आलीकडे यजमानांचा वियोग झाला असल्याकारणानें जरा खिन्वतेनें राहूनच वेळ घालवीत आहेत. तुझाला काय सांगूं बाई. आमच्यासारख्या गरीब माणसानं जर चाकरी करायची तर त्यांच्यासारखी द्याळू मालकीण पाहून तिचीच करावी.

कुंटीण०—अग ती तशी चांगलीच आहे हें मला पहिल्यापासून ठाऊक आहे पण आतां तुला असें विचारतें कीं तिचा नवरा जेव्हां प्रवासास निघून गेला तेव्हा त्यानं तिला आपल्या आठवणीसाठीं कांहीं पीतीच्या वस्तु देऊन ठेवल्या आहेत कीं नाहीं ?

च०—दिल्या आहेत तर. एक खंजीर, एक रुमाल, आणि एक आमच्या ताराबाईची तसवीर जी त्यांना मनापासून आवडत असे वीही शेवटीं ते तिच्या जवळ

ठेऊन गेले आहेत त्या वस्तू माझ्या बाईसाहेब जिवा-पलीकडे बाळगून ठेवित असतात. रोज एक वेळ तरी त्यांना त्या पाहाव्या लागतात मग त्यांत काय एवढं मोठं आहे तें कांहीं मला कळत नाहीं.

कुंटीण—मोठं काय असायचं त्यांत ? तिला न-व्याचं वेड आहे त्यामुळं त्याच्या प्रीतीच्या वस्तू आपणही नित्य पहात असावं असं समजून ती पहात असेल पण कायग ? त्या वस्तू एक वेळ मला पाहायच्या आहेत, जर युक्तीनं एक घटकाभर चोरून आणून देशील तर मी तुला जें मागशील तें देईन तर बोल आण-शिलका त्या एक वेळ मजकडे ?

च०—त्या मला कशा आणायला सांपडतील बाई त्यांना त्या एक क्षणभरही विसंबत नाहीत.

कुंटीण—वेडीच आहेस. जेवणाचे वेळीं—तुळशीला पाणी घालायच्या वेळीं—निजताना तर कांहीं ती त्या काढून पाहत बसलेली नसतेना ? आपल्या लाभासाठीं माण-सानं सावधगिरीनें झटून प्रयत्न करित असावं तरच सुख मिळतं हें तुझ्यासारखीला जर अजूनही कळना तर कधीं कळावं ? या साठीं सांगतें असें कर तूं अहो-रात्र तिच्या घरांत वागणारी आहेस. आजरात्रीं निज-तांना त्या कोणत्या जागीं ठेवते तें पाहून ठेव आणि तिला झोंप लागली कीं हळूच त्या उचलून मजकडे घे-ऊन ये क्षणजे झालें. शेंपन्नास रुपये सहज हातांत ये-

१२० संगीत बलसिंह—तारा नाटक.

तील ते फुकट काय समजून घालवणार तू. जा आतां
नाहीं होय करीत बसून वेळ गमाऊं नको.

च०—बरं आहे बार्ड मला जर त्या मिळाल्या
तर आणून देईन. पण त्या पाहून मला परत घाल
ना ? नाही तर त्या बदल त्या किति रागावतील सांग-
वत नाहीं.

कुंटीण—देईन ग देईन. जा. तू मोठी तीचं भय बा-
ळगणारी आहेस तें मला आहे ठाऊक. सांगितलेले
काम करून आपला फायदा करून घे.

च०—ठीक आहे जातें तर आतां मी.

कुंटीण०—जा विसरूं नको बरं ? लवकर दिवे
लागतांच घेऊन ये तुझा कांहीं तोटा होणार नाही
(चमकी जाते) हें तरी एक काम झाल्यासारखंच आहे
आतां तो आला ह्मणजे त्याला चांगला नागवला पा-
हिजे. चंद्रे, चल बार्ड आतां; ज्या कामाची काळजी
होती त्याची व्यवस्था लागल्यासारखी आहे खरी
(जातात)

(विजयवर्मा येतो)

विज०—(आनंदानें) वाहवाग वाहवा जमना
कुंटीण ? हें काम मात्र आज तर बेमालूम केलेस.
शाबास. आतां महाराजाकडे जाऊन हां हां ह्मणतां
त्या तारेच्या पतीला हरवीला व “ माझ्या स्त्रीनें व्य-
भिचार केला खरा ” असं त्याच्या तोंडानें वदवून प-

तिज्ञेप्रमाणें त्याला शिक्षा भ्रष्टाचारकरितां तुरुंगांत पाठवीन. येथे आलों त्यावेळीं जरी माझी भीतीने गाली झाली होती तरी आतां काहीं चिंता नाही. इतक्या सर्व खाणाखुणा मिळाल्यावर मी तिच्या घरांत नव्हतो असं कोण झणेल ? (करीम येतो)

करी०—अरे वह बेटीका बाप भाग जाता है अब पकडना चाहिये उस हराम जादेकूँ—सलाम हो महाराज टांठिया साहेब—बनी बनकर ठनक ठनक करते कहा चले हो.

विज०—(स्वगत) वाहवा आज स्वारीची जीभ जरा लांबल्याप्रमाणें भासते. असो (उघड) क्यो ऐसा छनकं भनक क्या कर रहे हो जरा होषमें तो आज्ञाव रवांसाहेब.

करी०—अरे हां हां हमतो होषमैही है. लेकिन तू एक बडा आदमी बेहोष बनके भाग जाता है इसके वास्ते घडी पल वैसाही बनना पडतां है. क्योके जैसे कू वैसा. लाव बाबा हमारा मेहनतका दाम और हलाव मुकाम.

विज०—क्या मंगता है वे ? तेरे मेहनतका दाम ? जा जा बेटीके बाप कर अपना काम वे काम बनके हरामका दाम चाहने वाला सरंजाम चाहता है मिथ्या साहेब मुहमोडो और रस्ता छोडो

करी०—वाहवा वाहवा पहिले की बात सब भूल-गये हों ? सरदार साहेब ? इज्जत चाहते होंगे वो ऐसे

फज्जत खारके लब्ज मुहसे मत निकालो. पहिले तो यह करीम कोसीक छोडनेका नही और छोडे गा तो दाम लिये बिघर छोडनेका नही. अब्बल मैने किसीकी सताता नही और जो कोई मेरे पैसे डुबाकर जानेका इरादा कर रखता है उसका हात पकडकर रस्तेमें खडे खडे दाम भिन लिये बिगर छोडता नही. महाराज साहेब महाराज साहेब ? पैसा निकालो और आपनी रस्ता सुधारो.

विज०—एसे लंबी लंबी बातों करनेवाले मैने बहोत देखे हैं. (लोटून) चल छोड रस्ता नही तो लगाऊं एक थप्पड़.

करीमखां०—अबे हराम जादे (अंगावर जा०) मेरे पैसे डुबाके भाग जाता है ? खडा रहे हराम खोर तूं मेरेकू क्या समजता है. निकाल पैसे; नहीं तो मा-खंगा एक लाथ—(त्यास अडवितो व मारामारी क०)

विज०—चलबे बे इज्जतके भडवे तूं क्या मुझे जानता है ? तेरे जैसे चोर आजतक मैनेबी बहोत देखे हैं, रोके हैं और ठोकेबी हैं. (दोषे मारामारी करीत निघून जातात.)

(तदनंतर बालराजा बलसिंह सभासदांसह बस-ला आहे तों पडदा उघडतो.)

राजा०—कोणी कांहीं लणो. माझे तर असें मत आहे.

पद—जगाके जोबनलुटा ही चाल.

नृपोत्तम न्यार्ये विलसतसे ॥धृ०॥ नय विहिनातें

निंदिति अवधे ॥ शांति सौख्य त्याला नच गवसे
॥ न्यार्ये ॥१॥ मान मिळेना सत्य कळेना ॥ कार्य
लेश नचले उल्लासे ॥ न्यार्ये ॥ २ ॥ यास्तव नृप
पद् लाभे त्याने ॥ आराधावे सत्य विशेषे ॥३॥

राजगुरु—खरी गोष्ट आहे नृपवर्या. या वयांत
तुझा समज असा झालेला पाहून मजसह तुझे सर्व
हितचिंतक तुझे अभीष्ट चिंतन करित आहेत. तुझ्या
पित्याने कांहीं दिवस या राज्यासनावर येऊन येथील
लोकांस अन्यायप्रवर्तक करण्याचा पाया घातला होता
पण त्याचे ते करणे दयाळु ईश्वरासच आवडले नाही.

राजा०—माझ्या जकनाची बुद्धि कृति व स्थिति
आरंभी पूर्ण न्यायशुद्ध होती. त्याच्या व आमच्या
पूज्य जननीच्या उपदेशानेच लहानपणापासून आम-
च्या मनांत न्यायरूपी महातरूचे बीजारोपण झाले होते.
आमच्या निष्कांचन कुटुंबव्यवस्थेमुळे जेव्हां पित्याला
अतिशय ताप उत्पन्न झाला. तेव्हां त्याने कंटाळून
गृहसंसाराची आशा सोडली आणि सर्व त्याग करून
अरण्यवास करण्यासाठीं जातो म्हणून निघून गेले.
त्यानंतर त्यांस सुदैवाने या राज्याची प्राप्ति झाली. पण
त्यामुळे त्यांच्या मनांतील न्याय नीतीचा अगदी लोप
होऊन गेलेला पाहण्यांत आला. पुढचा सर्व प्रकार
सर्वास ठाऊकच आहे. (खिन्न होतो.)

प्रधान—त्या संबधाने महाराजांच्या मनांत खिन्न-

ता उत्पन्न होण्याचें कारण नाही. आपल्या जनकांच्या मनांतील न्यायबुद्धीचा जरी लोप झाला होता; तर त्या संबधानें आपणांस कोणी नांव ठेऊं शकत नाही आपण असाच न्यायमार्गाचा अवलंब करून रहाल तर कांहीं दिवसांनीं कोणी त्याची आठवणही काढणार नाही.

राजाव०—असो आली किती जरी त्यांच्यासाठीं खिन्न होऊन बसलों तरी त्यांनीं जें केलें तें लोकांच्या हृत्पटलावर अक्षय होऊन राहिलें. त्याचें स्मरण न करितां आपण आपला व्यवहार सुधारून करावा हेंच खरें आहे. (कांहीं थांबून) पण काय हो ! आपले ते तरुण सरदार विजयवर्म आमच्या (सावकारपुत्रा कडे हात करून) या नवीन मित्राच्या पतिव्रता स्त्रीच्या संबधानें प्रतिज्ञा करून गेलेले आहेत, त्यास आज किती दिवस झाले ?

प्रधान०—त्यांस जाऊन फार दिवस झाले. खरे. मला असे वाटलें कीं ज्यापेक्षां त्यांस इतके दिवसां लागले आहेत, त्यापेक्षां त्यांस तें कार्य असाध्य झाले असावें असें माझे मत आहे.

तारा०—असाध्य झालें असावें अशा संशयांत राहून कां बोलतां ? तें कर्म त्यांस असतध्य व्हावयाचेंच अशी माझी तर खात्री आहे. माझी स्त्री खरोखर पतिव्रताच आहे, म्हणून तर मी प्रतिज्ञा करून आनंदानें गृसलों आहे.

प्रधान०—तुमच्या प्रतिज्ञे प्रमाणें ती विचारी पतिव्रत्य संभाळुन राहो, म्हणजे सर्व प्रकारें आनंद आहे. कोणीही अन्यायवर्ती असूं नये.

तारा०—आपला संकल्प उत्तम आहे आणखी मी खात्रीने सांगतोः—

पद—इष्कामें तेरे काई गम; ही चाल.

महा पतिव्रता जरी, पहावया निर्धो तरी ॥

जर्गीं न अन्य सुंदरी दिसेल हें खरोखरी ॥ धृ० ॥

फळे सुदैव तैच ती, वरी मला यदा सती ॥

धरोनि भाव जी अती, सुकार्यभार घे करीं ॥ १ ॥

तिला कुमार्ग दाउनी, करी मलीन या जनीं ॥

असा न जन्मला धनी, मला गमे सुरासुरीं ॥ २ ॥

प्रभाव थोर पाहुनी, वसेल थंड होउनी ॥

निघेल पाय वंदुनी, अपेश घेउनी शिरीं ॥ ३ ॥

(या प्रमाणें सावकार पुत्र बोलत आहे तो विजयवर्मा येतो.)

विज०—(सावकार पुत्राचे शेवटचे शब्द ऐकुन) बहुतकरून आपली ही गर्वोक्ति आपल्या स्त्रीच्या संबंधानेंच चाललेली असेल.

तारा०—असें तर खरेच. आपण गेला होतां तर चांगलाच सन्मान पावून व मना जोगता पाहुणचार घेउन आलांच असाळ !

विज०—यांत काय संशय ? महाराज आतां आप-

ण करा तयारी मोठ्या घरांत जाऊन चैनीने हवा खात पडण्याची.

तारा०—आधीं आपण जाऊन काय पराक्रम गाजवून आला आहां ते ऐकूं आणि मग जाण्याचीच आली तर करूं तयारी.

विज०—तयारी न करून कराल काय ? खात्री देण्यासारखा पक्केपणा आहे, असें समजून खात्री दिलीत पण गळ्याला कात्री लाऊन घेतलीत, हे मात्र खरे.

प्रधान०—अहो विजयवर्म, तुम्हीं आलेत ते इकडे तिकडे न पाहतां त्यांचेच जवळ वादविवाद करीत बसलेत हा काय प्रकार आहे ? राजसभेंत येऊन वागावें कसें ! हे तुम्हांला अजून कसें कळलें नाहीं ?

विज०—तें मला कळलें आहे. पण येथे आलों तो यांच्याच बोलण्याच्या ओघावर बोलत राहिलों, त्या मुळे असा प्रमाद झाला. तर त्याबद्दल या दासानुदासास महाराजांनी क्षमा करावी. (राजा पुढें जाऊन नमतो) महाराज, आपल्या समोर प्रतिज्ञा करून गेल्याप्रमाणें जयसंपादन करून आलों आहे ! तर त्या संबधानें आतां जें विचारावयाचें असेल तें मला विचारावें.

राजा०—या या आमच्या नूतन सरदारांच्या पतिव्रता स्त्रीची व तुमचो भेट झाली होती कीं काय ? तो सर्व प्रकार सांगा आणि त्या संबधानें त्यांच्या मनाची खात्री करून घ्या म्हणजे झालें. तुम्हीं आपल्या

प्रतिज्ञेतून पार पडलेत. तर बोला. तेथे जाऊन काय काय केलेत ? तिची भेट घेतलीत ?

विज०—नुस्ती भेटच काय विचारावी ? थेट पर्यंत मजल मारून गेल्या प्रमाणे चैन करून आनंदाने परत आलों आहे. एकंदरीत पाहतां ती बायको लोकोत्तर रूप व गुण संपन्न आहे यांत संशय नाही. तिच्या सारखी जगांत शोधूंगेल्यास विरळा.

राजा०—ते नाहीं आम्हीं तुम्हांला विचारीत. तुम्हीं ज्या संबधाने प्रतिज्ञा करून गेले होतेत, त्याचे काय केलेत ? ते सविस्तर सांगा.

विज०—तिच्या पातिव्रत्या संबधाने यांना भ्रम आहे एवढे मात्र खरे आहे. बाकी हे डौल मारतात त्यांतला श-
तांशही तिच्या ठिकाणीं नाहीं. पतीच्या समोर सलज्ज ली-
नता व पातिव्रत्यप्रदर्शन करित असावे, हा जो धूर्त स्त्रियांचा साधारण धर्म आहे, त्या धर्माप्रमाणे ती यांच्या समोर वागत होती त्यामुळे हे भोळे विचारे फसले आणि विचार न करितां उतावळेपणाने महाराजांच्या समोरप्रतिज्ञा करून फसले आहेत. दुसरे काय म्हणावे ? बाकी ती चतुर, सुरूपवती नृत्यगायनांत निपुण अशी आहे हा प्रत्यक्ष अनुभव पाहून मी आलों आहे, बाकीच्या निर्लज्ज कृतीचा विस्तार माझ्याने करवत नाहीं. तरी तिच्या पातिव्रत्याचा भंग करून मी आलों आहे, हे सांगतो यावरून महाराजांनीं व सभासदांनीं समजून घ्यावे आणि काय तो

विचार करावा.

प्रधान०—अहो, तुम्हीं जर यांच्या स्त्रीच्या संगतींत कांहीं वेळ घालवून आलां आहां, तर यांच्या महा-लाच्या कांहीं खुणा सांगा; त्याचप्रमाणें खुणेच्या कांहीं वस्तु संपादन करून आणावयाचें तुमचें काम होतें, त्या जर आणल्या असाल तर दाखवा आणि त्यांची खात्री करून घ्या.

विज०—एका. यांचें तें घर किंवा वाडा पूर्वाभि-मुख आहे व त्यांत यांचा रंगमहाल उत्तरेकडच्या माडीवर पिवळ्या रंगानें रंगविलेला आहे. समोरच एक पिंपळाचा पार आहे.

प्रधान०—असल्या शुद्धक खुणांनीं खात्री होणार नाहीं. हे प्रकार तो वाडा दुरून पाहून साधारण शोध केल्यासही कळणारे आहेत. अशी खुण सांगा कीं जी ऐकतांच यांच्या हृदयास पटेल.

विज०—यांच्या घरांत जी कुळंबीण आहे तिचें नांव चमकी. यांचा निजण्याचा पलंग काळा भोर शिसवीच्या लांकडाचा आहे; त्यावर जाळीदार मच्छर-दाणी सोडलेली आहे. पान सुपारीच्या तबकांत जो चौफुला आहे त्यावरील मोराची पिसें नील व पाचूच्या जडावा-नें बनवलीं आहेत.

साव०—हे प्रकारही साधारण शोधांनीं समजण्या-सारखे आहेत.

प्रधान०—खरें आहे. तुम्हीं जर तिचें पातिव्रत्य हरण करून आलों म्हणतां तर तिच्या पासून कांहीं प्रीतीची खूणही आणलीच असाल, तर ती दाखवा.

विज०—ठीक आहे. ही पहा खूण. हिच्यावर यांचें नांवही आहे. (कटार काढून प्रधानाच्या हातांत देतो.) आपण पहा व त्यांसही दाखवा.

प्रधान०—(इकडून तिकडून फिरवून पाहून) ठीक आहे. (सरदार पुत्रास देऊन) पहाहो ही वस्तु तुमच्या ओळखीची आहे ? पहा नीट तपासून.

साव०—(कटार इकडून तिकडून पाहून) ओळखीच्या सारखी दिसते खरी. पण अशा वस्तु गडी माणसांस लांच लुचपत देऊन संपादन करितां येतील, त्यांतलाच हा प्रकार आहे. एवढ्यावरूनच ती भ्रष्ट झाली अशी खात्री होत नाही.

प्रधान०—खरें आहे. एवढ्यावरून मना सारखा पुरावा मानतां येत नाहीं तर वजयवर्म, दुसरी जर कांहीं खात्रीलायक वस्तु संपादन करून आलां असाल तर ती दाखवा. नाहीं तर शेवटच्या विचारास लागा.

विज०—असें आहे तर ही एक दुसरी वस्तु पहा. ही आमच्या उभयतांच्या प्रीतिसंबंधाची खूण आमच्या जवळ सदोदित रहावी म्हणून तिनें मुद्दाम आग्रह करून दिली आहे. ही खूणही सरदार महाराजांस ओळख पटवील. (असें बोलून आंगठी पाहून व ती

सावकार पुत्रा जवळ देऊन) पहा हो, ही वस्तु तरी तुमच्या ओळखीची आहे ? बोला. कांहीं झाले असले तरी संकोचं नका.

साव०—(आंगठी पाहून आपल्याशीं) ही आमच्या लग्नांतली रूण आहे खरी. पण एवढ्या वरूनच तिजविषयीं संशय कसा धरावा? (उघड) अशा वस्तु ही आशाबद्ध सेवकांस लोभांत गुंतवून संपादन करितां येतात.

प्रधान०—खरे आहे. (विजयवर्म्यांस) अहो, आतां असें करूं नका. तुम्हीं जर निर्वाणची म्हणून एखादी वस्तु संपादन करून आणली असली तर ती दाखवा आणि यांच्या मनांतील भ्रम दूर करा.

विज०—ठीक आहे तर ही घ्या. (तारेची तसबीर काढून प्रधानाजवळ देतो.) ही आम्हाला संदीहित आठवण रहावी म्हणून आमच्या पार्शीं आलेली आहे !

प्रधान०—(तसबीर लक्ष्यपूर्वक पाहून) मुखावर सात्विक वृत्तीचें अलोट तेज दिसत आहे. असें असतां कसें काय झाले असेल तें असो. (सावकार पुत्राच्या हातांत तसबीर देऊन) पहा हो आपण.

साव०—(तसबीर पाहतांच खिन्न होऊन) अरेरे ! घात झाला खरा ! ! व्यर्थ व्यर्थ ! आजपर्यंत मी व्यर्थ अभिमान धरून बसलों. (हातांतील तसबीर बाजूस ठेऊन खिन्न होतसाता अधोवदन करून बसतो.)

राजा०—काय हो ! हरलेत वाटते ! होय, तुमची

मुखश्रीच त्याची साक्ष देत आहे. असो. प्रधानजी, आतां गुरुवर्यांसह विचार करून यांस प्रतिज्ञाभंग दोष निवारणार्थ प्रायश्चित्त सांगा.

प्रधान०—आतां महाराजांच्या मुखांतून जें येईल तेंच त्यांस प्रायश्चित्त.

राजा०—असें आहे तर यांनीं सभेंत बसून व्यर्थ वल्गना केल्याबद्दल पांच वर्षपर्यंत कारागृहवास करावा, असें माझे मत आहे.

प्रधान०—(मार्गे पाहून) कोण आहेरे सेवक !

(चौघे शिपाई येऊन उभे राहतात.)

प्रधान०—पाहतां काय ! यांस महाराजांच्या आज्ञेवरून पांच वर्षे कारागारांत रहावयास पाठविलें आहे असें वरूपाक्षास सांगा.

चौघे०—(सावकारपुत्रास) उठा महाराज चला आतां.

साव०—(उठून व दुःखित होऊन)

पद—हार मिळे हार ही चाल.

हार मिळे हाय, मला हार मिळे हार ॥ कीर्ति मरे
ठार, मला घोर जडे फार ॥ धृ० ॥ नांव बुडे
पार, जर्गीं मींच कुलांगार ॥ खंति हो अपार थिजे
सर्व सद्विचार ॥ स्त्रीचरित्र थोर खरें वाट विकट
फार ॥ चूक पडे त्यांत अडे सर्व कारभार ॥ १ ॥

चवथा अंक समाप्त.

अंक ५ वा.

(तदनंतर तारा चिंताग्रस्त होऊन विचार करीब
बसली आहे तों पडदा उघडतो.)

तारा०—(खिन्न व शोकातुर होऊन)

पद—हिजे सनतमे जिंदगी ही चाल.

कांताविणें हो सर्वही आकांत या जनीं ॥
त्यांच्या वियोगें दुःखिता एकांति राहुनी ॥ कां०
त्रास हो भय गेह दावी अवघे गमे उदास ॥
आंतसा अति जीव भावी विसरे हिताहितास ॥
अपमान मानी प्रीतिच्या लोभास सोडुनी ॥ १ ॥

हाय हाय ! प्राणनाथ कशी हो तुझाला इतक्यां-
तच या दासीची विस्मृति झाली ?

पद—या विरहा कां भीसी, ही चाल.

मीन जलाविण जैसा ॥ नाथा, मीन ज० ॥ धृ० ॥
तळमळ करुनी जीव हि सोडी ॥ माझा प्राणहि
तैसा, नाथा, मी० ॥ १ ॥ विरह न सोसे या-
वरि मजला ॥ देहाचा न भरौसा, नाथा, मीन०
॥ २ ॥ काय चुकी मम झाली कळवा ॥ वि-
टलां प्रीतिविलासा, नाथा, मी० ॥ ३ ॥

(कांहीं थांबून) पण यावरून माणसानं सम-
जावं तरी काय ! कांहीं संकटांत पडले आहेत आणि
त्यामुळं सुखरूप असल्याबद्दल पत्र पाठवावयास व-
नत नाहीं, असं जर लुणावं तर त्यांचा सुविचार

त्यांस संकटांत पडूं देणार नाहीं बरं, तसा कांहीं प्र-
संग नाहीं? असं मानावं तर इतक्यांतच माझं विस्मरण
कसं झालं ! पण तें कां व्हावं ! तुझ्या शिवाय दुसऱ्या
स्त्रीचं पाणिग्रहण मी करणार नाहीं असं मला व-
चन देतांनां ज्यांनीं पूर्ण विचार केला होता, ते इत-
क्यांतच विसरले असतील असं मानतां येत नाहीं.
(कांहीं थांबून) असा प्रकार जर आहे तर या वियो-
गाच्या संबधानं काय मानावं !

पद—दुःख पूछत मेरा कोई नहीं ही चाल.

शांति नाहींच, मोठी भ्रांति मनीं ॥ जाच खरो-
खर होतो जनीं ॥ धृ० ॥ प्राणपतीविण स्त्री
दीन लोकीं ॥ त्याची प्रतीतीच पाहें झणी ॥
॥ जाच० ॥ १ ॥ मंदिर हें शून्य त्यांविण
भासे ॥ प्रीतींत ही रीति गुणी ॥ जाच० ॥ २ ॥

असो. देवा, या प्रियकराशीं गांठ घातल्यापासून
सर्व दुःखं लयास गेलीं, असं मनाला वाटूं लागलं
होतं आणि पूर्वीच्या सर्व गोष्टी विस्मृतींत टाकून आ-
नंदांत रहावयास पहात होतें. तों हें वियोगरूपी षव-
रदस्त दुःख तयार करून त्याचाही अनुभव दाखविलास,
यावरून विधिरेषा काय व कशी आहे तें कळत नाहीं,
असं जें क्षणतात तेंच खरं हें मला आतां चांगल्या प्र-
कारानं कळून आलं यांत अगदीं संशय राहिला नाहीं.
तरी आतां—प्राणनाथाच्या शोधाच्या संबधांत अजून तूं

काय केलं आहेस ? तर असं कामाचं नहीं.

पद—चलो हमारे देस हो जोगिरा, ही चाल.

प्रियास शोधिन मी फिरोनी ॥ अवनि फिराया
करीन न कमी ॥ धृ० ॥ कार्यतरूचें सुफल पहा-
या ॥ होईल कोण श्रमी ॥ कांत पदावरि भाव
जिजेचा ॥ या जगिं ती नियमी ॥ १ ॥

असं आहे तर पहिल्यानं प्रयत्न करून त्यांच्या शोधास लागलं पाहिजे. या गांवांत त्यांच्या संबंधानं कोणाजवळ कांहीं विचारावं तर कोणाची ओळख नाही. त्यांचे वडील, मातुःश्री व भाऊबंद पुष्कळ आहेत; पण त्यांनीं कोणाचंही मत न घेतां माझं पाणिग्रहण केलं, लपून त्या सर्व आप्त मंडळींचा त्यांच्यावर कोप झालेला आहे आणि त्या कारणानंच जर त्यांस प्रवासी व्हावं लागलं आहे तर मला त्यांचा शोध कोण सांगणार ? कोणाला कांहीं विचारायला गेलें तर उलट माझा उपहास मात्र करतील. असा प्रकार आहे तर आपले मनोविचारच आपल्या गुरुस्थानीं मानले पाहिजेत. (कांहीं थांबून) हो, ठरला हाच विचार स्वरा. ज्या वेळेस त्यांचं जाणं झालं तेव्हां आणि कांहीं दिवस पर्यंत “ सुखरूप आहे हल्लीं राजाश्रय मिळाला आहे. ” इत्यादि अनेक प्रकारांचीं पत्रं येत असत तीं कनकावती नगरींतूनच येत असत. तर प्रथम त्याच ठिकाणीं जाऊन शोध घेणं भाग आहे.

(कांहीं थांबून) कसं एकेक संकट आहे पहा. अशा या वेषानंच जाईन हल्लं तर मध्यंतरीं अनेक प्रकारचीं संकटं येण्याचा संभव आहे. असा प्रकार आहे तर कोणता विचार करावा बरं ?

(इतक्यांत हातांत पत्र घेऊन चमकी दासी येते.)

चमकी—ताई साहेब घ्या बाई. फार दिवस काळजी करीत बसलां होतां, तर आतां हें घेऊन वाचा आणि हा हिरमुसलेपणा सोडून घ्या.

तारा०—(दासीनें दिलेला लखोटा मागून पुढून फिरवून पाहून) अक्षर तर त्यांचंच आहे. पण बाई हें पत्र हातांत आल्यापासून उरांत धडकी भरल्यासाखं झालं आहे. या वरून यांत कांहीं आनंदजनक वर्तमान नाही खास. (कांहीं थांबून) असो. कांहीं असलं तरी काय आहे तें वाचून पाहणं भाग आहे. (असें बोलून पत्र उघडून मनन करीत बसते.) हर हर ! (अत्यंत दुःखानें) इतके दिवसपर्यंत एकनिष्ठपणानं वागून शेवटीं कपाळीं हें अपेश आलं ! पण असा हा प्रकार झाला तरी कसा ? तिकडून इथं आला होता कोण ? आणि कोणाजवळ मी बदकर्म केलं ? देवा ! तूं सर्वसाक्षी आहेस. तर आतां या संकटसमयीं मी काय करावं याबद्दल तूंच माझ्या मनाला प्रेरणा कर. (असें बोलून विचार करीत बसते) खास हें पत्र तरी त्यांनीं पूर्ण कोपानं लिहिलं आहे,

हणूनच असा मजकूर—

पद—सुकुमार असुन तूं फार ही चाल.

अनिवार तुझा कुविचार मार तव भारी काम
तव भारी ॥ कळलें हें मज शेवटीं निंघ तूं नारी ॥

विश्वास ठेउनी खास भोगितों त्रास विजय घे
वैरी विजय घे वैरी ॥ तूं कलंक लाउनि घेसि

होसि अविचारी ॥ स्वैरिणी पूर्ण जारिणी परी-
क्षक झणी परीक्षा सारी परीक्षा सारी ॥ देउनी

तुझी ये मला कैद परभारी ॥ करुनियां बंदि-
वास या कळे कीं स्त्रिया पातकाचारी पात-

काचारी ॥ धिःकार तुझा विश्वास तोच हो वैरी ॥

या पद्यांतील भावार्थ तुला कळेल अशी खात्री आहेच,

तरीही स्पष्टपणा व्हावा, हणून आणखी लिहितों.

तूं मला वचन दिलेंस व कांहीं दिवस त्यास अनुरूप

अशी वागणुक दाखविलीस; पण तीच माझ्या नांव

लौकिकाची नागवणुक झाली ! हाय हाय ! सगळा दोष

माझ्यावर ! इथं कोणी माझी परीक्षा पाहण्यासाठीं

आला होता आणि तो माझं पातिव्रत्य मळवून गेल्या

कारणानं तिकडे कैदेंत पडावं लागलं आहे; पण हें

सर्व आज मला कळतं. यावरून यांत कांहीं तरी ज-

बर्दस्त कपट झालेलं आहे. (कांहीं थांबून व विचार

करून) कांहीं असो. असा प्रकार आहे तर स्वतः

जाऊन व प्रयत्न करून त्यांनां सोडविलं पाहिजे आणि

जो माझं पतिव्रत्य मळवून आल्याबद्दल विजय संपादन करून राहिला आहे, त्याची चांगली फजिती करून त्याला शिक्षा होईल असं केलं पाहिजे. हो, ठरलंच हें. पण हें सर्व त्या कनकावती नगरींत जाऊन तेथील राजाच्या आश्रयानं होईल तरच याला विशेष शोभा येणार आहे. चला तर प्रवासाची तयारी करा (दासीस) चमके, तूं येशील का बाई माझ्या बरोबर ?

च०—मला तर आलंच पाहिजे. आपली चाकरी सोडून या दासीनं दुसऱ्या कोणाजवळ रहावं असं आपण क्षणतां;

तारा०—तुझी इच्छा असेल तर चल. मी कांहीं तुला नको क्षणत नाहीं. असो. मग येणार नां तूं ? कर तयारी. आपल्या बरोबर कांहीं विशेष लवाजमा घेण्याचं कारण नाहीं. तरी प्रवासांत साधारणपणीं आपल्याला कोणतीही अडचण पडूं नये असं सामान आणि स्वारी निघून गेली त्या वेळीं त्यांनीं दिलेली कटार, लशाच्या वेळची आंगठी, रुमाल व स्वारीला मनापासून जी माझी तसवीर आवडत होती, ती. इतकं मात्र घेण्याचं विसरूं नको. प्रसंगीं त्या वस्तूंची गरज लागेल.

च०—(रुमाल कटार इत्यादिक वस्तूंचीं नांवे ऐकतांक्षणीं चपापून) बाई साहेब, आपल्या हुकूमाप्रमाणं सगळं साहित्य घेते. परंतु—

तारा०—परंतु काय ? अशी चपापलीस काय क्षणत ?

च०—(मालकिणीच्या पायावर डोकें ठेऊन)
बाई साहेब, क्षमाकरा, क्षमाकरा, माझ्या हातून मोठाच
अपराध झालेला आहे ! आपण दया करून जर मला
अभय घाल तर या अनर्थाचं मूळ जें माझ्या ध्यानांत
आलं आहे; तें आपणांजवळ सांगेन.

तारा०—काय ? या अनर्थाचं मूळ तुझ्या ध्यानांत
आलं आहे आणि तें मजपाशीं सांगण्यास तुला माझं
अभय पाहिजे ? बोलच तर जें काहीं तूं माझं अप्रिय
केलं असशील, तें जर खरं सांगशील तर आनंदानं तुला
क्षमा करीन. बोल, काय झालं तुझ्याकडून ? आणि
या अनर्थाचं मूळ काय व कोणत्या ठिकाणीं आहे ?

च०—बाईसाहेब, आपण पहिल्यानं जिच्या घ-
राचा आश्रय केवळ निरुपायानं कां होईना ! पण
केला होता.

तारा०—होय. केला होता. त्यांत इतकी ओढा-
ताण कशासाठीं बाई ? अग मी कुंटिणीच्या घरीं रा-
हिलें होतें आणि तेथूनच माझ्या प्रियकरानं मला सोड-
वून आपल्या सेवेस लावलं हें प्रसिद्धच आहे. तरी
आतां त्याचा काहीं संबंध राहिला नाही. तिनं माझं
नांवही घेऊं नये अशीच व्यवस्था झाली आहे.

च०—तें तर खरंच. पण हा प्रसंग आपणांवर ये-
ण्यास कारण तीच होऊन पुनः कशांत काहीं नाही,
अशी सांव होऊन बसली आहे ? (आपल्याशीं चरफडत)

पोटजळींनं माझ्या तोंडाला मात्र काळं लावलं दुसरं कांहीं नाही.

तारा०—काय ग तें आपल्याशींच पुटपुटलीस ? अग असं काय ! जें कांहीं केलं असशील तें सांग. आतां तुझं त्याबद्दल डोकं मारण्याची सत्ता कांहीं माझ्यांत नाही आणि ती असती तरी माझ्याकडून तसं झालं नसतं; यासाठीं अगदीं निर्भय वृत्तीनं सर्व प्रकार सांग, बोल, काय केलं तिनं ?

च०—आपले यजमान ज्या कनकावती नगरींत जाऊन राहिले आहेत, त्या नगरींतून एक सरदार मुद्दाम या आनंदवळींत आपणांस पाहण्यासाठीं व आपल्यापाशीं विशेष सलगी करावी ह्मणून तेथील राजसभेंत मुद्दाम प्रतिज्ञा करून आला होता.

तारा—अग तो तर कधीं माझ्या दृष्टीसही पडला नाही हें कसं ? आज तिकडून जें पत्र आलं आहे, त्यांतील मजकुरावरून पाहतां तूं सांगतेस तें जमतं खरं. असो. मग पुढं ?

च०—पुढं काय बाईसाहेब ? इथं येऊन तो जेव्हां चौकशी करूं लागला, तेव्हां त्या कामांत तुला जय येणार नाही, असं गावांतल्या सगळ्या लोकांनीं त्याला सांगितलं. पण त्याच्यानं तसंच जाववेना, ह्मणून त्यानं तुमची गांठ न पडली तरी तिकडे जाऊन भेट घेऊन आल्याबद्दल खात्री करून देतां यावी, असा प्रयत्न

आरंभिला आणि आपल्या त्या जमनाबाईची भेट घेतली पण तिनेही त्याची निराशाच केली. तेव्हां मात्र त्याची अगदीं गाळण झाली. तरी त्याने प्रयत्न सोडला नाही. जमनाबाईला पुष्कळ पैक्याची लालूच दाखवून त्यांनीं आपणांस दिलेल्या कांहीं खुणेच्या वस्तु मिळाव्या झणून खटपट चालविली.

तारा०—बरं, मग ? पुढं काय झालं ?

च०—पुढं काय व्हावं ? मेलीं आमच्या सारखीं जीं माणसं खरोखर जन्मदरिद्री असतात कीं नाहीं; त्यांचा लोभ त्यांस पदोपदीं फजीत करीत असतो. तरी त्यांचे डोळे उघडत नाहीत आणि भिकेची हंडी कधीं शिक्यावर चढत नाहीं.

तारा०—आतां हें अलंकारिक बोलणं सोडून दे आणि मुद्याचं काय असेल तें सांग.

च०—मुद्दा कांहीं दूर नाहीं बाईसाहेब. त्यानें जमनाबाईला लालूच दाखविल्यावर तिनें एके दिवशीं मला बोलावणं पाठविलं आणि आपल्या यजमानांची कटार, त्यांनीं लग्नांत तुम्हांला दिलेली आंगठी; हातरुमाल आणि त्यांना प्राणापलीकडे आहे असं वाटत असे ती तुमची तसवीर, मला पहायासाठीं क्षणभर आणून दे. आणि दोन घटकांनीं परत घेऊन जा असं मला सांगितलं आणि त्या कामगिरीबद्दल मला पन्नास रुपये दिले व दुसरे पन्नास देऊं केले होते.

तारा०—(कांहीं वेळ विचार करून) तू सांगतेस तसाच प्रकार झालेला असावा; असं आतां माझ्या ही चित्ताला वाटत; पण आतां विचार करित स्वस्थ बसूनही उपयोग नाही तर—

पद०—मैतोशाहाज्या देकू, ही चाल,
पतिला सोडवितें श्रम करूनी ॥ भूप सभंत करू-
नि सुगायन दंडिन रिपु कर धरूनी ॥ पतिला
सोडवि० ॥ ६ ॥ नायकिणीचा वेष धरूनियां
हुडकिन आषक खोटा जाउनि ॥ देत असे जो
त्रास विसंगत प्राण पतीस हरवुनी ॥ सखये प्राण० ॥
॥ दूषियली पतिरता वदे त्या लाजविते दम धरूनी ॥
(वेषांतर केलेली तारा चमकीसह नृत्य करित येते.)

तारा०—(गणिका वेषानें बाहेर येतां येतां)—

पद—कहां गयो गुंया शहा जादा जानी प्यार ही चाल.
त्या प्रियधवा त्वरित मज दावा ॥ जो मम प्राण
विसावा ॥ हो सुख जिवा, त्वरित० ॥ धृ० ॥ त्या
प्रिय० ॥ चैन नसे त्याविण दिन रात्रि होत विरह
नव ठावा ॥ शांति न जिवा त्वरित मज दा० १
ध्यास सदोदित त्याचा लागे ॥ होत कडू गृहमेवा ॥
कोपत शिवा, त्वरित म० ॥ २ ॥ तोषवूनी नृप
चोर धराया गणिका वेष धरावा ॥ लागत नवा
त्वरित मज दावा ॥ त्या प्रियध० ॥ ३ ॥

असो. या वेषांतराच्या युक्तीला त्ररी यश येवो
आणि प्राणनाथांची मुक्तता होऊन त्यांचा व माझा

अक्षय समागम होवो, एवढीच इच्छा आहे. ती परमेश्वरानं पूर्ण केलीच पाहिजे. (दासीस) सखे. चमके, जो हा वेष मी धरला आहे, यानं माझी कार्य सिद्धि होईल नां ? सांग बाई. तुला कसं वाटतं ?

च०—मला काय वाटावं ? आजपर्यंत आपली कोणती युक्ति फुकट गेली आहे ? मला तर असं वाटतं कीं, या वेषांतराच्या युक्तीसह कांहीं आपणांस दुसरी खेप घालावी लागणार नाहीं. अशाच दरबारांत जाल तर सारं दरबार झटून पहिल्यानं आपल्या कामाकडे लक्ष पुरवील.

तारा०—सगळ्या दरबाराची कांहीं मला गरज नाहीं, माझ्या नृत्यगायनावर राजानं प्रसन्न व्हावं आणि मला 'पाहिजे तें माग' असं सांगावं मात्र लक्षणजे मला माझं इच्छित कार्य साधून घेतां आलंच असं समज.

(मागील पदाच्या आस्ताईस जोडून—श्लोक—शा.वि.)

या लोकीं कुलयोषिता पतिरता वेळेस पाहोनियां॥
 घेती वेष अनेक नाथचरणीं सद्भाव ठेवोनियां॥
 व्हावा लाभ पतीस हेंच सहसा चित्तांत राखो-
 नियां ॥ धैर्ये वागति त्यां सदा विजय दे सद्धर्म
 तोषोनियां ॥ त्या प्रियधवा त्वरित म०॥जो०॥
 जो सांगे पतिला तुझी प्रियतमा म्यां दूषिली जा-
 उनी ॥ ने चोरून सुवस्तु दाखवुनि त्यां दे दंड
 संबोखुनी ॥ त्याचें कर्म तया पुढें करुनियां त्या
 लाज वाटावया ॥ सत्याचा अवलंब होय तरि तो
 संतोष मानावया॥ त्या प्रियधवा त्वरितम०॥ना१॥

(या प्रमाणें गायन व नृत्य करीत दासीसह जाते.)

(तदनंतर आपल्या मंत्रिमंडळीसह दरबारांत बसलेला राजा बलसिंह येतो.)

बल०—पद्—आदम मे एवसिफल, ही चाल.

राजा पाहे विपुल सुख तें, सचिव सुमंत्रें अखंड
टिकतें ॥धृ०॥ मंत्रित मंत्रबलें नृपतीला ॥ साह्य
करित सुरभूसुरमेळा ॥ सकल सुगम कृति अघ-
टितच ते ॥ सचिव सुमंत्रें० ॥ १ ॥ वाढत राज्य
धनादिक नेटें ॥ पाहुनि बल अरिचें मन फाटे ॥
स्तविति करुनि शिर नत सतत तें॥सचिव सुमं०

घोप० (मुजराकरून) महाराज, कोणी एक नृत्यगा-
यन निपुण तरुणी दरबारांत व त्यांतही विशेषतः महारा-
जांनीं आपल्या गुणांची परीक्षा घ्यावी अशा उद्देशानें
येऊन उभी राहिली आहे आणि ती याच वेळेस दरबारां-
त येण्याबद्दल परवानगी मागत आहे.

राज०—नृपवर्या; गणिका, गायक, इत्यादिकांची
संभावना करणें, ती केवळ कीर्तिवर्धनास्तवच होय.
अशा लोकांची जर योग्य व्यवस्था न राहिली तर
अशीं माणसें देशोंदेशीं अपकीर्ति गात फिरत असतात.
सणून अशांचा परामर्ष पहिल्यानें घ्यावा हेंच होय.

राजा०—असें आहे तर बोलवाच तिला.

घोपदार—ठीक आहे महाराज.

(तदनंतर चमकीसह तारा प. क.)

तारा०—पद—गुंय्यांसे मारी बतिया, ही चाल.
 वंदीं ही आधीं पायां राया माया ठेवि फार ॥
 नृपते न्याय बला ॥ वंदीं ॥ धू० ॥ न्यार्ये वागे,
 त्याचें जागे, यश बल लोकीं ॥ धन्या मान्या लाभे
 त्यातें सार ॥ वंदी ॥ १ ॥ धर्म कर्म, पाहे वर्मे
 अमल नृपोत्तमा ॥ अन्या वन्या साधेना तो कार
 ॥ वंदो० ॥ २ ॥ आलें घायीं, लावी सोयी, भ्रमपट
 फाडी ॥ मोडी खोडी जोडी बडिवार ॥ ३ ॥

तारा०—(नमून) महाराज, आज्ञा करावी.

प्रधान—त्यांत आज्ञा काय करावयाची? प्रथम
 कांहीं नृत्यकर, मग गा.

विज०—हेंच खरें. गाणारी व नाचणारी आहे तर
 तिनें आपला गुण प्रथम दाखविलाच पाहिजे.

तारा०—(एकीकडे दासीस) चमके; ऐकलंसनां
 हें सभासदांचं भाषण? लहान आहे तरी महानुभाव
 राजाचं भाषण कोणत्या धोरणावर, आणि हे शाहणे
 काय भ्रमावर! असो. (उघड) महाराज, आपणां
 सर्वांच्या इच्छेप्रमाणंच मी वागेन. (असें बोलून व
 अनेक प्रकारें नृत्य करून गाते.)

पद—कामिनि बन बन आय् ही चाल.

साधुनि जनिं धन मान ॥ राहे पाहे ॥ सा० धू० ॥
 अवघड जड जड पडत तरी ही ॥ राखुनि धैर्य
 महान् ॥ राहे पा० ॥ १ ॥ चपल सबल पर चतुर

ठरें जें ॥ तें सुख पात्र न आन ॥ राहे पा० २ ॥
विपुल कनक धन यौवन मानी ॥ धुंद न ठेवि
मुमान् ॥ राहे पा० ॥ ३ ॥

विज०—अच्छा ! अच्छा !! बहोत खाशी चालूं द्या.

तारा—(दासीस) सखे, या महाजन सभेंत बसून
असं करणारा असा हा कोण असावा बरं ?

घमकी—बाईसाहेब, हाच तो आपल्या आनंद-
बल्लीस येऊन व आपल्या खुणेच्या वस्तु चोरून नेऊन
मोठ्या डौलानं इकडे परत आलेला !

तारा०—असं काय ? (त्याजकडे रागानें पाहून)
तर मग याची खोड मोडणं भागच आहे. असो—तूर्त
गावं आणि नाचावं हेंच योग्य होय. (गाते.)

पद—फूसलावे फूसलावे ही चाल.

वेणू वाजे त्रिभुवन गाजे साजे गोपाळांचे मेळीं ॥

॥ धृ० ॥ कनककटक मणिमय नग सारे ॥ मोरपु-

च्छ शिरमंडन, तोषे धेनूतें प्रतिपाळी ॥ १ ॥

अमत रमत मत पुसत बलातें ॥ गोप कुमारी रंजन

करि हरि भेटे सांजसकाळीं ॥ २ ॥ क्रीडतसे यमु-

ना पुलिनीं तो ॥ तथ्यैया ताथैया नाचे हर्षे वा-

जवि दळी ॥ ३ ॥

राजा०—नर्तकी, तूं खरोखर गुणवती आहेस !

तुझें नृत्य व गायन आज फारच अप्रतिम झालें. तर
आतां तुला जें पाहिजे असेल तें मागूंन दे.

प्रधान०—महाराजांनीं तिला माग म्हटलें हें योग्यच आहे !

विज०—अलबत, अलबत, हें एक पात्र आहे स्वरें.

राजा—(तारेस)

गेऽऽऽऽऽऽमार्गे, सुरंगी रंगत मित रंग राग संगत
मनिं वागत संकोचाते त्यागी ॥ गेऽ० ॥ धू ॥
समजे तव मत पूर्णपणाने, उघड जरी वदवेना
॥ सकल कळत परि सांग शुभांगी घे मागोनी
रंगी रंग सुरंगी ॥ गेऽ० ॥ १ ॥

तारा—(चाल—मागील पदाचा अंतरा)

वचनाविण मन होत भयाकुल भूषवरा मज तें
देणें ॥ स्वमत कथिन मग भंग नसे ज्या दे ठे-
वोनी, अंगीं ठंग सुरंगी ही मागे ॥ २ ॥

राजा०—ठीक आहे हें घे वचन. तूं जें मागशील
तें तुला देईन किंवा कोणी जर तुझा अपराध केल्या
असेल तर तूं सांगशील त्याप्रमाणें न्याय करीन.
बोल, कोणता ही प्रकार मागे ठेऊं नको.

तारा०—पद—तारा सच नहि कहे नारे,
मम ऋणकरि तव सरदार करि फार अविचार
वदवि सकल नर कथि बडिवार ॥ मम ऋ० ॥
बुडवि मजसि मम सत्व हरोनी; राहे निर्भय
तुजपाशीं ॥ राजेंद्रा नयशील सुजाण, नव यश
करि वश वरि सुविचार ॥ मम० ॥ १ ॥

तर महाराज, माझें तेवढें ऋण देवघाघं आणि स्व-

रा न्याय करावा इतकंच माझं मागणं आहे. अन्य वि-
नंति कांहीं नाही.

राजा०—तुझा ऋणकरी कोण आहे ? त्याचें
नांव सांग क्षणजे योग्य विचार व यथान्याय व्यवहार
करावयास कठीण पडणार नाही.

तारा०—महाराज. आपल्या दरबारांतील हे विज-
यवर्मा नामक सरदार मजकडे येऊन मला दहा हजा-
रांची देणगी कबूल करून पुनःतोंड न दाखवितां निघून
आलेले आहेत, हे सत्य की मिथ्या त्यांना विचारून
पहावं आणि माझे देणं मला देववावं.

विज०—मिथ्या ! मिथ्या !! हे जापण अक्षरशः
मिथ्या !!! या खीला मी ओळखीत नाही व कधीं
पाहिलेही नाहीं. असें असतां ही विनाकारण माझी
अन्न वेंत आहे, तर दरबारानेंच याचा विचार करावा.

राजा०—नर्तकी, आमच्या सरदारावर तूं जो
आरोप ठेवतेस, तो सिद्ध करून दाखविण्यास तुजपाशीं
काय पुरावा आहे ?

तारा०—महाराज, माझा पुरावा चांगला खात्री-
लायक आहे; तरी तो करून दाखविण्याचे आधीं जर
आपली अन्न स्मरून माझं ऋण कबूल करतील तरच
यांचा थोरपणा मानण्यांत येईल, क्षणून मी स्वटपट
करून पहात आहे.

प्रधान०—खरी गोष्ट आहे. विजयवर्मजी, संकोच
धरूं नका; काय केले असाल त्याची आठवण करून हे

प्रकरण सामोपचारानें मिटवा. व्यर्थ वाढविण्यांत कांहीं थोरपणा नाही.

विज०—तुहीं तरी असा पोरपणा काय करता हो ? मला वाटते कीं, तोंड पाहून धुल्लेत, पण हें स-
ध्यपणास उचित नव्हे.

तारा—खरी गोष्ट. प्रत्यक्ष प्रचीत दाखविल्याशि-
वाय कांहीं आपण आपला जोरावरपणा चित होऊं दे-
णार नाही हें आतां चांगल्या प्रकारानं कळून आलं.

राज०—विजयवर्म, ज्यापेक्षां ही नर्तकी राजसभेंत
येऊन, आपल्या लोकोत्तर नृत्यगायन कुशलतेवर महा-
राजांसह सर्वास—त्यांत तुझांसही बरोबर प्रसन्न करून
घेऊन महाराजांपासून अभय वचन मिळवून बोलूं ला-
गली आहे; त्यापेक्षां तिच्यांत कांहीं तरी सत्यपणा
आहे यांत संशय नाही त्यांतून असें आहे कीं; कांहीं
झालें तरी एका हातानें टाळी वाजत नाही.

विज०—वाहवा ! गुरुजी, आपणही बहकलेत असे
दिसते मला.

राजा—(सर्वास) थांबा, आतां मध्यंतरीं कोणी
बोलूं नका. (तारेस) नर्तकी, या कृत्यांत तुजपाशीं
कांहीं साक्षी पुरावा असेल तर तो पुढें आण पाहूं.

तारा—ठीक आहे. महाराज; या संबधानं माझा
मुख्य साक्षीदार सांप्रत आपल्या कारागृहांत पडलेला
आहे. त्याला कृपा करून आणवावं.

राजा—काय ? तुझा मुख्य साक्षीदार आमच्या

कारागृहांत आहे ? त्यांचे नांव काय ते सांग बरे.

तारा०—आनंदवल्ली नगरींतील नगरशेट पदवी पावलेले जे सावकार त्या सावकारांचा पुत्र जो आपल्या सरदार मंडळींत नवीनच येऊन राहिला होता, त्या तारानाथास कृपा करून आणवावं आणि मग या कृत्याची चौकशी करावी अशी विनंति आहे.

राजा—ठीक आहे. प्रधानजी, कारागृहरक्षकाकडे हुकूम पाठवून तारानाथास आणवा-

प्र०—ठीक आहे. (जाऊन तारा नाथासह पुनः येतो.)

ताराना०—पद.

वंदन हें तव पायां ॥ राया वंदन हें ॥धृ०॥ अपराधी हा पूर्ण नराधम ॥ मानी थोर सुजाया ॥ प्राकृश्चितास्तव कारागृह ॥सेवी शिणवुनि काया ॥ स्त्री कोमल सुंदर जरि भासे ॥ पात्र न विश्वासाया ॥ आला अनुभव पूर्ण मला तो ॥ वाटे लाज वदाया ॥ १ ॥

तारा—(पतीस उद्देशून)

पद—प्यारसे बदलि क्यौं नजर, ही चाल.

प्रीतिची बदलली नजर कशि ॥धृ०॥ प्रथम सफरिषा अपमानास्पद, अवघड जड परिणाम ॥नेत्र फिरविणें योग्य नहो हें, फसवित रिपुकृति अशी नजर क० ॥ १ ॥कुंठिणिचें घर परम भयंकर, परि मन करुनि उदार ॥ सोडविलें अधांगी वरिलें स्मरत सतत दिननिशीं ॥ नजर क० ॥ २ ॥

ताराना०—(तिच्याकडे क्रोधानें पाहून स्तब्ध राहतो.

राजा—नर्तकी, हा तुझा साक्षीदार तुझ्या इच्छे प्रमाणें आपून उभा केला आहे. तर आतां आतां सर्वांसमक्ष याजकडून साक्ष वदवावीस आणि आमचा सरदार विजयवर्मा तुझा ऋणकरी आहे असें जें तुझें बोलणें तें सत्य करून दाखवावेस.

तारा—(नमून) ठीक आहे महाराज. (विजयवर्म्यास) सरदार बहादर, आतां तरी चांगले डोळे उघडून मजकडे पहा आणि खरें कबूल करा.

विज०—चल दूर हो. मी तुला मुळींच ओळखत नाहीं.

तारा—काय महाराज ! आपण मला मुळींच ओळखत नाहीं ? एका तर—

पद—यजि साहेब न तीजा; ही चाल.

निजमना विचारा कर्म पहा ॥ नृपपदीं न याचें फूल वहा ॥ हजार विचार रुकार दावित ॥

विजय०—गे मार्गे सर चुप ॥

तारा—विचारा कर्म पहा ॥ नृपपदीं० ॥ मृदु मधु-रुचि वाक्यें ऐकवोनी मुखींची ॥ बहुत लगट केली तेघवां ओळखीची ॥

विजय०—नवद वितथ ऐसें दूषितां या कुलीना

नृपवर तुज शिक्षा लावितां होसि लीनां ॥

तारा—प्रसंग पहिला मनीं घरा हा ॥

विजय०—गे त्रेडे हो चुप ॥

तारा—विचारा कर्म प० ॥ १ ॥ तेव्हां केले कर्म

तेथें सुखाचें ॥ मोठे मोठे शब्द होते फुकाचे ॥

विजय०—मिथ्या मिथ्या बोलतां अर्थ नाहीं ॥ स-

त्याथाची भीति राखी न दे ॥

तारा—द्वितीय वच हें असे पुढें हा ॥

विजय०—ज्ञान नसे तुज चुप ॥

तारा—विचारा कर्म प० ॥ रंगोनि रंगीं वदलेत

तेव्हां ॥ तें आठवा हें स्वकरांत एव्हां ॥

विजय०—गे सोड नाहीं भय यास कोठें ॥ कां

बोलसी हें लटकेंच नेटें ॥

तारा—अखेरिचे हें सुवाक्य तिसरें ॥

विजय०—जा, जा, जा, बस चुप ॥

असो. तीन वेळ झालेंच आहे तरी आणखीं एक वेळ विचारतें, तुझीं मला ओळखत नाहीं आणि तुमचा व माझा कांहीं संबंध नाहीं हेंच खरें आहे नां ? पहा, चांगला विचार करा आणि बोला.

विज०—अगे त्यांत विचार कसला करायाचा आणि बोलायाचें तरी काय आहे ? तुला मी माझ्या या जन्मांत कधीं कोठें पाहिलें नाहीं आणि तुझा व माझा अर्थाअर्थीं कांहीं संबंध नाहीं; नाहीं, नाहीं, नाहीं, असें पुनः पाहिजे तर आणखीं तीन वेळ सांगतो.

तारा—बरं, असं जर आहे, तर—

एद—पडा क्युं येहब शर ही चल.

पडे कां हा तरुण दुर्गांत ॥ दे उत्तर निभ्रांत ॥ प०

कपट कृतीचे निज अनितीचे छलयुक्तीचे यात ॥ .

अध करितांना, करिति तनाना, तोडुभि माना नाना
हर्ष जनानां, होय परीना, तो अक्षय जगतांत ॥ १

विज०—अगे याला आपल्या स्त्रीच्या पातिव्रत्या-
बद्दल मोठा अभिमान होता, पण तो मो खोटा पाडला.
अर्थात् हा पैज हरला व तुरंगांत पडला. त्यांत काय तू
विचारतेस ?

तारा—मी हेंच विचार तें कीं, याला जो मोठा
अभिमान होता तो खोटा कसा पाडलात तो प्रकार
सविस्तर सांगा.

विज०—मी याच्या स्त्रीकडे गेलों, राहिलों, यानें
ज्या वस्तु तिला खुणेच्या दिल्या होत्या, त्या आणून
याला दाखविल्या. तेव्हां सहजच हा खोटा पडला व
गेल्या तुरंगांत.

तारा—ज्या वस्तुतुम्हीयाच्या स्त्री पासून आणून दा-
खविल्यात त्या मला दाखवा बरं. पाहूं या कसा काय
पराक्रम केल्यात तो.

विज०—(जातो व आंगठीं, रुमाल, कट्यार व तस-
चीर आणून देऊन) नर्तकी, ह्या पहा याच्या स्त्रीनें मो-
ठ्या प्रीतीनें आह्मांस आपल्या पतिप्रेमाच्या वस्तु दि-
ल्या होत्या त्या.

तारा—काय हो ? विजयवर्मजी, ह्या वस्तु तिनेंच
तुम्हांला दिल्यामा ?

विज०—यांत काय आतां संशय आहे ?

तारा—(तसबीर राजाच्या हातांत देऊन)

पद—वसंत मन्मथ, ही चाल.

नृपोत्तमासह सभाजनांनीं ॥ अवलोकावी प्रतिमा
नयनीं ॥ ही जी स्त्री ती पहा ताडुनी ॥ न्याय करा
पुरता, आतां ॥ ऊष्णोदक सदनास न जाळिल
असती न सति मता, आतां ॥ जार न हा परि चोर
खरोखर ॥ लांच देउनी फोडविता घर ॥ कुंठिणि-
सह ॥ दासीस बरोबर ॥ फसवुनि साव तसा, येथें ॥
येउनियां सांगुनि बढाई, हरवी मम मम पतितें, येथें ॥
बापबंधुसम इतर सर्व नर ॥ हें व्रत माझे जाणें
ईश्वर ॥ कष्ट हा मम मुक्त करा वर ॥ शिक्षा
अधमाला, लावा ॥ न्याय करा मम कष्ट अनि-
ष्ट ते न्या विलयाला ॥ आतां ॥ १ ॥

राजा—शाबास ! हे महा सती, तूं धन्य आहेस ?
आणि आपल्या पतीची मुक्तता करण्याकरितां तूं जो हा
विलक्षण प्रयत्न केलास, तोही वर्णनीय आहे ! (हातां-
तील तसबीर प्रधानाजवळ देऊन) आधीं या ताराना-
थास मुक्त करून सन्मानार्थक वस्त्रें व अलंकार घा
आणि या तसबिरींत व या पतिव्रता स्त्रींत कांहीं फरक
आहे कीं काय हें पाहून या दुष्ट विजयवम्यास कांहीं
विचारावें असें वाटत असेल तर विचारा.

प्रधान—(तसबिरीकडे व तारेकडे पाहून) फरक
कांण काढील यांत ? या पतिव्रतेचीच ही तसबीर !
काय हो विजयवर्म, एकून त्या सर्व वस्तु तुझीं चोरी

करूनच आपल्यातनां ? धिःकार धिःकार असो तुलांला.

चोप०-- महाराज, हीं वस्त्रें व अलंकार !

राजा--मित्रा तारानाथा, ये पुढें आणि हीं वस्त्रें व अलंकार घे. (तारेस) बाई, आतां तूं आपलें जन्मापासूनचें वर्तमान मला सांग.

तारा--(विनयानें) ठीक आहे महाराज; एकाव-

पद--मेरे गढका तराना सुनिये फिसाना, ही चाल.

मम जन्म कथेला, ऐकें नृपाला, ज्या नाहिं पार
दैवी गतीला, रीति स्थितीला, ऐके नृपाला ॥ ज्या

धृ० ॥ भामिन्याख्या माय ती, तात सन्मार्गसिंह
होता महात्मा थोर तो, जाय वनीं त्यजि कीं व ॥

मृत्यु नेई मातेला, आकांत झाला, ऐकें नृपाला ॥

॥ ज्या ॥ १ ॥ बलसिंहाभिध बंधु, मी तारा नाम

वहीण ॥ फिरलों रानीं एकली, येतां वेळ कठीण

मग तोही अंतरला, मम बंधु मजला ऐकें नृपाला ॥

॥ ज्या ॥ २ ॥ चोरा हातीं ही मिळे ते विकिती

गणिकेस ॥ त्या संकटिं हा पावला तारानाथ

इयेस ॥ देई अर्धांग इजला, प्रीतींत रिझला ऐकें

नृपाला ॥ ज्या ॥ ३ ॥

परंतु मला वरल्या कारणानं यांच्या पित्यानं यांचा
धिःकार करून यांस घरांतून बाहेर काढलं तेव्हां हे
आपल्या आश्रयास येऊन राहिले. त्यानंतर यांनीं आ-
पसांत काय प्रतिज्ञा केल्या असतील त्या सर्व आपणांस
विदित आहेत. (विजयवर्म्याकडे हात करून) हे शूर

नरावतारी पुरुष मला भ्रष्ट करण्यासाठीं आनंदवल्लींत कधीं आले होते व कोणत्या प्रकारानें मला भ्रष्ट करून परत गेले, हें तरी मला प्रथम कळलं नवतं. पण इकडचं हें वर्तमान कळल्यावर जेव्हां मी शोध केला तेव्हां मला कळलं कीं, आनंदवल्लींत आल्याबरोबर यांनीं कुं-टिणीला वश करून घेऊन तिच्याद्वारे या दासीला लालुच दाखवून फोडलं आणि या सर्व खुणेच्या वस्तु चोरी करवून इकडे आणल्या.

राजा०—(सिंहासनावरून खालीं उतरतो व तारेस) ताई, ज्याला तूं अंतरला असें मानतेस, तोच हा तुझा बंधु बलसिंह !

तारा—काय माझा अत्यंत प्रियबंधु बलसिंह !

राजा—काय ताई, अजून ही तूं भ्रमांतच आहेस.

पद—जाई परतोनि ही चाल.

गे माझे बहिणी, ओळख, गे माझे०॥भाऊ जो तुजला अंतरला, तोच असे बलसिंह पहा मज,नेत्रे उघडोनी ॥ ओळख गे॥धृ०॥ तृषार्थ मजला सोडूनि गेलिस, नंतर तातानुचरांनीं ॥ आणियलें हें राज्य लाभलें, ख्यात कथा न्यायी परमेश्वर, हें आलें कळुनी ॥ ओळख गे ॥ १ ॥

तारा—भाऊ राया, ईश्वरानं या हतभाग्य तारेचं तोंड उजळ केल्यावर आपली ही ओळख पटली यामुळें मला तर संतोष आहेच, पण जे सज्जन आहेत त्यांस विशेष आनंद झालेला आहे !

बल०-तार्क, इतका सर्व विचित्र प्रकार झाला आणि शेवटी आपण एकमेकांस भेटलो ही एक आनंदाची परमावधीच आहे. (तारेचा हात त्याच्या हातीं देऊन) साकी.

ही मम भगिनी करीं धरुनीयां, सुख संपादी तोषें।

तारा०—(तारेचा हात धरून)

मान्य असे परिपूर्णपणें मज नको कथाया घोषें।

तारा—(नम्रपणानें)

झालें पूर्ण सुखी ॥ न उरे असुखाची बाकी ॥ १ ॥

राजगुरु—एतावत्कालपर्यंत जो प्रकार झाला तो सर्व आनंद परिणामीच होय असें मानलें पाहिजे. आतां हे तारानाथ, तारे, या भूपतीनें तुलां उभयतांचें आणखी काणतें प्रिय करावें. ?

तारानाथ-तारा—आतां जर देणें असेल तर भगवंतानें हें द्यावें.

पद—अजब नही इकसीर तुम्हारी ही चाल.

सकल जनीं आनंद वर्धनीं, शांति वसो जलधर वर्षी ॥ धनकनकाची वृद्धि असो स्त्री बाल वृद्ध युव नर हर्षी ॥ मान्य जनांचा मान वाढो, न्याय रज्जु अनया कर्षी ॥ पतिव्रता स्त्री, एक पतिव्रत पालक पुरजन संतोषी ॥ राष्ट्रपतीचें राष्ट्रवर्धक, अवनि सदा फल कण पोषी ॥ प्रजा सुतासम, वदो नृपति मम अरिबर्गाचें कुल नाशी ॥ १ ॥

समाप्त.